CLARA ZETKIN

H. ILBERG

CLARA ZETKIN

Raamatu autor jutustab oma suure kaasmaalase, saksa töölisliikumise juhi ja naiste õiguste eest võitleja Clara Zetkini elust. Et Clara Zetkini täielik biograafia kujutaks endast ülevaadet saksa ja kogu maailma rõhutud klasside võitlusest, seab autor endale käesolevas teoses ülesandeks tutvustada lugejaile selle väsimatu võitleja noorust, tema kujunemist ja tähtsamaid momente tema elust. Eriti elamuslikud ja kaasaegselt kõlavad on leheküljed, mis jutustavad C. Zetkini võitlusest «pruuni ohu» — fašismi vastu.

Lugeja poole pöördudes ütleb autor, et raamat on oma ülesande täitnud, kui ta suudab sisendada vaimustuse ja sügava austuse tunnet selle suurepärase inimelu vastu.

*

BIOGRAAFILINE SARI

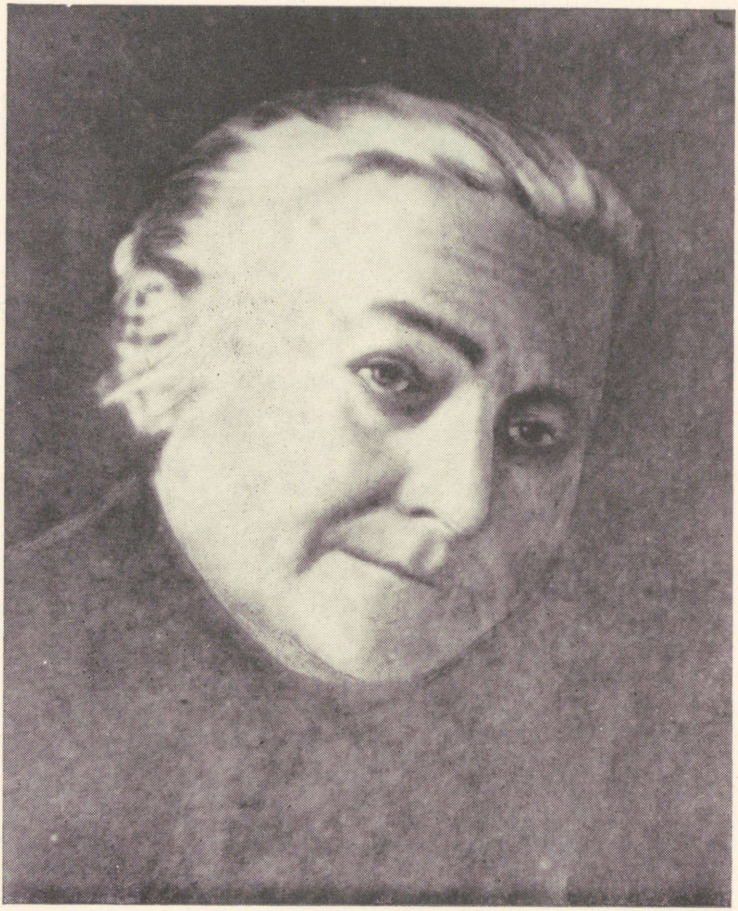

Clara Zetkin

A-23915 III

HANNA ILBERG

CLARA ZETKIN

Tartu Riiklik Ülikool
Raamatukogu

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

3 KT
I-23

Originaali tiitel
Hanna Ilberg
CLARA ZETKIN
Aus dem Leben und Wirken einer großen Sozialistin
Verlag Neues Leben
1956

Tõlkinud E. Poom
Kaane kujundanud V. Vare

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
52454

EESSÕNA ASEMEL

Clara Zetkini üksikasjalik biograafia peaks koosnema mitmest köitest; selle kirjutamine tähendaks mitte ainult saksa, vaid ka rahvusvahelise töölisliikumise ajaloo kirjutamist.

Käesolev raamat on ainult tagasihoidlikuks katseks jutustada väga kokkusurutud vormis suure saksa naissotsialisti elu kõige olulisematest joontest.

Kui selle tööga õnnestub sisendada naistes ja töötavates noortes vaimustuse ning sügava austuse tunnet Clara Zetkini vastu, tõeliselt suurepärase elu vastu, mis teenis rõhutuid ja ekspluateeritavaid, siis on ta oma ülesande täielikult täitnud.

HANNA ILBERG

3 KT
I-23

Originaali tiitel
Hanna Ilberg
CLARA ZETKIN
Aus dem Leben und Wirken einer großen Sozialistin
Verlag Neues Leben
1956

Tõlkinud E. Poom
Kaane kujundanud V. Vare

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
52454

EESSÕNA ASEMEL

Clara Zetkini üksikasjalik biograafia peaks koosnema mitmest köitest; selle kirjutamine tähendaks mitte ainult saksa, vaid ka rahvusvahelise töölisliikumise ajaloo kirjutamist.

Käesolev raamat on ainult tagasihoidlikuks katseks jutustada väga kokkusurutud vormis suure saksa naissotsialisti elu kõige olulisematest joontest.

Kui selle tööga õnnestub sisendada naistes ja töötavates noortes vaimustuse ning sügava austuse tunnet Clara Zetkini vastu, tõeliselt suurepärase elu vastu, mis teenis rõhutuid ja ekspluateeritavaid, siis on ta oma ülesande täielikult täitnud.

HANNA ILBERG

LAPSEPÕLV

Saksimaal künklikul maastikul, Erzgebirge läheduses asub Wiederau küla. Metsadest piiratuna ulatub see piki Wiederbachi jõekese mõlemat kallast kuni oma imekauni maastiku poolest tuntud Chemnitzi oruni.

Wiederaus, kus peale mõne jõuka talupoja ja iseseisva käsitöölise elasid ainult vaesed sukakudujad ja kodutööndajad, nägi 1857. aasta 5. juulil külakooliõpetaja Gottfried Eisneri perekonnas maailmavalgust Clara Zetkin. Avar maja, kus ta sündis, seisab veidi kõrgemal kõrvalasuvast külakirikust, kus Clara isa täitis organisti kohuseid. Talupoja perekonnast põlvnev Gottfried Eisner oli küll range protestant, kuid ta ei teinud usulistest veendumustest surnud dogmasid. Clara ema pärines Leipzigist, lugupeetavast progressiivselt meelestatud kodanlikust perekonnast. Tema isa, prantsuse aadlik, võttis osa Napoleoni revolutsioonilise armee Itaalia-sõjakäigust. Kui aga Napoleon end keisriks kroonis, läks Clara vanaisa kohe erru: oli ta ju andnud truudusevande vabariigile, mitte aga monarhile!

Clara ema oli suurepärase hariduse saanud ja paistis silma terve ning aktiivse mõistuse poolest. Teda huvitasid sügavalt kõik kaasaja kirjandus- ja kunstiprobleemid. Ta oli naiste emantsipatsiooni veendunud pooldaja. Ka Clara isa pidas naiste üheõiguslikkust iseenesest mõistetavaks. Nad mõlemad, nii isa kui ema, olid alati huvitatud poliitikast. Perekondlikus ringis, kuhu peale Clara kuulusid veel ta vend ja õde, puhkesid sageli vaidlused väga mitmesuguste probleemide üle. Eriti ägedalt kaitses oma vaateid, ka väljaspool perekonda, alati leidlik ja elurõõmus ema. Ta mõistis hukka kirikuõpetaja südametuse ja julges isegi talle endale oma arvamust avaldada: kirikuõpetaja läks paksuks ja lihavaks nimelt sellest, et ta isegi koguduse

kõige vaesemaid liikmeid, kelle nägudele nälg ja puudus olid jätnud kustumatud jäljed, sundis tasuma mitmesuguseid kirikumakse.

Kehvikutel polnud muud väljapääsu, kui otsida abi «kooliõpetajahärra» juurest. See laenas või kinkis neile maksude tasumiseks raha, ehkki ka ta enda sissetulek oli tagasihoidlik.

Oma alatise abivalmiduse tõttu oli Clara isa külaelanike hulgas lugupeetud inimeseks. Kohalikud kehvikud suhtusid kooliõpetaja Eisnerisse ja tema naisesse austuse ja suure sümpaatiaga. Majas, kus kasvas Clara, valitsesid progressiivsed vaated ja tõeline inimarmastus. Siin mäletati veel suure Prantsuse revolutsiooni loosungit — «vabadus, vendlus, võrdsus».

Juba külakoolis õppides paistis Clara teiste laste hulgast silma oma taiplikkuse ja selge mõistuse poolest. Ta isa, kes ei piirdunud ainult õppetundidega, valmistas pidevalt mõningaid andekaid poisse ette gümnaasiumi või kommertskooli astumiseks. Üsna varsti lubas ta ka oma väikesel tütrel nendest tundidest osa võtta. Perekonnas oli juba ammu otsustatud: Clarast peab saama õpetaja.

Taibukas tütarlaps tuli oma õppetundidega kergesti toime. Metsas ja heinamaadel ringijooksmiseks jäi tal palju vaba aega. Clara võttis osa hulljulgetest mängudest ja ei kartnud ronida ka kõige kõrgemate puude otsa. Kunagi ei hoidnud ta millestki kõrvale, isegi mitte siis, kui külapoiste, Clara lapsepõlve mängukaaslaste vahel riiuks lahti läks. Kähmluse ajal oli ta alati kõige tihedamas võitluskeerises.

Vaevalt oli Clara lugema õppinud, kui teda haaras kirg raamatute järele. Ta luges ööd läbi nagu pöörane. Vanemad hakkasid kartma ta tervise pärast. Magamamineku ajal võtsid nad tütrelt lambi, et sundida teda lugemist lõpetama. Clara pidas seda rängaks karistuseks. Kuid ta oli väga leidlik. Talvel istus ta oma väikeses toas madalale pingile avatud ahjusuu ette. Raamatule langev tulekuma asendas suurepäraselt petrooleumilampi.

Isegi Clara vanemad olid üllatunud, kui veendusid, et 9-aastane tütarlaps oli juba läbi lugenud Goethe ja Schilleri tähtsamad teosed ning «Iliase». Üheteistkümne-aastasena tundis ta paljusid Shakespeare'i, Byroni ja Dickensi teoseid. Eriti armastas Clara imeilusaid luuletusi endale

valjusti ette lugeda. Paljud katkendid jäid talle iseendast meelde, teised õppis ta vaimustusega pähe. Juba lapsepõlves pani ta erilise jõupingutuseta aluse oma suurepärastele teadmistele maailmakirjanduse vallas, mis hiljem nii sageli imestuse esile kutsusid.

Kõige rohkem meeldisid Clarale kaks ärklitoast leitud raamatut: šveitslaste vabadusvõitluse ajalugu ja Prantsuse revolutsiooni ajalugu. Isegi hirmuäratavad illustratsioonid ei vähendanud Clara huvi nende raamatute vastu. Ta elas kaasa, kannatas ja võitles koos šveitslastega, kes, relv käes, kihutasid oma kodumaalt välja Saksa keisri asemikke ja teisi despoote. Sama kirglikult armastas ta ka Prantsuse revolutsiooni kangelasi. Ta põsed õhetasid, kui ta oma unelmates koos nendega barrikaadidel viibis ja õnnetute ning rõhutute parema elu eest võitles.

Näis, nagu oleks tütarlapse süda lõhkemas teda haaranud leegitsevast armastusest oma kangelaste vastu. Külapoisid, Clara mänguseltsilised, pidid tingimata sellest teada saama! Nagu tormihoog haaras lapsi Clara jutt. Nagu säde sütitas neid tema kirgas vaimustus. Hinge kinni pidades kuulasid nad teda — nüüd oli neil uus mäng! Kas võitlesid nad šveitslastena või mängisid «revolutsiooni» — alati oli esirinnas õpetaja väike tugev tütar. Tol ajal suri ta vististi sada korda Arnold Winkelriedi[1] surma. Neid mänge meenutas Clara ka siis, kui aastad olid juba ta juustesse halli külvanud.

Pärast selliseid «lahinguid» tuli Clara koju üleni määrdununa, sageli rebenenud rõivastega ja veriste kriimustustega. Ta õhetav näoke säras õnnest. Ta ei tundnud väsimust. Isegi pärast pingutavaid mänge meelitas teda raamaturiiul. Sealt leidis ta ajaloolise raamatu, mis jutustas paavstluse vastu väljaastunud kristlastest, kes selle eest hukati. Suurte luuletajate poolt loodud kujudes, Šveitsi vabadusvõitluse ja Prantsuse revolutsiooni kangelastes ja isegi paavstluse vastu ülestõusnud kristlastes nägi Clara tugeva tahtejõuga inimesi, kes on valmis oma vaadete eest surema, kui see on vajalik. Claras tekkis ja tugevnes veendumus, et iga inimene, mees või naine, peab õigluse eest

[1] Arnold Winkelried — Šveitsi rahvuskangelane. Sempachi lahingus 1386. aastal aitas ta oma elu ohverdades šveitslastel võitu saavutada. — (Joonealused märkused on võetud teose venekeelsest tõlkest: Ганна Ильберг, Клара Цеткин, Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая Гвардия», Москва 1958. — *Toim.*)

võitlema, isegi siis, kui selleks on vaja ohverdada oma elu.

Clara vanemad jätsid väikesele ülemeelikule tüdrukule palju vabadust, ettevaatlikult, peaaegu märkamatult piirasid nad tema vallatusi ja mänge, arendades hoolikalt ta andeid. Isa õpetas talle muusikat. Andekale organistile oli suureks rõõmuks õpetada oma tütrele orelimängu. Clara istus sageli väikeses kirikus vana muusikariista taga ning õppis prelüüde ja koraale või vajus võimsasse helimerre, kui mängis isa. Tütarlaps, keda vanemad armastusega juhatasid, õppis muusikast nagu poeesia suurteostestki kuulma võitleva inimkonna häält.

Kuid Clara ei elanud mitte ainult raamatute, õpingute ja mängude maailmas. Isegi muusikahelid viisid ta ainult hetkeks unistuste maale. Kuigi tütarlapsel oli kalduvust unistamiseks ja fantaseerimiseks, paistis ta silma terava tähelepanelikkuse, õiglustunde ja selge mõistuse poolest. Kuid paljust, mis toimus teda ümbritsevas maailmas, ei suutnud ta aru saada.

Miks külas ainult käputäis jõukaid talupoegi, nende naised ja lapsed söövad ja riietuvad hästi? Tähtsalt jalutavad nad mööda külatänavat ja igal sobival juhul patsutavad oma pungil täistopitud rahakotti. Aga Clara parimad sõbrad, tagasihoidlike ja töökate sukakudujate lapsed on kohutavalt kõhnad. Sageli meenus Clarale salmike, mida ta kuulis aukuvajunud põskedega lapselt, kes tuli Erzgebirgest:

> On kartul söögiks koidikul
> ja lõunaks kastme juures mul,
> ta õhtulaual mundriga,
> ei eluaeg tast lahti saa.

Miks peavad käsitöölised, kes koos oma naiste ja lastega varavalgest hilja ööni töötavad, ainult kartulitest elama? Miks nad ainult harva võivad osta heeringat ja vaid suurte pühade puhul väikese tüki liha? Rikkad talupojad töötavad palju vähem, kuid õhtuti ja pühapäeviti lähevad nad sageli kõrtsi. Nad söövad liha ja joovad piima millal tahavad, kannavad tugevaid kingi ja heast riidest ülikondi. Käsitöölised ja nende perekonnaliikmed kannavad aga lõpmatuseni paigatud räbalaid. Miks eksisteerib maailmas selline määratu suur erinevus vaeste ja rikaste vahel? Isegi vanemad ei suutnud lapse jonnakatele küsimustele selget vastust anda. Eriti pahandasid Clarat pastori südametud seletu-

sed, et vaeste päralt on taevariik. Tema siledale lapselaubale tekkis sageli sügav kurd — nii pingeliselt mõtles ta sellise ebaõigluse põhjuste üle järele. Clara taipas ainult ühte: «Siin pole kõik korras!»

WIEDERAUST LEIPZIGI

Ajalooliste sündmuste kõma ulatus ainult harva väikese Wiederauni. Kuid oli ometi 1870. aasta! Prantsuse-Preisi sõja algusest hakkasid rääkima isegi käsitöölised oma viletsates, umbsetes hurtsikutes. Nad kartsid sõjaga kaasnevat viletsust ja surma ning sosistasid omavahel kuuldusest, mis isegi nendeni oli ulatunud: kavala diplomaatilise mänguga olevat Bismarck sundinud Prantsusmaad sõda kuulutama[1]. Jah, sotsiaaldemokraadid August Bebel ja Wilhelm Liebknecht[2] olid vast mehed! Neil oli julgust olnud Põhja-Saksa Riigipäeval[3] avalikult seda sõda hukka mõista, teades, et lihtrahval tuleb tasuda sõjakulud. Kehvikud oma viletsates onnides olid uhked nende kahe üle.

Clara isamajas jäid poliitilised sündmused suurte perekonnamurede tõttu tagaplaanile. Lähenes Clara neljateistkümnes sünnipäev ning ka vend ja õde sirgusid suuremaks. Ema püüdis korduvalt isa veenda koos perekonnaga Leipzigi elama asuma, et võimaldada lastele edasiõppimist. Isal oli väga raske otsustada. Juba aastaid tagasi oli ta loobunud austavast ettepanekust asuda maailmakuulsa Bachi oreli organisti kohale Leipzigis. Tookord ütles ta: «Wiederaus on mind rohkem vaja kui Leipzigis. Küla ei leia mulle täisväärtuslikku asendajat». Pärast pikka sisemist võitlust nõustus ta 1871. aasta lõpul Leipzigi kolima, ta ei tahtnud olla takistuseks oma lastele korraliku hariduse andmisel.

---

[1] Saates ajakirjandusele Emsi linnas Preisi kuninga Wilhelm I ja Prantsuse saadiku vahel toimunud vestluse sisu, andis Bismarck sihilikult sellele telegrammile (nn. Emsi depešile) Prantsuse valitsust solvava iseloomu ja sellega provotseeris Napoleon III-ndat Preisimaale sõda kuulutama.

[2] August Bebel (1840—1913) ja Wilhelm Liebknecht (1826—1900) — silmapaistvad töölisliikumise tegelased, saksa sotsiaaldemokraatia rajajad ja juhid.

[3] Põhja-Saksa Riigipäev — Põhja-Saksa Liidu (1867—1871) parlament.

Eisneri perekonna asumisega suurde Kesk-Saksamaa kaubalinna lõppes Clara lapsepõlv. Möödas olid päevad, kus ta sai vabalt mööda metsi hulkuda, möödas ka muretud mängud külalastega. Nüüd oli vaja isa juhtimisel tõsiselt õppida, et täita lüngad oma teadmistes: kahe aasta pärast tuli Claral sooritada õpetajate seminari sisseastumiseksamid.

Külaeluga harjunud tütarlaps tundis end algul Leipzigi kivimüüride vahel üsna halvasti. Igatsusega meenutas ta Wiederau mägesid, metsi, niitusid. Kuid varsti hakkas suure kaubalinna tuikav elu talle meeldima. Teater lepitas Clara täielikult Leipzigiga. Faust ja Egmont, Hamlet ja Othello, Don Carlos ja Wilhelm Tell jätsid temasse kustumatu mulje. Ta südamele nii lähedaste kangelaste elamused ja kannatused erutasid teda kaua ja sügavalt.

Õppimisega, teatrikülastustega ja eakaaslaste ringis veedetud lõbusate tundidega möödus aeg ja üha lähemale jõudis sisseastumiseksamite tähtaeg. Clara õppis hoolsalt ja kannatlikult, sest õppimine tegi talle rõõmu, ka ei tahtnud ta oma vanematele pettumust valmistada. Peavad nad ju vähendama kõiki väljaminekuid, et võimaldada Claral õppimist heas õpetajate seminaris.

Vaatamata oma muredele ja rohketele kodustele ülesannetele, leidis Clara ema siiski aega Ülesaksamaalise Naiste Ühingu koosolekutest osavõtmiseks. Seal kohtus ta ühe selle ühingu asutaja Auguste Schmidtiga, kes oli Leipzigis üldtuntud õpetajate seminari juhataja. See tark, südamlik ja liberaalselt meelestatud naine võitis niivõrd Clara ema usalduse, et ta pärast lühikest kõhklust temale oma muredest rääkis. Auguste Schmidt oli otsekohe nõus andekat tütarlast oma seminaris tasuta õpetama.

Nüüd võis Clara ema, aga koos temaga kogu perekond kergendustundega hinge tagasi tõmmata. Clara väärib talle nii suuremeelselt võimaldatud tasuta õppimisvõimalust seminaris! Ema oli selles täiesti kindel.

ÕPPEAASTAD

1874. aastal sooritas Clara silmapaistva pedagoogi Auguste Schmidti seminaris sisseastumiseksamid. Auguste Schmidt nõudis oma õpilastelt rohkem kui keskpäraseid teadmisi kõigilt teadusaladelt. Clara õigustas täielikult

õpetaja lootusi: tal olid hiilgavad võimed võõrkeelte alal, ta kirjandid andsid tunnistust originaalsest ja loogilisest mõtlemisest, ta stiil oli voolav ja väljendusviis sageli imetlusväärselt piltlik. Väga hea mälu aitas tal kergesti omandada ulatuslikku õppematerjali.

Kaasõpilased armastasid Clarat ta alalise abivalmiduse, teravmeelsuse ja eriti selle eest, et vaatamata oma andekusele ei muutunud ta kunagi upsakaks. Kuid oli ka tüdrukuid, kes püüdsid temast eemale hoida, — peamiselt need, keda Clara nende üleoleva suhtumise pärast kaasõpilastesse, nende kõrkuse ja liigse iseteadvuse pärast oma pilkealuseks oli valinud. Nad ei võinud silmaotsaski sallida Clarat, seda tasuta õppivat õpilast, kelle käitumises polnud alandlikkuse või orjalikkuse varjugi.

Kuigi Clara õppis omal algatusel alati rohkem kui üles anti, ei saanud temast kodusistujat ega tuupijat. Ta armastas naerda ja naljatleda, kuid samas võis ta tundide kaupa mõtiskleda põhjuste üle, mis olid eluhüvede ilmselt ebaõiglase jaotuse aluseks. Alati ja kõikjal — tänaval, väljakutel, teatrites — uuris Clara hoolikalt inimeste nägusid ja riietust. Suures kaubalinnas ilmnesid kontrastid vaesuse ja rikkuse vahel palju teravamalt kui väikeses Wiederaus.

Puiesteedel jalutasid oma kasvatajate saatel hästitoidetud, terved, nägusalt riietatud lapsed. Nii mõnigi vaene poiss, kes paari viletsa krossi eest jooksis kogu linna läbi, peatus hetkeks ja vaatas kadedusega või imestusega neid tähtsaid, paabulinnutaolisi olevusi. Siis ruttas ta jälle edasi, müües ajalehti, kandes raskeid pakke, täites jooksupoisi ülesandeid, et õhtul emale mõned pennid heeringa või tükikese odava vorsti ostmiseks anda.

Teatris, ooperis uuris Clara väga kriitilise pilguga elegantseis kleitides ja pehmetes karusnahkades rikkaid naisi. Nendest kortsudeta, naeratavate, sageli kuidagi tuimade nägudega olenditest hoovas joovastavaid, hurmavaid aroome. Nende jõudeelust hästi hoitud kätes helkisid hinnalised kalliskivid, mille müügist saadud rahast oleks mõne kangru paljuliikmeline perekond aastaid võinud ära elada. Mõtteisse süvenenult pööras noor, tagasihoidlikult riietatud naisseminarist oma pilgu rikkusest üleküllastatud vaatepildist kõrvale.

Võib-olla ehk õnnestuks maailmast kaotada nälga ja viletsust, kui oleks võimalik keelata rikastel pillamine ja raiskamine. Clara murdis selle üle pead ja otsis vastust

raamatutest. Kuid ka õppimine seminaris ei aidanud tal õiget järeldust teha. Siis otsustas Clara paluda Auguste Schmidti abi nende keeruliste probleemide lahendamisel. Muiates nimetas õpetaja Clarat «maailmaparandajaks» ja meelega naljatledes hoidus küsimusele vastamast. Clara oli õpetaja sellisest suhtumisest väga pettunud. Kas tõesti inimesed, kes on temast, noorest naisseminaristist, hoopis tähtsamad, ei unista sellest, et maailmas valitseks õiglasem kord? Ja ta tsiteeris Heinrich Heine poeemist:

Meil kasvab maa peal leiba küll,
saab kõigile kõhutäiteks.
On roose ja mürte, on ilu ja au,
on suhkruherneidki näiteks. [1]

Clara armastas Heine optimistlikke luuletusi. Kuid need olid ainult unistused kaunist tulevikust, Clara aga otsis teed, mis looks kehvikutele paremat elu. Ta kätte sattusid sotsiaaldemokraatlikud ajalehed ja brošüürid. Sotsiaaldemokraadid püüdsid saavutada sama mis temagi, sellepärast oli Clara südames nendega. Kuid ka see kirjandus ei andnud talle selget vastust, mis on siis viletsuse põhjuseks, ega näidanud väljapääsu sellest.

1878. aastal sooritas Clara nii hiilgavalt riigieksamid, et vanemad ja Auguste Schmidt lugesid neiu tuleviku kindlustatuks. Nad olid veendunud, et tulevikus saavutab Clara suuri edusamme ja tunnustuse pedagoogilisel tööl. Ta innustumist sotsialismist pidasid nad ajutiseks kapriisiks.

MIDA TEHA?

Clara ei nõustunud vanemate ja Auguste Schmidti arvamusega, et seminari hiilgav lõpetamine on muretu tuleviku pandiks. Ta tahtis oma teadmised tööliste ja kehvtalupoegade teenistusse anda. See oli tema kindel otsus.

Kuidas aga seda kavatsust teostada? Otsekohe pärast eksameid jutustas Clara oma tulevikukavatsustest sõbratarile, vene neiule Varvarale. Clara tunnistas, et ta tahab tutvuda sotsiaalsete ja poliitiliste küsimustega. Ta oli veendunud, et pärast oma teadmiste täiendamist jõuab selgusele, kus kannatav inimkond tema jõudu kõige enam vajab.

---

[1] Heinrich Heine, Luuletused ja poeemid, Tallinn, 1956, lk. 382.

Ka Varvara ei osanud talle nõu anda, kuid ta tutvustas Clarat vene emigrantide ja üliõpilaste ringi liikmetega, kes tema sõnade järgi «nendes küsimustes paremini orienteeruvad ja meile selgitada võivad». Need noored tegelesid palju poliitiliste ja sotsiaalsete probleemidega, lugesid revolutsiooniliste luuletajate teoseid, õhtuti aga laulsid sageli balalaikahelide saatel oma kodumaa nukraid laule.

Leipzigi kogunenud vene üliõpilastel ja emigrantidel ei olnud oma parteid ega kindlat poliitilist programmi. Clara mõistis, et nende poolt avaldatud mõtted, kui julged need ka poleks olnud, ei võinud saada ta edasise tegevuse kindlaks aluseks. Kõnesid peeti palju, kuid kasu oli nendest vähe. Nii ei saanudki Clara nendelt vastust teda rõhuvatele küsimustele.

Ühel õhtul läks Clara koos oma vene sõpradega sotsiaaldemokraatliku partei, «keisritapjate partei», nagu seda nimetati, lahtisele koosolekule. Mingisugused allakäinud tüübid tegid järjest kaks atentaati keisrile ja «Raudne kantsler»[1] püüdis süüd sotsiaaldemokraatidele veeretada.

Sellel koosolekul kohtas Clara esmakordselt töölisi, kes organiseeritud parteiliikmetena enesekindlalt elutingimuste parandamist nõudsid. Nad rääkisid, et Bismarck tunneb hirmu sotsiaaldemokraatliku partei ees ja juba aastaid mõtleb selle täielikule hävitamisele. Hallipäine tööline ütles Clarale sosinal: «Bismarck on libe kui luts ... Ta on valmis isegi Wilhelmi kuraditele roaks saatma, kui ainult meil kõri kinni saaks pigistada.» Clara silmitses vanameest teatava imestusega — kodus ja seminaris peeti kantslerit rahvuskangelaseks.

Sellest ajast alates püüdis Clara mitte ühtki koosolekut vahele jätta. Ta sai teada, kuidas Bismarcki kannupoisid jälitavad aktiivseid sotsiaaldemokraatlikke töölisi ja kuidas neid kõige tühisemate asjade pärast pikaajalise vabadusekaotusega karistatakse. Kuid isegi pärast vanglast vabanemist jätkavad töölised kartmatult võitlust, pannes sageli kaalule oma elu.

Nende lihtsate inimeste kangelaslikkus ja sagedased vestlused nendega tekitasid Claras soovi partei eesmärke lähemalt tundma õppida. Sellepärast hakkas ta peale par-

---

[1] «Raudne kantsler» — Bismarcki hüüdnimi. Ta ühendas Saksamaa «vere ja rauaga» ning võitles halastamatult töölisliikumise vastu.

teikoosolekute külastama ka Wilhelm Liebknechti loenguid Tööliste Haridusseltsis.

Üsna varsti mõistis noor õpetaja, et oma plaani aidata vaestel luua paremat elu, saab ta teostada ainult siis, kui ta ise organiseeritud tööliste võitlusridadesse astub ja poliitilisi teadmisi omandab. Just sel ajal kui sotsiaaldemokraate taga kiusati, laimati, «punasteks värdjateks» ja «keisritapjateks» tembeldati, kui sööklates sageli nende teenindamisest keelduti, astus Clara julgesti parteisse.

See Clara samm tekitas vanemates hirmu. Kuigi nad poliitikasse sallivalt suhtusid, ühtisid nende vaated kõige rohkem just kodanluse vaadetega. Kuid August Bebel, sotsiaaldemokraatide juht, oli ju 1871. aasta mais ülistanud Pariisi kommunaaride kangelastegusid, kes lühikest aega riigivõimu oma tööliskätes hoidsid! Clara vanemad ei tahtnud leppida sellega, et nende tütar kuulub parteisse, kes õõnestab riigi alustugesid.

Et Clara ei saaks koosolekutel käia, hakkasid nad tavalisest varem välisust lukustama. Sageli võis Clara ainult akna kaudu tuppa pääseda, akna aga jättis ta ettenägelikult avatuks. Tülid isa ja emaga ning salatsemisvajadus rõhusid teda rängalt. Pealegi hakkas Auguste Schmidt ähvardama, et kui ta ei katkesta sidemeid «kuritegeliku pööbliga», siis «on meie vahel kõik lõppenud».

Eriti see lugupeetud ja armastatud õpetaja kategooriline nõudmine pani noore neiu veendumused rängale proovile. Ta oli Auguste Schmidti ees suur tänuvõlglane nii tasuta õpetamise kui ka sõbraliku ja hella toetuse eest. Ta oli vaimustatud oma õpetaja rikkalikest teadmistest ja pedagoogilisest talendist, kuid Clara austas ka Auguste Schmidti sotsiaalseid vaateid, mida see alati oli valmis tegudega kinnitama. Clara teadis väga hästi, et ta vanemad tundsid end suurte tänuvõlglastena Auguste Schmidti ees. Ja äkki mõistis ta, et peab tegema otsuse, mis määrab kogu ta edaspidise elu.

Clara poliitilistel veendumustel polnud veel kindlat alust: tundmused näitasid talle tee töölisklassi juurde. Ta ei tundnud veel teadusliku sotsialismi õpetust, ka side parteiga oli veel nõrk. Seda raskem oli tal otsustada. Ühel pool oli kogu möödunud elu: Auguste Schmidt, kellesse Clara suhtus sügava austuse ja suurima tänutundega, hellalt armastavad vanemad ning vend ja õde, nende sõbrad kodanlikust seltskonnast, võib-olla ka ta elukutse, mil-

lesse ta oli kõigest hingest kiindunud. Aga teisel pool nägi ta miljoneid nälga ja külma kannatavaid lapsi, äravaevatud, sandistunud ja piinatud naisi, töölishulki. Vaatamata nende suurele tööle sai neile osaks kannatusrikas elu. Kus on tema, Clara koht elus? Pärast mitmepäevast rasket sisemist võitlust, pärast salamisi valatud rohkeid pisaraid jõudis noor õpetaja järeldusele, et ta elu peab kuuluma vaestele ja rõhututele. Ta läheb koos rõhututega nende õiglases võitluses.

Veendumus valitud tee õigsuses andis Clarale jõudu. Nüüd võis ta täiesti ettevalmistatult otsustavaks kõneluseks Auguste Schmidti ette ilmuda. Kuid siiski ei suutnud Clara viimasel jutuajamisel armastatud õpetajaga pisaraid tagasi hoida, kui ta ütles: «Ma ei või oma veendumuste vastu toimida . . .»

Katkestades sidemed Auguste Schmidtiga oli Clara sunnitud kodust lahkuma. Noore kodanlikust perekonnast pärit õpetaja ees avanes vaba tee karmi ja raskesse ellu, mis oli pühendatud võitlusele inimese vabastamiseks ekspluateerimisest teise inimese poolt.

KOHTUMINE OSSIP ZETKINIGA

Harukordse julgusega purustas Clara niidid, mis teda kodanlusega ühendasid. Nüüd oli ta vaba, kuid ka üksik. Teda jälitasid kuulujutud ja laim. Miks lahkus haritud neiu äkki isamajast? Klatšijuttudel polnud lõppu. Clarat puudutas see vähe. Kuid esialgu pärast isamajast lahkumist oli tal väga raske: tuli sageli kojuigatsusega võidelda. Raske on ju elus üksi olla!

Kuid kas ta tõesti on üksi? Kas ei ole ta ees suur eesmärk — võidelda töörahva õnneliku tuleviku eest, võidelda revolutsiooni eest? Kas pole tal vene sõpru? Ei, ta ei tohi kahetseda. See oleks nõrkuse tunnuseks! «Pilk tulevikku, eesmärgi poole . . .», nii julgustas ta ennast.

Üha harvemini mõtles Clara minevikule. Kartmatult ja visalt sukeldus ta võitlusse, pöörates tähelepanu kõikidele, ka kõige väiksematele üritustele. Kogu oma jõu andis ta igapäevasele poliitilisele tööle. Clara oli nii vaimustatud, et võttes abiks kogu oma kõneosavuse, püüdis iga inimest, kellega ta kokku puutus, sotsialismi pooldajaks muuta.

Kui Saksa Riigipäev võttis 1878. aasta oktoobris vastu

Bismarcki poolt juba ammu ettevalmistatud erakorralise seaduse sotsialistide vastu[1], oli Clara nii nördinud, et kaotas meelepahast peaaegu enesevalitsemise. Ühe hoobiga keelati partei, ametiühingud ja kõik nende ajalehed! Clara esimene mõte oli kutsuda töölised relvade juurde. Sõbrad selgitasid talle selle kavatsuse meeletust. Ja raske südamega leppis ta tagasihoidliku ülesandega teha korjandust erakorralise seaduse ohvrite heaks, kelle hulk iga päevaga üha kasvas.

Varsti kehtestati Berliinis «väike piiramisseisukord». See terroriakt tõi kaasa paljude sotsialistide väljasaatmise ja tekitas loendamatuid viletsusi. Terved perekonnad sattusid puudusse. Bismarck tahtis laostada «punaste» jõude senikaua, kuni nende partei, kes veel ainult riigipäeval võis legaalselt võitlust jätkata, nõrgeneb ja «riigile sõnakuulelikuks» muutub.

Clara käis väsimatult majast majja ja oli uhke igale margale, mis tal häbistava seaduse ohvrite heaks õnnestus koguda. Oma edusammudest jutustas ta rõõmuga vene sõpradele. Ühel õhtul kohtas ta nende hulgas vene emigranti, kes kuni lõunani tegeles sotsiaalpoliitiliste teaduste õppimisega, õhtupoolikuti aga töötas tisleri juures. Ta jutustas Clarale, et mõtleb endale kodumaal mõni aeg tisleritööga ülalpidamist teenida ja ühtlasi oma töökaaslasi poliitiliselt õpetada. See tõsine, veel noor mees ei kuulunud nende vene emigrantide hulka, keda revolutsioonilised unistused reaalsuse pinnalt kõrvale viisid. Jutuajamisel mainis ta, et ilukõnedega nagu ka terroristide pommidega ei saa maailma muuta. Maailma muudetakse ainult poliitiliselt organiseeritud töölisklassi võitlusega. «Sellepärast astusingi,» ütles ta tähelepanelikult kuulavale Clarale, «Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmeks.» Venelase nimi oli Ossip Zetkin. Clara jättis selle nime hästi meelde.

---

[1] See seadus keelas sotsiaaldemokraatliku partei, massilised töölisorganisatsioonid ja töölisajakirjanduse. Sotsialiste saadeti maalt välja ja heideti vanglaisse. Sotsiaaldemokraatlik partei läks põranda alla. 1890. aasta oktoobris üldise töölisliikumise tõusu tulemusena tühistati erakorraline seadus.

On ju selge, et igaüks, kes tahab mõne elukutsega edasi jõuda, peab kaua ja hoolsalt õppima. Nimelt sellepärast õppiski Ossip veel täiskasvanud inimesena vana Leipzigi meistri Mosermanni juures. Ta hööveldas, tappis laudu, liimis ja peitsis detaile — ühesõnaga tegi kõike seda, mida tisleritöö nõudis. Kuid Ossipi peamiseks elukutseks oli revolutsionääri elukutse. Elukutseline revolutsionäär peab olema mitte ainult täiesti omakasupüüdmatu, visa ja osav, valvas ja kartmatu, vaid peab ka põhjalikult tundma oma rasket elukutset, kui ta tahab edukalt töötada. Vastupidiselt paljudele kaasmaalastele-emigrantidele nägi Ossip teadusliku sotsialismi rajajate Marxi ja Engelsi tööde hoolikas tundmaõppimises oma «tööriista» — tegevusjuhist. Iga vaba minuti kasutas ta nende tööde tundmaõppimiseks.

Clarale, kes tegi alles esimesi kobavaid samme klassivõitluse areenil, oli kohtumine Ossip Zetkiniga erilise tähtsusega. Noormees tõi Clarale Marxi ja Engelsi teoseid. Esmakordselt võttis Clara kätte need tööd ja asus ebatavalise hooga neid tundma õppima. Kuid isegi Clara, kellel oli terav mõistus ja suurepärane omandamisvõime, pidi esialgu tublisti pingutama, et tungida sellesse uude teadusevalda. Üksikuid lauseid ja lehekülgi luges ta mitu korda ning ei rahuldunud enne, kui oli kindel, et oli loetust aru saanud.

Varsti nägi Clara, et ta püüdlused polnud asjatud. Karl Marxi töödest leidis ta lõpuks vastuse küsimusele, mis teda juba lapsepõlvest saadik erutas. Milline suursündmus see oli, kui ta oma väikeses toas, raamatutest ülekuhjatud laua taga mõistis, miks miljonid töölised koos oma perekondadega vaevaselt kiratsevad, samal ajal kui tühine osa inimkonnast upub rikkusesse. Kõikjal maailmas loovad tööliste virgad käed suuri väärtusi. Kuid kaevanduste ja metallitehaste omanikud, maa, masinate ja tööriistade valdajad ei tasu töölistele vastavalt nendele väärtustele. Nad maksavad töölistele ainult nii palju, et need nälga ei sure, täpselt sama palju, kui palju on vaja nende tööjõu säilitamiseks. Tootmisvahendite omanikud võivad luksuslikult elada, sest nad ekspluateerivad töölisi.

Mõtteis tõstis Clara pea raamatult. Ta põsed õhetasid. Kui tänulik oli ta Ossip Zetkinile nende teoste eest, kus iga lause on tähtis, kus iga mõte on teaduslikult põhjendatud!

Karl Marx näitab töölistele, kes ühiselt kaevandavad sütt ja sepistavad rauda, ehitavad masinaid ja maju, koovad kangaid ja õmblevad rõivaid, väljapääsu nende viletsast olukorrast. Kõik väärtused, mis nad loovad, satuvad väheste tootmisvahendite valdajate, metallitööstuste ja kaevanduste, valutehaste ja vabrikute omanike kätte. Proletariaadi ekspluateerimine võimaldab neile luksusliku elu. Seepärast on proletariaadi ülesandeks ekspluataatoritest vabaneda ja tootmisvahendid enda kätte võtta.

Marxi ja Engelsi teosed veensid noort õpetajat, et ta on õigel teel. Clara seadis endale eesmärgi, mille eest maksab võidelda ja, kui vaja, siis isegi surra. Avasilmi unistas ta veel suurest eesmärgist, paremast ja ilusamast maailmast, kus pole ekspluateerijaid, kus töörahvas ei kannata külma ega nälga, — maailmast, kus noorus võib õppida vastavalt oma võimetele ja püüdlustele. Ta unistas maailmast, kus töölised saavad puhkust ja võivad reisida, teatreid ja kontserte külastada, maailmast, kus töölised saavad haritud inimesteks. Selle eest hakkas ta väsimatult võitlema.

KASVATAJANNA

Pärast vanematega sidemete katkestamist jäi Clara elatusvahenditeta. Parteitöö eest ei saanud ta krossigi. Illegaalne sotsiaaldemokraatlik partei ei võinud tasuda isegi oma kõige ennastsalgavamatele liikmetele. Claral oli taskus ainuke kapital — Auguste Schmidti tuntud seminari hiilgav lõputunnistus. See tunnistus avas talle liberaalselt meelestatud kodanluse majade uksed. Clara otsustas hakata ühe rikka vabrikandi tütarde kasvatajannaks. Väga raske oli tal leppida sõltuva seisundiga, millesse ta sel tööl sattus. Jõukad kodanlased nägid kasvatajannas ainult «kõrgema kvalifikatsiooniga teenijat» ja jätsid talle sama vähe vaba aega kui teistelegi teenijatele. Claral tuli kasutada teravmeelsust ja leidlikkust, et leida aega parteitööks, vene sõpradega kohtumiseks ja eriti Ossip Zetkiniga vaidlemiseks. Ossipi abi ja nõuanded olid ta õppetöös täiesti asendamatud.

Suur armastus õpetajakutse vastu hüvitas Clarat kõigi isikuvabaduse piiramiste eest. Ta ei näinud pedagoogilist ülesannet mitte selles, et talle usaldatud kasvandike päid teadmisi täis tuupida. Oma vestlused sidus ta alati õpilaste

igapäevaste huvidega, neid ümbritseva keskkonnaga. Sel kombel õnnestus Claral isegi kuivale õppematerjalile eredust ja huvitatavust anda. Ta tunnid olid alati kaasakiskuvad ja elavad. Noor õpetaja õpetas rõõmu ja sageli ülekeeva energiaga. Uhked mõtted mõlkusid tal meeles nagu jumalate vastu ülestõusnud Prometheusel: «Siin loon ma inimesi oma näo järgi . . .»[1] Üht-teist oli Clara kujutlustes veel ebaselget. Kuid kogu ta maailmavaadet iseloomustas suur armastus kõigi rõhutute vastu ja protest ebaõiglase ühiskondliku korra vastu. Selle aktiivse inimarmastuse võrseid istutas ta oma õpilastesse. Tütarlapsed olid väga kiindunud oma kasvatajannasse, kes oli ühtlasi ka nende sõbraks ja vallatles pärast õppetööd nendega maja taga aias. Ta tundis rõõmu igast naljast, mõlema tüdruku pisimuredesse suhtus aga sama tõsiselt kui nemad isegi.

Clara pedagoogilised edusammud sundisid ta kasvandike vanemaid temasse heakskiidu ja austusega suhtuma. Mitte kunagi varem polnud tüdrukud nii hoolsalt õppinud! Ainult kasvatajanna poliitilised vaated polnud vanematele meeltmööda. Mitte kunagi ei varjanud Clara oma meelsust. Seal, kus oli ta ise, oli ka tema võitlusareen. Sageli tõmbas ta isegi perekonnapea vaidlusse poliitilistel teemadel. Algul ei võtnud see liberaalne kodanlane kuigi tõsiselt imeteldava eruditsiooniga ja andeka, heast kodanlikust perekonnast põlvneva neiu sotsialistlikke kõnesid. Ent kui Clara hakkas toatüdrukute, köögitüdruku ja aedniku «poliitilise kasvatamisega» tegelema, muutus sotsialistlik agitaator oma perekondlikus ringis talle ebamugavaks. Ta suurendas distantsi läbikäimises kasvatajannaga ja andis sellega mõista, et «sütitavad revolutsioonilised kõned» on tema majas täiesti ebasobivad. Ka teenijad hakkasid noorest kasvatajannast kõrvale hoidma. Clara teadis selle imeliku suhtumise põhjust: need alandusega harjunud kaasaja koduorjad värisesid hirmust vallandamise ja palgaraamatusse halva sissekande ees. Sellepärast nad siis vältisidki Claraga kohtumist.

Sellises arguse ja orjaliku alandlikkuse, upsakuse ja kõrkuse atmosfääris teenis Clara oma igapäevast leiba, kuid ta võitlejavaim jäi endiselt murdmatuks. Kord kihutas peremees Clara juuresolekul majast välja kehviku, kes tuli alandlikult abi paluma. Peremehe ihnsusest ja südametu-

[1] Johann Wolfgang Goethe, Prometheus.

sest vihale aetud Clara ähvardas, et ta ei hakka peremeest kaitsma, kui ülestõusnud rahvas ta varsti laternaposti külge üles poob.

See oli viimaseks tilgaks peremehe kannatusekarikasse. Ta nõudis, et Clara viibimatult majast lahkuks. Clara kogus külmavereliselt oma asjad kokku. Ta oli kindlalt veendunud, et töölised revolutsioonipäevil, mis tema arvates väga lähedal olid, vabrikandile tema alatuste eest kuhjaga tasuvad. Väga raske oli tal aga lahkuda oma õpilastest. Mõlemad isa käitumisest pahandunud tüdrukud tahtsid koos Claraga isamajast lahkuda. Clara sundis neid mõistlikuks jääma. Kuid ta oli siiski liigutatud: tal õnnestus kasvatada tüdrukuid «oma näo järgi» ja äratada neis mässuvaimu ning pahameelt ebaõigluse vastu. Clara oli selle üle väga uhke.

OSSIP PEAB LAHKUMA

Isegi kõige parem tunnistus oli sotsiaaldemokraadi taskus küsitavaks kapitaliks Saksamaal, kus määratses sotsialistidevastane erakorraline seadus. Kuid see teadmine ei sundinud Clarat veel käsi rüppe panema, vastupidi, tema võitlusvaim kasvas. Jah, ta hakkab uuesti tööle kodanlikes majades ja külvab ka seal sotsialistlike ideede seemet, vaatamata kõikidele solvamistele ja raskustele.

Sel ajal kui Clara endale kohta otsis, oli Ossip Zetkin ta ustavaks sõbraks: alati leidis ta Clara jaoks vaba aega, abistas teda nõu ja jõuga ning hoolitses ta poliitilise hariduse eest. Nendevahelistest vestlustest võis ta teha järelduse, et Clara pidas end juba sotsialistiks, isegi revolutsionääriks. Ossip püüdis Clara optimistlikku enesehinnangut vastuväidetega mitte hävitada. Kuid ta oli skeptiline. Liialt sageli oli tal tulnud veenduda selles, et inimesed, kes ei põlvne töölisklassist, võivad ainult järk-järgult muutuda karmideks ja kindlateks sotsialismi eest võitlejateks.

Clara katkestas väliselt sidemed nii oma perekonnaga kui ka kodanlusega üldse. Ossip hindas seda väga kõrgelt. Tõepoolest, milline imekspandav mehisus, milline iseloomujõud! Kuid kas Clara katkestas ka sisemiselt sidemed selle klassiga, kuhu ta varem kuulus? Teda kasvatati kodanlikus vaimus, talle anti traditsiooniline haridus. Kas ei mõtle ta

praegugi veel, võib-olla sageli teadmatult, oma vanemate, oma kodanlikest perekondadest pärinevate kaasõpilaste või Auguste Schmidti mõistetega? Inimarmastus ja äraostmatu õiglusetunne sundisid noort neiut asuma ekspluateeritavate, rõhutute ja õigusetute poolele. Kuid kas Clara seisab kindlalt uue klassi positsioonidel? Ossip tundis, et Claral seisavad ees rängad katsumused. Tal pole kerge hävitada oma teadvusest kodanlikke igandeid. Kõigepealt on tal vaja võimalikult kiiresti oma uute sõprade keskel koduneda.

Ossip püüdis oma noore parteikaaslase rasket teed kergendada. Ta tutvustas Clarat, kes nüüd jälle ühes kodanlikus perekonnas kasvatajana tööle hakkas, meister Mosermanniga, tisleriga, kes Ossipile ametit õpetas. See oli teadlik ja kõikide poolt lugupeetud sotsialist. Tema korterisse kogunesid õhtuti organiseeritud töölised poliitilisteks vaidlusteks. Koos nende töölistega külastas Clara illegaalse partei koosolekuid. Seal kuulis ta sotsiaaldemokraatide ägedast valimiskampaaniast. Isegi lapsed võitlesid Bebeli võidu eest! Clarale jäid igaveseks meelde mõned kohmakad värsid, mida noor töölisnaine ühel koosolekul esitas:

Söetükike väikeses peos,
suurte joontega lapsuke sedasi:
«Kõik hääled Bebelile!»
lossiseinale hoolega vedas.
Politseinik raevukalt ligines,
ta ees seisis värisev väike:
«Kes oled sa, sotsialistide sigitis?»
«Mu nimi on Lieschen, olen haige ja vaene,»
vastas laps, ei pisaraid valanud.
Sandarm aga edasi päris:
«Kes on sinu isa ja mis tema amet?»
Laps aga vastas, ei midagi salanud:
«Sa uuri, miks tekkis me viletsus visa;
on välja ju saadetud ka minu isa.»

Suhtlemine töölistega ja üha tihedamaks kujunev side parteiga tugevdasid Clara selgroogu igapäevases väsitavas võitluses kodanlike leivavanematega. Siiski mõtles Clara vahetevahel, kas poleks õigem loobuda oma elukutsest, mis talle peaaegu üldse ei jätnud aega parteitööks.

Tähtis sündmus sundis Clarat oma plaane muutma. Bismarck andis uue löögi: 1881. aastal kehtestati ka Leipzigis niinimetatud «väike piiramisseisukord». Leipzig, see tõeline

töölisliikumise tsitadell, oli võimudele juba ammu pinnuks silmas.

Esimene areteerimistelaine tabas otsekohe Ossip Zetkinit. Ta energiline tegevus keelatud parteis, mis oli pärast ränka lööki uuesti toibunud, tõmbas juba ammu endale politsei tähelepanu. Zetkinit süüdistati selles, et ta on organiseerinud parteikirjanduse Poolasse saatmist. Tõsi küll, vangistuse aeg oli lühike, kuid Ossip oli ju sotsialist ja välismaalane! See oli kahekordseks aluseks, et teda otsekohe pärast vanglast vabastamist linnast ja kogu maalt välja saata.

Clara oli väga mures. Isegi päikesepaiste näis korraga tuhmina. Kui armetu oli ta väike tuba, kui väljakannatamatult lämmatav ja kitsas... Väsimatu õpetaja ja ustav sõber peab äkki Leipzigist, Saksimaalt lahkuma! Clara ei saanud kuidagi selle mõttega leppida. Ka Ossipil oli raske mõelda, et ta peab Clarast lahkuma. Ta hindas seda neiut väga. Milline selge mõistus, milline soe ja vaimustuv süda! Jah, ta armastab seda neiut, võitlushimulist, julget ja energilist Clarat, kellel on lapselikult ümarad põsed.

Sama päeva õhtul, kui Ossip vabanes vanglast, saadab Clara koos vene sõpradega teda piirini. Ossip on väga erutatud. Vaikides sammuvad kaks noort inimest kõrvuti, eemal pimeduses kostavad sõprade hääled. Piir on kõigest mõne sammu kaugusel. Nad sirutavad teineteisele käed. Ossip ei leia sõnu. Pooleldi kogeldes küsib ta tasa ja kõhklevalt: «Kas sa ei tahaks samuti Pariisi sõita?... Minu juurde... Pariisi?» Sõbrad lähenevad. Clara süda lööb meeleheitlikult. Ta käsi on veel Ossipi peos. Meeleldi järgneks ta sõbrale. Kuid ta ei vasta. Nii kiiresti ta ei suuda otsustada. Viimastel päevadel tuli tal niigi palju üle elada: Ossipi areteerimine, seadlus tema väljasaatmise kohta, ja nüüd veel see ettepanek. Hüvasti jättes embab Clara teda. Ta kirjutab Ossipile kõigest, mida ta tunneb ja mõtleb, ta kirjutab ka oma otsusest.

Ossip surub veel viimast korda Clara ja saatjate kätt ning eemaldub. Pöördudes ümber, lehvitab ta veel kord tervituseks kätt. Alles siis, kui ta kuju täiesti pimedusse kaob, järgneb Clara aeglaselt sõpradele. Oma mõtetes läheb ta koos Ossip Zetkiniga erakorralise seaduse keisririigist legendaarsete Pariisi Kommuuni võitlejate linna, ta lapsepõlvemängude kangelaste kodumaale. Ossipi tee viib täiesti tundmatusse ellu. Clara saab sellest väga hästi aru.

Kuid Clara teab ka seda, et Ossip asus sellele teele mehiselt ja kõhklemata, sest tal on kindel usk lõppeesmärgisse — revolutsioonisse! Uhkusega lausub Clara vaikselt omaette: «Seltsimees, sõber . . .» — ja lisab mõttes: «Armsam . . .»

«PUNASE POSTMEISTRI» ABILINE

Ossipi ärasõit Prantsusmaale jättis Clara ellu mitte millegagi täidetava piinava tühjuse. Ta tundis puudust Ossipi poliitilistest nõuannetest ja vestlustest. Isegi tihe kirjavahetus ei suutnud seda asendada ja oli ainult nõrgaks lohutuseks . . .

Kui Clarat ähvardas samuti areteerimine, lahkus ta Saksamaalt. Ta töötas kasvatajana algul Austrias, seejärel Itaalias. Kuigi Clara väga armastas Ossipit — selles oli ta nüüd selgusele jõudnud, — tahtis ta veel mõneks ajaks enne enda sidumist sõltumatuks jääda. Ossip kiitis selle otsuse heaks.

Välismaal töötades omandatud kogemused sarnanesid nagu kaks tilka vett kogemustega, mis Clara oli saanud kodumaal. Ta austria ja itaalia «leivaisad» tundsid samuti paanilist hirmu kommunismi ees, selle «tondi» ees, mida elu ise sünnitas! Teravad poliitilised vaidlused oma kasvandike vanematega sundisid Clarat sageli töökohta vahetama.

Varsti seisis noor õpetaja uue tegevusvälja valimise ees. Juba mitu kuud elasid Varvara ja paljud teised Clara Leipzigi-aegsed vene sõbrad Zürichis — vabas Šveitsis, kuhu lapsepõlveunistused olid Clara sageli viinud.

Siin võttis relvad ta lapsepõlvemängude kangelane Arnold Winkelried, et kaitsta oma armastatud kodumaa sõltumatust . . . 1882. aasta suvel asus Clara elama imeilusasse vanasse Zürichisse, et vaba Šveitsi õhku hingata ja oma sõpradele lähemal olla. Ta kodunes selles linnas kiiresti, sest siin oli peale Varvara ja tema kaasmaalaste palju saksa sotsialiste. Siinsamas, Zürichis, anti välja ka Saksamaal keelatud ajalehte «Sozialdemokrat»[1], mis oli illegaalse Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei hääle-

[1] «Sozialdemokrat» — Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei häälekandja erakorralise seaduse ajal. Esimene number ilmus Zürichis 28. septembril 1879. aastal Marxi ja Engelsi vahetu abiga. Ajaleht saadeti illegaalselt üle piiri Saksamaale ja levitati seal.

kandja. Clara uute tuttavate hulgas oli ka ajalehe toimetaja Eduard Bernstein[1], kellelt Clara kuulis, et isegi Friedrich Engels kuulub ajalehe alaliste nõuandjate ja kaastööliste hulka. Veelgi suurema huviga luges Clara nüüd ajalehe veerge. Ta hakkas aru saama partei häälekandja ees seisva ülesande kogu sügavusest: ajaleht mitte ainult ei juhi töölisi organisatsiooniliselt nende illegaalses töös, ta tugevdab ühtlasi nende võitlusvaimu ja aitab kõikidele Bismarcki riugastele visalt vastu panna. Ajaleht täidab tööliste südamed uhke teadmisega, et nimelt oma revolutsioonilise võitluse tulemusena saavad nad tootmisvahendite orjadest nende peremeesteks.

Saksa sotsiaaldemokraadid jutustasid Clarale, kui palju aega ja jõudu maksis partei juhtkonnale leida kogenud, mitmekülgsete võimetega seltsimeest, kes oleks võimeline illegaalse ajalehe majanduslikke asju ajama ja selle levitamist juhtima. Julius Motteleri näol leidis partei lõppeks kohase inimese. Peale silmapaistvate tööalaste omaduste iseloomustasid teda imekspandav organiseerimisvõime ja eelkõige suurim valvsus.

Varsti pärast Clara Zürichi saabumist areteeriti Austria piiril kirjanduse illegaalse vedamise pärast Badeni talupoja poeg, kingsepp Beli — Motteleri parim abiline. Motteler oli täiesti meeleheitel. Laialt hargnenud «punase väliposti» võrk oli Beli sissekukkumise tõttu mitmest kohast katkenud. Kuidas suudab ta nii kiiresti ustavale abilisele asendaja leida? Seltsimehed soovitasid meeltheitvale Mottelerile abiliseks Clarat. Algul Motteler kahtles: Clara on noor, tal puuduvad vajalikud parteitöö kogemused. Ajalehtede edasitoimetamise töö aga nõuab inimeselt mitmekülgseid võimeid ja see on seotud suure vastutusega. See nõuab ettevaatlikkust, osavust, leidlikkust, mehisust ja suurt valvsust. Trükikoja ja kontori ümber keerlevad pidevalt keiserliku Saksamaa politsei- ja tollivõimude poolt saadetud nuhid. Tõsi küll, Motteler valis endale ettenägelikult sellise korteri, mille akendest võis hõlpsasti jälgida veel täisehitamata ümbrust. See taibukas valik raskendas nuhkidel märkamatult juurde hiilida, kuid valvsus jäi ikkagi iga ajalehe talituse töötaja esimeseks ja tähtsaimaks käsuks.

[1] Eduard Bernstein (1850—1932) — saksa parempoolne sotsiaaldemokraat, revisionist ja reformist, üks saksa sotsiaaldemokraatia ja II Internatsionaali oportunistliku tiiva juhtidest.

Motteler heitis kõik kahtlused kõrvale. Clara oli intelligentne ja üritusele ustav. Ta otsustas proovida. Hulk aastaid hiljem, artiklis Julius Mottelerist, «Punasest Postmeistrist», jutustas Clara Zetkin, millistes rasketes tingimustes tuli töötada, andes välja illegaalset «Sozialdemokrati»: «Iga ajalehenumbri ilmumisel, mis ühtedele väga meeldis, teistele hirmu tegi, oli vaja osata kavalusega tervet armeed nuhke üle trumbata, kes varitsesid piki Saksamaa piiri Lindaust[1] kuni Elsassini ja valvasid ohtlikku lindu, kes revolutsioonilisi laule lauldes üle kogu erakorralise seaduse keisririigi lendas. Trükikoda ja kontor olid pidevalt spioonidest piiratud, ja minutikski ei lakanud võitlus politsei käsilastega, kes ausate inimeste maski all püüdsid sisse trügida, et reeta ja veelgi ohtlikumat provokaatori osa mängida . . .»

Sellises olukorras polnud inimesel, kellel puudusid vajalikud kogemused, kerge suure ja tähtsa ülesandega toime tulla. Kuid Julius Motteleri juhtimisel omandas Clara kiiresti vajaliku vilumuse: ta aitas Motteleril kirjavahetust pidada, ajalehti pakkida ja ära saata. Motteler oli oma uue abilisega rahul: arukas, kärmas ja osav, vastupidav ja kannatlik, kes ei pidanud endale alandavaks talituses ka kõige halvemat tööd teha. Clara suutis kiiresti oma kergeuskliikkusest jagu saada. Varsti sundis iga tundmatu isiku talitusse ilmumine teda valvsaks muutuma. Esmalt püüdis ta välja selgitada, kas «uustulnuk» pole mitte politsei spioon. Seltsimeestega, kes kahtlust ei tekitanud, ajas ta asju kiiresti ning asjatundlikult. Nuhkide ninapidivedamine pakkus talle aga isegi lõbu.

Clara pidas täiesti loomulikuks, et ta «Punase Postmeistri» abilisena võttis osa ka ohtlikust illegaalsest ajalehtede üle piiri saatmisest. Tegeldes selle tööga, haaras teda sügav austustunne nende paljude tagasihoidlike inimeste vastu, kes ikka ja jälle kartmatult riskeerisid ajalehtede illegaalse kohaletoimetamisega. Iga kord, kui nad piiri ületasid, ähvardas neid kas areteerimine või surm politseiniku või piirivalvuri kuulist. Tagasihoidlikult ja omakasupüüdmatult teenisid nad oma tagakiusatud ja rõhutud klassi; nad toimisid nii, nagu kõneleb oma luuletuses poeet, keda Clara hiljem nii väga armastas oma kõnedes tsiteerida:

[1] Lindau — linn Baieris Bodeni järve kaldal.

Oma elu vii julgesti lahingutulle,
siis säilitad elu ja võit jääb sulle[1]...

Kui kurnav ja väsitav oli see töö! Isegi kõige hoolikama ettevalmistusega ei saanud vältida juhuslikke sissekukkumisi. Nende ärahoidmiseks rakendas Motteler kõik oma oskused, sest iga ebaõnnestumine tähendas ohtu paljudele suurepärastele inimestele.

Ehkki teenistus «punases välipostis» nõudis täit pinget, ei olnud Motteler ülepeakaela töös kinni. Tema ja ta Baierist päritolev naine olid lõbusad inimesed. Clara armastas samuti naerda ja naljatleda, aga mõnikord oli ta isegi ülemeelik. Pärast pingelisi päevi, mõnikord isegi öid läbi kestnud tööd igatsesid nad seltskonda ja head tuju. Sellepärast koguneti sageli sõprade ringi, mida naljatoonis «moorlaste klubiks» nimetati. Selline nimetus pidi seltsimeestele Karl Marxi meenutama, — nimelt oli ta perekonnas ja lähemate tuttavate hulgas saanud hüüdnimeks «Moorlane».

«Siin «moorlaste klubis» laulsid sotsiaaldemokraadid valjuhäälseid naljalaule Saksamaal valitsevast olukorrast, siin sundimatus lõbusas seltskonnas unustasid nad mõneks tunniks kõik poliitilise võitluse raskused. Bebel jutustab oma mälestustes, et esimese korruse ruumide peal, kus asus «moorlaste klubi», elas veidi aega kirjanik Gottfried Keller[2]. Kord külastas teda Paul Heyse[3]. Kui viimane küsis, mis lärm see esimeselt korruselt kostab, vastas Keller, et seal on sotsiaaldemokraadid. Vastuseks sellele ütles Heyse koomilise tõsidusega: «Seal all siis keeb põrgu!»

Zürichis elavad saksa sotsiaaldemokraadid võisid endale puhta südametunnistusega lubada vahel mõne tunni lõbutsemist. Nende seltskonnas andis ka Clara oma pulbitsevale elurõõmule vabaduse — ta nagu puistas teravmeelseid nalju, avaldas oma temperamenti ja sarkasmile lähenevat huumorit. Kuid pidupäevi oli harva. Tavaliselt pühendas Clara oma piiratud vaba aja täielikult õppimisele. Ta uuris pidevalt Marxi ja Engelsi teoseid, kuigi jäi truuks ka oma lapsepõlve- ja noorusaastate lemmikharrastusele — klassi-

[1] Friedrich Schiller, Wallensteini laager.
[2] Gottfried Keller — (1819—1890) silmapaistev šveitsi kirjanik.
[3] Paul Heyse (1830—1914) — saksa kirjanik, luuletaja ja draamakirjanik.

kalisele kirjandusele. Ta ergas mõistus oli alati tegevuses: suure huviga luges ta loodusteaduslikke, meditsiinialaseid ning juriidilisi teoseid. Peale selle oli ta huvitatud mitmesugustest sotsialistlikkudest vooludest ja poliitilisest elust Prantsusmaal, et Ossipile igal alal võrdseks kaaslaseks olla, seda enam, et ta otsustas aasta lõpul tema juurde Pariisi sõita.

1882. aasta novembris lahkus Clara «Punasest Postmeistrist». Ainult pool aastat oli Clara ta abiliseks, kuid see lühike ajavahemik tähendas Clara elus palju. Motteleri toetusel ja hoolikal juhtimisel oli Clara tutvunud Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei tegevusega. Töötamine ajalehe talituses tähendas olla illegaalse parteilise võitluse keskpunktis. Siin, Zürichis, oli Clara lahti ütelnud kodanluselt päritud seisukohtadest. Ta nägi nüüd kangelasi mitte ainult Arnold Winkelriedi taolistes üksikisikutes. Tundmatute uljaspeade näol, kes tegelesid ajalehtede illegaalse edasitoimetamisega, kohtas ta teist laadi kangelasi.

Nüüd seisis Clara tugevamini töölisklassi positsioonidel. Kodanlastega polnud tal enam mingit sidet. Tema sõpradeks olid sellised kindlad seltsimehed nagu Julius Motteler ja tema naine. Selle sügava ühtekuuluvuse sooja tunde säilitas Clara ka oma elu uuel etapil Prantsusmaal.

Clara Zetkin, «Punase Postmeistri» endine abiline, jäi Motteleri ja ta abikaasa ustavaks sõbraks kuni nende surmani.

MURERIKKAD PÄEVAD

Elatusvahenditeta emigrandid ei saa enamasti nautida Seine'i kaldal asuva linna võlu, mida turistid kõikides keeltes vaimustatult ülistavad. Vankumatud sotsialistid nagu Ossip Zetkin lükkasid jonnakalt tagasi igasuguse tööpakkumise, kui selle vastuvõtmine oleks sundinud kas või osaliseltki oma poliitilistest vaadetest loobuma. Puudus sundis neid päevast päeva võitlema kõige tagasihoidlikuma äraelamise eest. Ossip Zetkin elas väikeses viletsalt möbleeritud toas nendest vähestest frankidest, mis tal keelte õpetamise ja tõlkimisega õnnestus teenida.

Need viletsad tingimused ei hirmutanud Clarat ja ta sõitis Ossip Zetkini juurde emigratsiooni. Pariisis sidusid nad oma eluteed ning otsustasid koos elada ning võidelda sot-

siaalse korra muutmise eest kogu maailmas. Tunniandmisega ja tõlkimisega suurendas Clara veidi nende kasinat sissetulekut, ehkki see teenistus oli raske ja väsitav. Et jõuda oma eri linnaosades asuvatele arvukatele töökohtadele, pidi Clara iga päev maha käima tohutu vahemaa ja kulutama lugematuid trepiastmeid.

Abiellumisest Ossipiga olid möödunud ainult mõned kuud, kui Clara tundis, et ta saab emaks. Viimastel nädalatel enne sünnitamist oli tal väga raske treppidest üles ronida — pidi ta ju iga päev viiskümmend-kuuskümmend korrust läbi käima.

Järgmisel aastal ootas Clara juba teist last. Sündis teine poeg.

Neljaliikmeline perekond elas veel mõni aeg Ossipi möbleeritud toas, kuid varsti veendusid abikaasad, et see kohutavalt kitsas kambrike segab väga nende tööd. Valutava südamega üürisid nad kahetoalise korteri. Raske koormana lasus korteriüür Clara niigi kõhnal rahakotil. Pealegi takistasid tuhanded kodused toimetused ja laste eest hoolitsemine tema leivateenimist ja parteitööd. Kuid Clara oli energia kehastus. Tal oli päev täpselt ära jaotatud, ükski minut ei tohtinud kaotsi minna. Ainult öötundidel, kui lapsed magasid ja õhukeste vaheseintega majas vaikis kära, võis ta tõlkimisega tegelda ja artikleid kirjutada. Nii suutis ta, vahel isegi imestades, kõigi oma ülesannetega toime tulla.

Vaatamata suurele tööarmastusele teenisid Ossip ja Clara siiski väga vähe. Ainult harva võis noor perenaine abikaasale oma kokakunsti näidata. Sagedamini tuli neil mõlemal leppida kõige odavamatest produktidest — hobuselihast ja leivast — koosnevate tillukeste portsjonitega. Kuid selle-eest ei tundnud nende mõlemad poisid millestki puudust: nad uinusid alati täis kõhuga. Ja Clara, nagu iga noor ema, oli lõpmatult õnnelik, kui ta oma punapõkseid poisse nende puhastes voodikestes imetles. Tõsi, see õnn ei suutnud Clarat ega Ossipit aidata jagu saada piinavast näljatundest, mis neid sageli õhtuti vaevas. Siis läksid nad samas kvartalis elavate vene emigrantide juurde, kes nendega alati meeleldi jagasid oma kaugeltki mitte luksuslikku õhtusööki. Muidugi olid Zetkinid niisama külalislahked, kui nendel mõnikord raha juhtus olema.

Kord pärastlõunal lahkus Ossip kodust, et ühele rikkale venelasele mahukat tõlkekäsikirja ära anda. See uudis levis kulutulena emigrantide hulgas. Õhtul tulidki nad üksteise

järel Zetkinite korterisse, et nii harvast ja õnnelikust sündmusest osa võtta: Zetkinid annavad täna õhtusöögi! Oli juba hilisõhtu, kuid Ossipit polnud ikka veel. Kuid vene sõbrad ei lahkunud. Lõpuks jõudis Ossip koju. Ta oli nii kaua pidanud honorari ootama. Teades väga hästi, kui näljased ja visad on ta kaasmaalased, pani rõõmust särav Ossip köögilauale tohutu lihapaki. Sel ööl valmistas õnnelik Clara näljaste isu kustutamiseks seitsekümmend kaks portsjonit biifsteeki vene moodi.

Kuid kahjuks oli selliseid tellimusi nagu jõuka venelase oma väga harva. Tavaliselt elasid Zetkinid peost suhu ja kui mõnda suuremat honorari õigeks ajaks välja ei makstud, siis polnud neil millegagi korteriüüri tasuda. Kord õhtul, vaatamata sellele, et Clara palus majaomanikku üüri tasumise tähtaega pikendada, tungisid viimase nõudmisel korterisse politseinikud. Clara, aluskleidis, jakis ja toatuhv leis, vannitas parajasti lapsi. Politseinikud sundisid hoolimatult Clarat ja Ossipit koos lastega korterist lahkuma nii nagu nad olid. Pärast pikka vaidlemist lubasid nad Claral peleriini selga tõmmata ja lapsed riietada. Kogu Zetkinite varanduse, selle hulgas ka laste pesu, konfiskeerisid politseinikud maksmata jäänud korteriüüri katteks.

Lähenes öö. Claral ja Ossipil ei jäänud muud üle, kui minna, magavad lapsed süles, samas kvartalis asuvasse parki. Ossip jättis naise pargipingile, ise aga püüdis korterit leida. Kuid varsti, kaotanud lootuse, tuli ta tagasi: inimesed, kes tube välja üürivad, ei armasta väikesi lapsi! Saatusele alistudes otsustasid Clara ja Ossip veeta öö pargipingil. Äkki kuuldus kellegi lähenevaid samme. Kas politseinik? Ei! Läbi pargi koju minev naine peatus pingi juures. See oli alles hiljuti Siberist asumiselt põgenenud vene revolutsionäär, kelle kodutee viis läbi pargi. Zetkinid jutustasid talle sellest meeleheitlikust olukorrast, millesse nad olid sattunud. Ossipi kaasmaalane teadis, mis ette võtta. Kõhklemata loovutas ta nendele oma korteri. «Ma võin sõprade juurde minna,» vastas ta Clara vastuväidetele.

Raskeil emigratsiooniaastail sai Clara veel hiljemgi sõprade heasüdamlikku abi tunda, mis aitas mitte ainult materiaalsetest raskustest üle saada, vaid soojendas viletsusse sattunud inimese südant, sest selle allikaks oli vennalik armastus võitluskaaslase vastu. See sõbralik toetus suurendas veelgi Clara meelekindlust minna lõpuni mööda ohvriterikast kannatuste rada, kui raske see ka poleks.

Pariisis sai Clara Zetkin, kodanliku päritoluga noor naine, oma kogemuste najal tunda naisproletaarlaste viletsat saatust. Töö ja koduste toimetuste kahekordne koorem, puudus ja lõpmatud mured olid suutelised isegi emaõnne tumestama. Pidev alatoitlus ja puudus nõrgendasid Clara jõudu ja õõnestasid ta tervist. Pariisis tegi ta läbi kõige kibedama puuduse karmi proletaarse kooli, mis võimaldas tal täielikult tunnetada tööliste ekspluateerimist ja sundis teda hoopis teise pilguga töölisnaise kahekordsele orjusele vaatama.

Emigratsiooniaastad aitasid Claral ajada tugevad ja sügavad juured töölisklassi pinda. Ükski torm ei suutnud neid juuri enam välja kiskuda.

POLIITILISE ELU KEERISES

Neil aastail oli Pariis kõikide maailma maade poliitiliste emigrantide kogunemispunktiks. Siin elasid väljasaadetud saksa sotsiaaldemokraadid, siin leidsid peavarju vene revolutsionäärid, keda tsaaritimukad taga kiusasid. Umbes samal ajal andis Prantsusmaa vabariiklaste valitsus amnestia kangelaslikele Pariisi Kommuuni võitlejaile. Pärast pikaajalist pagendust saabusid nad troopiliselt Uus-Kaledoonia saarelt Pariisi tagasi.

Emigrantide kui ka kommunaaride hulgas oli poliitiliselt ebamääraseid elemente. Nad ei teadnud veel peaaegu midagi Karl Marxi õpetusest, mis andis teadusliku põhjenduse inimkonna kauaaegseile unistustele paremast sotsiaalsest korrast. Igasuguste utoopiliste unistustega, reformistlike ja anarhistlike vaadetega ajasid nad tööliste päid segi.

Seepärast oli vajalik ja tähtis, et iga sotsialist, kes oli Karl Marxi ja Friedrich Engelsi õpetuse omandanud, võtaks osa Pariisi töölisliikumisest. See teadmine ei lasknud Clara Zetkinil täielikult tunnist tundi jooksmisse ja kodumuredesse vajuda. Koos Ossipiga täitis ta saksa sotsialistide Pariisi koondises hulgaliselt igapäevaseid, peamiselt organisatsioonilise ja agitatsioonilise iseloomuga ülesandeid. Ta ei puudunud üheltki koosolekult või nõupidamiselt, üheltki Ossipi loengult.

Ja kui pärast ühe saksa seltsimehe lahkumist vabanes illegaalse «Sozialdemokrati» Pariisi kirjasaatja koht, pandi kirjasaatja kohustused Ossipile. See ülesanne oli kinnitu-

seks, et Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei usaldas Ossipit. Clara oli selle üle uhke.

Ka Viini ajalehele «Gleichheit» ja Berliini ajalehele «Volkstribüne» tegi Ossip kaastööd. Vaatamata sellele, et nimetatud ajalehtedele kirjutatud artiklid olid Clara ja Ossipi ühise töö tulemuseks, oli nendel artiklitel alati allkirjaks Ossipi nimi. Isegi pärast Ossipi surma pidas Clara sellest tavast kinni, sest paljud toimetused alahindasid naiste tööd.

Töö sotsialistlikus ajakirjanduses õpetas Clarat oma artiklitesse kriitiliselt suhtuma. Tema sulest ilmusid mõnikord kirjutised, mida ta ise veel kaugeltki mitte täiuslikeks ei pidanud, ja seepärast seadis Clara endale ülesandeks: vaja põhjalikumalt õppida, selgemalt mõelda. Ta jõudis aga ka veendumusele, et ainuüksi sügavatest teadmistest ei piisa töölisajakirjandusele mõjusate artiklite kirjutamiseks. Artiklid võivad ainult siis värsked, eredad ja õiglased olla, kui nende autor ise külastab proletaarlaste viletsaid elamuid ja tunneb kõiki nende puudusi.

Mitmekesised ülesanded ei jätnud Clarale peaaegu üldse vaba aega. Ent Clara ja Ossip suutsid siiski ka vennaliku Prantsuse Töölisparteiga sidet pidada. Selles parteis oli kaks voolu: possibilistid [1] tahtsid reformidega töölisklassi olukorda parandada; marksistid Guesde'iga eesotsas olid revolutsioonilise klassivõitluse pooldajad. Clara, kes rääkis vabalt prantsuse keelt, kasutas iga võimalust, et prantsuse tööliste hulgas marksistliku suuna eest võidelda. Ta tegi seda nii meisterlikult, leidlikult ja sellise revolutsioonilise innuga, et prantslased pidasid noort naist oma kaasmaalaseks ja olid väga imestunud, kui kuulsid, et Clara oli rahvuselt sakslane.

Siin, Pariisis, tutvus Clara Guesde'i ja Lafargue'iga [2]. Nad mõlemad töötasid juba 1880. aastal Londonis Marxi juhtimisel välja Prantsuse Töölispartei programmi. Pealegi oli Lafargue Marxiga perekondlikes sidemetes: ta oli abielus Marxi tütre Lauraga. Laura Lafargue ja Clara said varsti sõpradeks. Laura jutustas oma noorele sõbrata-

---

[1] Possibilistid — oportunistlik vool Prantsusmaa XIX sajandi lõpu töölisliikumises. Nad propageerisid klassivõitlusest loobumist ja koostööd kodanlusega.

[2] Jules Guesde (1845—1922), Paul Lafargue (1842—1911) — prantsuse sotsialistid, Prantsuse Töölispartei rajajad, II Internatsionaali silmapaistvad tegelased.

rile pagulaselu kibedusest, mida ta Marxi tütrena täielikult tunda sai. Clara kuulis, millistes rasketes tingimustes Karl Marx oma geniaalsed teosed kirjutas. Väga sageli tuli tal korterit vahetada, elada kitsais toapugerikes, võidelda nälja ja külmaga. Nii karm saatus sai osaks Karl Marxile võitluses oma ideede eest. Selle kõrval jäid kõik Clara viletsused hoopis varju . . .

Laura ja Clara koostasid kahekesi plaani, kuidas partei marksistlikule tiivale uusi poolehoidjaid leida, ja eeskätt naiste hulgast. Ühisel jõul püüdsid nad naistöölisi, õmblejaid, koduperenaisi rutiinsest argielust eemale kiskuda ja innustada neid ideedega, mille eest võitles partei. Kuid nende saavutused olid pingutustega võrreldes hoopis kasinad. Küllaltki suureks süüdlaseks selles oli kindlasti asjaolu, et Prantsuse Töölisparteil polnud veel ajalehte, masside mõjutamise kõige kindlamat vahendit.

Kui lõpuks paljude aktiivsete parteiliikmete suurte annetustega suudeti asutada ajaleht, tegid Laura Lafargue ja Clara Zetkin kõik, mis suutsid, et ajalehe levitamisele kaasa aidata. Iga päev küsisid nad linna ajalehekioskitest ajalehte «Le socialiste», suure vaevaga kogutud säästudest ostsid nad kümneid eksemplare korraga ja jagasid neid tasuta Pariisi tööliskvartaleis.

Siin, eemal uhketest puiesteedest, suures kitsikuses ja pimedates toakestes elasid töölised oma perekondadega. Clara Zetkin vestles siin sageli Pariisi proletaarlastega. Nad jutustasid talle oma tööst ja elust. See oli Pariisi rahvas, kes alati on valmis oma õigusi barrikaadidel kaitsma. Need olid samad proletaarlased ja nende lapsed, kes 1871. aastal, Pariisi Kommuuni päevil, uhkelt ja julgelt teatasid, et nende «püha kohus ja absoluutne õigus on saada oma saatuse peremeesteks ja võtta oma kätte valitsusvõim»[1].

Ainult lühikest aega sai rahval olla oma valitsus — Versailles' kindralid liidus oma «vaenlase» Bismarckiga tapsid kümneid tuhandeid vapraid kommunaare koos nende naiste ja lastega. Kommunaaride kangelasteod panid maailma võpatama: kõigi maade tööliste südameis tekkisid uued lootused.

Üle kümne aasta oli möödunud sellest kohutavast veresaunast. Pariisi proletaarlased polnud seda unustanud.

---

[1] Karl Marx, Kodusõda Prantsusmaal, K. Marx ja Fr. Engels, Valitud teosed, 1. kd., Tallinn, 1957, lk. 409.

MAJA WIEDERAUS, KUS SÜNDIS CLARA ZETKIN

CLARA ZETKIN

Pariis, 1885

Nad hakkasid jälle suurtesse saalidesse massimiitingutele kogunema ja astusid võimsate meeleavaldustega välja oma õiguste eest. Clara võttis nendest alati aktiivselt osa.

Prantsuse politseinikud, need Kolmandat vabariiki [1] teenivad vannutatud timukad, leidsid tööliste meeleavaldustele kallaletungimiseks kergesti ajendi, sel puhul isegi sageli relvi kasutades. Kokkupõrgete ajal politseiga võis Clarat alati leida sealt, kus toimus kõige palavam heitlus, sealt, kus käis võitlus punase lipu pärast. Sageli puhkesid koosolekutel või meeleavaldustel ägedad vaidlused marksistlikult meelestatud tööliste ja anarhistlike vaadete pooldajate vahel. Vaidluste ajal kirusid anarhistid sageli Clarat, keda Pariisi töötajad ja saksa emigrandid juba sel ajal kui Bebeli ja Liebknechti pooldajat tundsid.

Kui üht mullatöölist, endist Kommuuni kindralit viimasele teekonnale saadeti, kujunesid matused võimsaks meeleavalduseks, mis oli pühendatud metsikult mõrvatud kommunaaride mälestusele. Ootamatult tungis ratsapolitsei mõõku paljastades ja hobuseid kannustades rahva hulka. Meeleavaldajad ei mõelnudki end kaitsta ja jooksid laiali. Clara kutsus töölisi üles vastupanu avaldama ja sattus kõrvuti ratsanikuga — mõõgahoop tabas ta jalga. Rängematest vigastustest pääses ta ainult tänu sellele, et meeleavaldajate vool surus ta vägisi ühte majja, kust ta enam välja ei pääsenud.

Kuid järgmisel meeleavaldusel oli Clara uuesti kõige tihedamas võitluskeerises — nagu kunagi lapsepõlves külalastega kakeldes. «Näoga vaenlase poole» — see sai juba siis ta loosungiks. Ta jäi sellele ustavaks surmani.

ESMAKORDSELT KÕNETOOLIS

Rõhuv mure vaevas Clara südant. Isegi tema, kes kunagi lootust ei kaotanud, ei suutnud ajuti kurbusest jagu saada: Ossip oli tõsiselt haige, kuigi ta ise seda eitas ja ka arstid ei suutnud kuidagi haiguse põhjust leida. Clara enda jõu-

---

[1] Kolmas vabariik — kodanlik vabariik, mis 1870. aastal pärast Napoleon III kukutamist Prantsusmaal välja kuulutati. Eksisteeris kuni 1940. aastani.

tagavarad vähenesid iga päevaga. Pärast Ossipi põhjalikku läbivaatust ei varjanud arst Clara eest haiguse diagnoosi: Ossipil oli algav kopsutuberkuloos!

Mis teha? Zetkinite abielupaar ja nende sõbrad ei teadnud, mida ette võtta. Nad elasid kõik peost suhu. Täiesti ootamatult sai Clara oma sugulastelt suurema summa raha Leipzigi sõiduks. Juba ammust ajast polnud Claral oma vanematega mingeid sidemeid. Nüüd said vanemad sõprade kaudu teada tütre meeleheitlikust olukorrast. Algul ei tahtnud Clara abi vastu võtta, kuid Ossip otsustas, et see on asjale kasuks ja ta peab sõitma.

Pärast piinavat lahkumist haigest abikaasast, kes nii sageli ta abi vajas, sõitis Clara, jättes sinnapaika oma tavalised ülesanded, mõlema poisiga Leipzigi. Mõned päevad täielikku rahu ja korralikku toitu — ning Clara tundis end jälle niivõrd kosununa, et ta ei võinud enam tegevusetult istuda. Teda erutasid tähtsad küsimused. Milline on saksa tööliste meeleolu? Kuidas organiseerib põranda alla läinud partei oma koosolekuid, kuidas levitatakse ajalehti? Mida teeb partei oma liikmete võitlusvaimu tõstmiseks? Kes võib veel paremini kõikidele nendele küsimustele vastata kui Ossipi endine õpetaja? Võttes kaasa mõlemad pojad, külastas Clara teda ta oma aiakeses. Oli õhtu, ja täpselt samuti nagu palju aastaid tagasi, kohtas Clara siin mitmeid parteikaaslasi.

Mosermannil oli hea meel pärast pikka lahusolekut jälle oma endise «õpilase» noore naisega kohtuda. Uhkustundega jutustas ta Clarale Leipzigi sotsialistide kartmatusest, salatrükikodadest ja -koosolekutest — ühesõnaga, nende hästi läbimõeldud illegaalsest tööst. Clara aga kõneles Pariisi poliitilisest elust, prantsuse tööliste revolutsioonilisest hoost, nende kaasakiskuvatest meeleavaldustest; ta ei varjanud ka tööliste vahel olevaid lahkhelisid. Tähelepanelikult ja põnevusega kuulasid Mosermann ja ta sõbrad Clara temperamentset ja ilmekat jutustust.

Mõni päev hiljem külastasid Clarat täiesti ootamatult kolm meest. Ühes tundis ta ära seltsimehe, keda ta kohtas Mosermanni aiakeses. Too palus Clarat korrata suurel illegaalsel parteikoosolekul oma jutustust Pariisi poliitilisest elust. Clarat haaras kohmetus ja hirm. Ta püüdis seda ootamatut ettepanekut tagasi lükata: «Ma pole ju kõnemees!» Alles hiljuti oli Ossip Clara teadmata registreerinud ta

ühel koosolekul sõnavõtjaks. Asjatu lootus! Ossip oli sunnitud Clara nime maha tõmbama.

Kuid küllatulnud seltsimees oli visa. Temast polnud kerge lahti saada. Ta ütles otsekoheselt, et Clara kui partei liige on kohustatud selle kõnega esinema. Nüüd ei saanud Clara enam keelduda. Ta palus endale aega järelemõtlemiseks, et Ossipile kirjutada ja temalt nõu küsida, kas Ossipi arvates see ülesanne Clarale üldse jõukohane on. Ossip teab ju, et ta võib agiteerida ja vaielda kitsas ringis, koosolekutel aga on ta suuteline paremal juhul ainult poleemilisteks vastuväideteks! Kuid Ossipi vastus hävitas lõplikult Clara ebakindla lootuse. Ossip kirjutas: «Sa pead esinema — see on koguni Su kohus.»

Kui palju hirmu ja kartust tundis Clara Zetkin enne oma esimest esinemist, on näha ta kuusteist aastat hiljem kirjutatud artiklist, kus ta annab ühtlasi kõrge hinnangu ühele nendest naissotsialistidest, kes väsimatult võitlesid töölisklassi huvide eest:

«Täna tutvute te meie proua Eichhorniga,» öeldi mulle mitmelt poolt, kui ma kord oma mõnenädalase Leipzigis oleku ajal läksin illegaalsele, kuid väga rahvarikkale koosolekule, mis toimus, kui ma ei eksi, Neusellershausenis [1]. Oli 1886. aasta, endist viisi ähvardas erakorraline seadus ja seetõttu toimus see koosolek olukorras, millest paremat ükski romantiline hing soovidagi ei osanud. Siin olid tunnimehed välja pandud, kes pidid avastama iga läheneva võmmi, siin oli tunda hädaohtu: siin valitses teadmine, et sa oled tõeline inimene, teadmine, mis sundis sellele hädaohule mitte tähelepanu pöörama, siin andis jõudu õnnetunne, et sa oled inimeste hulgas, keda seovad ühised mõtted ja püüdlused, siin tunti rõõmu, pealegi üsna suurt rõõmu, järjekordsest «armastatud ja targa politsei» ninapidivedamisest. «Meie proua Eichhorn» — nendest sõnadest kõlasid rõõm ja uhkus. «Kes on proua Eichhorn?» küsisin ma kohkunult ja aralt (tuli mul ju sellel suurel koosolekul pidada oma esimene kõne!) oma ustavalt seltsimehelt ja sõbralt, kelle südametunnistusel lasusid minu esimesed oraatorikatsed ja kes selle eest kättemaksuks pidi sageli minu poegade juures «haritud lapsehoidja» osa mängima.

«Proua Eichhorn ... see on printsipiaalne naissotsialist,

[1] Neusellershausen — Leipzigi linnaosa.

vapper ja tark naine, leidlik ja otsustav nii politseiga kokkupõrgete ajal kui ka illegaalse «Sozialdemokrati» levitamisel, tugev ja mehine kõigi õnnetuste ajal, mida võitlus on juba ta perekonnale toonud.»

Siin, Neusellershausenis, tegid sadade kuulajate ootavad pilgud seda, mis paljastatud mõõkadega politseinikel kunagi ei õnnestunud — Clara hirmu täis süda hakkas pööraselt lööma. Oo, ta teadis väga hästi, mida Leipzigi seltsimeestele Pariisist jutustada. Ta valmistas hoolikalt, isegi pedantselt oma kõneks ette. Kuid kõnetoolis, sellise suure inimhulga ees, kaotas Clara pea juba pärast esimesi arglikke lauseid. Äkki unustas ta kõik, millest tahtis jutustada, ta pea oli tühi. Talle tundus, nagu kuuleks ta tekkinud sügavas vaikuses oma südame tuksumist. Sõbralikud, heatahtlikud hüüded aitasid Claral kohmetusest üle saada. «Sellest pole midagi, seltsimees, kui sul jutt nii ladusasti ei lähe,» ütles vana, hallipäine naine, kes istus esimeses reas, ja noogutas Clarale julgustavalt pead. Otse tema taga nägi Clara Mosermanni heasüdamlikku nägu. Ta hingas sügavalt ja hakkas uuesti kõnelema. Kuulajad elasid koos temaga kaasa oma Pariisi vendade võitlusele.

Pärast selle esimese avaliku esinemise lõppu kinnitas isegi proua Eichhorn, surudes tugevasti Clara kätt, et ta kõneles elavalt ja huvitavalt. Selle aktiivse naissotsialisti kiitusesõnad tõstsid tunduvalt Clara usku oma võimetesse. Pealegi töölised lausa külvasid ta üle palvetega esineda ka teistel illegaalsetel koosolekutel.

Tarvitses Claral vaid kõnetoolile mõelda, kui tal tekkisid hirmuvärinad. Kuid kas ta esimene esinemiskatse siis ebaõnnestus? Ei, ei ebaõnnestunud! Järelikult on tal ainult üks väljapääs: sundida end kartusest kõnetooli ees üle saama. See õnnestuski tal. Leipzigis viibimise ajal esines ta iga nädal paaril-kolmel illegaalsel koosolekul. Clara varjas seda vanemate eest, et neid mitte asjatult ärritada. Ta ütles neile alati, et külastab lastega maal elavaid tuttavaid. Mõningal määral vastas see ka tõele, sest üsna sageli külastas Clara Wilhelm Liebknechti selle pagenduspaigas, linna lähedal asuvas Borsdorfis. Clara esinemised tekitasid Liebknechtile palju muret: iga minut ootas ta Clara areteerimist ja soovis väga, et Clara oleks jälle Pariisis.

Clara ärasõidupäeval täitus Leipzigi vaksali perroon sadadest töölistest. Kõik nad tulid oma noort võitluskaaslast ära saatma. Paljud neist surusid ta kätt, soovisid talle

edu tööks Pariisis, andsid üle tervitused vennaliku Prantsuse Töölispartei seltsimeestele. Clara Zetkini väikestele poegadele andsid nad pikale teekonnale kaasa maiustusi ja puuvilju.

Umbusklikult silmitsesid raudteeametnikud seda tööliste kogunemist. Kas ehk saadetakse ära Bebelit või koguni Wilhelm Liebknechti, kellel pole väljasaadetuna õigust Leipzigi ilmuda? Kuid mingit sotsialistide juhti nad ei leidnud. Töölised ümbritsesid vaid noort naist, kellega olid kaasas kaks elavat poisikest. Kui aga rong liikuma hakkas, lehvitasid töölised mütsidega ja kõlasid hüüded: «Elagu rahvusvaheline sotsiaaldemokraatia!»

Kõik need hüüded kõlasid veel Clara kõrvus, kui ta rõõmsana ja erutatuna pöördus tagasi oma raskesse ja võitlusrikkasse emigrandiellu.

OSSIPI SURM

Pärast Leipzigist tagasipöördumist tundis Clara end tugevamana — isegi ta põsed olid veidi ümaramaks muutunud. Kuid Ossipi haigus tõi endiselt murepilvi ta ellu: mehe kannatused suurenesid iga nädalaga. Varsti aheldas mõlemate jalgade halvatus ta voodi külge. Ükski arst ei suutnud teda aidata.

Nüüd langesid Clara õlule veel mõned Ossipi ülesanded: ta pidi nüüd ajaleheartiklitele, mida nad koos kirjutasid, materjali koguma ja esinema ka poliitiliste ettekannetega saksa parteigrupis.

Peale selle esines ta sageli avalikel koosolekuil, ehkki veel hirmutundega südames. Kuid hirmust kõnetooli ees püüdis ta raudse visadusega üle saada. Ettekäänet «Ma ei saa!» pole olemas. Seda kinnitas talle esimene avalik esinemine Leipzigis. Ta tundis uuest relvast — elavast sõnast — suurt rõõmu ja ei jätnud vahele ühtki võimalust, et selle relva kasutamist õppida. Nüüd võitles ta isegi rahvarikastel koosolekutel edukalt oportunistlike ja anarhistlike elementide vastu.

Väga rängad kohustused lasusid noore naise õlul. Need kohustused jätsid Clarale päeva jooksul üpris vähe aega piinavateks mõteteks mehe tervisliku seisukorra üle. Arstid ei andnud Clarale enam lootust Ossipi tervenemiseks. Pärast aastaid kestnud põdemist tegi surm Ossipi kanna-

tustele lõpu. Ta suri täie teadvuse juures. Nagu paljud ta seltsimehedki, lootis ka Ossip elada selle ajani, kui ühel või teisel maal puhkeb revolutsioon. Nii ei näinudki ta oma kõige suurema soovi täitumist.

Ossipi surm oli Clarale raskeks ja asendamatuks kaotuseks, sest Ossipis kaotas ta mitte ainult mehe ja oma kahe poja isa, vaid ka alati kartmatu, sirgjoonelise ja mehise töölisklassi ürituse eest võitleva seltsimehe. Kuid pisaratele voli andmiseks ja pikaks leinaks polnud aega: Clarat ootasid endiselt rohked igapäevased kohustused.

Et kuidagi oma valu maha suruda, sukeldus ta palavikuliselt töösse: agiteeris, kirjutas artikleid, ruttas koosolekult koosolekule ja lisaks jõudis veel kõik kodused toimetused teha ning mõlema poja eest hoolitseda. Piinarikkad nädalad ja kuud pärast Ossipi surma veensid Clarat, et töö ja veel kord töö on võimeline parandama ka kõige raskemad, peaaegu surmavad hingehaavad.

Clara ei halastanud endale hetkekski. Kas võiski ta seda endale lubada? Lähenes rahvusvaheline sotsialistide kongress, mille peaülesandeks oli II Internatsionaali asutamine. Tohutu, peaaegu lõpmatuna näiv kongressi ettevalmistustöö ootas Clarat, sest oli vähe neid, kes nii vabalt kui tema oleks vallanud üheaegselt inglise, prantsuse ja itaalia keelt. Clarat jätkus kõikjale. Ja jälle, nagu «Punase Postmeistri» abilisenagi, olid Clarale kõik tööd, mis suurt üritust teenisid, ühtviisi tähtsad, kõikide ülesannetega tuli ta toime.

ESIRINNAS

Ossipi eluajal kogunes tihtipeale Zetkinite väikesesse korterisse saksa, vene, itaalia, prantsuse ja inglise töölisi. Nad arutasid sageli internatsionaalsete sidemete tugevdamise küsimust. Clara kuulis nendelt, kuidas eri maade töölised 1862. aastal ülemaailmsel tööstusnäitusel Londonis sõprussidemeid sõlmisid. See oli lähtepunktiks kindlama tööliste ühenduse loomisele. Ja kaks aastat hiljem loodigi Marxi ja Engelsi tohutu suure töö tulemusena Rahvusvaheline Tööliste Ühendus — I Internatsionaal. Järgnevail aastail näitas I Internatsionaal töölistele, et nende ühiseks vaenlaseks on kapitalism. I Internatsionaal õpetas proletaarlasi ja abistas neid nõuannetega nende võitluses eks-

pluataatorite ja rõhujate vastu. Pärast selle ülesande täitmist saadeti ta 1876. aastal laiali[1].

Clarat ja Ossipit külastanud töölised rääkisid sageli vajadusest omada tugevat ja kaugelenägelikku internatsionaalset juhtimist. Nüüd lõpuks oli niikaugele jõutud! 1889. aastal, ülemaailmse näituse ajal, toimub sotsialistide rahvusvaheline kongress, asutatakse II Internatsionaal, sest töölisliikumine Euroopas kui ka väljaspool Euroopat oli niivõrd laienenud, et tekkis vajadus tugeva tuumiku — uue internatsionaali järele.

See kongress oli tähtsaks sündmuseks kogu rahvusvahelise töölisklassi elus. Ta nõudis igakülgset ettevalmistust. Selles töös tundis Clara, mõistuse ja südame poolest veendunud internatsionalist, end nagu oma kodus. Pealegi täitis ta ju oma surnud abikaasa viimast soovi! Ossip pidas alati oma pingutuste lähimaks eesmärgiks sellise kongressi kokkukutsumist.

Nüüd oli see siis saavutatud! Rõõmu ja vaimustusega pidas Clara kirjavahetust teiste maade vennasparteidega, täpselt ja energiliselt täitis ta arvukaid organisatsioonilise iseloomuga ülesandeid ja alati, kui oli vajalik, võttis meeleldi endale tõlgi ülesanded. Kuid sageli õhtuti üksi olles tundis ta valu mõtte juures, et Ossip ei saanud nende suurte päevadeni elada.

Clara ei rahuldunud ainuüksi praktiliste ülesannetega. Töötavad mehed ja naised pidid selleks kongressiks ka teoreetiliselt ettevalmistatud olema. Clara kirjutas väga palju artikleid ajalehtedele, muuhulgas ka terve seeria artikleid naisküsimusest ja naistööliste olukorrast Berliini «Volkstribünele». Need artiklid said üldise tähelepanu objektiks. «Selliseid artikleid võib kirjutada ainult naine, kes oma kogemuste najal on naisproletaarlase muret tunda saa-

[1] Pärast Pariisi Kommuuni langemist pääses Euroopas võimule kohutav reaktsioon. Seoses sellega hakkas töölisliikumises üha rohkem levima oportunism. Sellistes rasketes tingimustes võis juhtuda, et Peanõukogu võis sattuda oportunistide või anarhistide kätte. Sellepärast võttis 1872. aastal Haagis toimunud kongress Marxi ettepanekul vastu otsuse Peanõukogu Ameerika Ühendriikidesse üleviimise kohta. «Võttes arvesse olukorda Euroopas,» kirjutas Marx, «pean ma tingimata vajalikuks Internatsionaali formaalne organisatsioon ajutiselt tagaplaanile nihutada... Sündmuste ning olukorra paratamatu arenemine ja komplitseerumine hoolitsevad ise Internatsionaali parendatud vormis taassünni eest.» (К. Маркс, Ф. Энгельс, Избр. письма, 1953, lk. 288.)

nud,» ütlesid lugejad ja andsid Clara Zetkinile kongressi mandaadi.

Nii saabuski oodatud suurpäev. Kõigist maailmajagudest saabusid delegaadid Pariisi. Kongressisaalis, mis ei suuda kogu rahvahulka mahutada, kõneldakse rohkem kui kahekümnes keeles. Hiljem jätkuvad kongressi istungid suuremates ruumides.

Punased lipud, punase kaleviga kaetud lauad — kuhu ka ei vaata, kõikjal punab ülestõusuvärv. Pariisis, 1789. aasta Prantsuse kodanliku revolutsiooni ja 1871. aasta kangelasliku Kommuuni linnas, arutavad sajad delegaadid 1889. aasta suvel oma partei edaspidise revolutsioonilise võitluse küsimusi. Pärast paljusid pingutusi, paljusid hästi läbimõeldud kõnesid ja elavaid vaidlusi, asutab kongress Bebeli ja Guesde'i, Lafargue'i ja Vaillant'i [1] ning teiste sotsialistide liidrite juhatusel II Internatsionaali. [2] See peab tulevikus suunama tööliste võitluse õigetesse rööbastesse. II Internatsionaali sünd on kongressi delegaatidele erutavaks, unustamatuks ja meeltülendavaks sündmuseks. Nüüdsest peale on Internatsionaal miljonitele töötajatele nende vabadusvõitluse suunaandvaks tähiseks.

Üksteise järel vahelduvad kõnetoolis sakslased, inglased, prantslased, venelased, ameeriklased. Nende seltsimehed kaevandustest ja istandustest, tehastest ja töökodadest ning suitsevate kõrgahjude juurest nõuavad oma delegaatide suu kaudu 8-tunnilist tööpäeva, kõrgemat palka, ohutustehnika rakendamist hädaohtlikel töödel. Need on kurnavat, rasket tööd tegevate proletaarlaste õiglased ja tagasihoidlikud nõudmised.

Isegi neil sündmustest üleküllastatud päevil on eriti tähtis see moment, kui keskmist kasvu lihtsa soenguga ja tumedas kinnises kleidis noor naine astub kõnetooli — see on Clara Zetkin. Läbielatud kannatused ja puudus on jät-

---

[1] Edouard Marie Vaillant (1840—1915) — prantsuse sotsialist, Pariisi Kommuuni ja I Internatsionaali silmapaistev tegelane, Prantsuse Sotsialistliku Partei üks asutajaid. 1914. aasta augustis asus sotsiaalšovinismi seisukohtadele.

[2] II Internatsionaal — sotsialistlike parteide rahvusvaheline ühendus. Asutati 1889. aastal Friedrich Engelsi osavõtul. Oma tegevuse esimesel perioodil soodustas II Internatsionaal töölisliikumise kasvu ja marksismi levimist. Pärast Engelsi surma hakkasid II Internatsionaalis juhtivat rolli mängima revisionistid ja oportunistid, kes asusid tööliskiassi huvide reetmise teele.

nud oma jäljed ta julgele näole, nagu kõikide selle klassi naiste nägudele, kelle huve ta kaitseb.

Enne seda esmakordset esinemist rahvusvahelisel areenil tunneb Clara, et südames pesitseb peaaegu samasugune hirm nagu siis, kui ta esmakordselt kõnetooli astus. Kuid nüüd ei kõnele ta enam katkendlikult ega kõhklevalt nagu Leipzigis: vabalt voolab kõne ta huultelt. Ta ise on sellest haaratud, millest kõneleb, sellepärast kandub Clara vaimustus ka kuulajatele. Naise hääl täidab täielikult tohutu suure ruumi, tungib selle kõige kaugematesse nurkadesse. Oma naisküsimust ja naistööliste olukorda puudutavas ettekandes pöördub ta manitsedes meeste poole.

«Need, kes võitlevad inimkonna vabastamise eest, ei tohi leppida sellega, et majandusliku sõltuvuse tõttu on tervelt poolele inimkonnast osaks saanud orjapõlv.»

Milline kahekordselt tähtis ajalooline tund! II Internatsionaali asutamise kongressil nõuab töötav naine, keda rõhub mitte ainult ettevõtja, vaid ka oma mees, Clara Zetkini kaudu esmakordselt võrdseid õigusi mehega. Naistöölised tahavad samuti oma ahelatest, pealegi veel kahekordsetest ahelatest vabaneda. Parimad nendest võitlevad juba võrdsetena ja vabadena õlg õla kõrval meestega õiglase ühiskondliku korra eest. Oma suurepäraselt argumenteeritud kõnes kutsub Clara Zetkin delegaate üles kasvatama tööstustes töötavatest naistest täisväärtuslikke võitluskaaslasi, tõstma nende tööalaseid teadmisi ja arendama neid poliitiliselt.

Ent kuidas suhtuvad delegaadid uutesse võitluskaaslastesse? Kas nad tervitavad vaimustatult naisi, nõustuvad nende soovidega? Ei, üksmeelest on nad veel kaugel. Paljud suhtuvad Clara kõnesse ilmse vastumeelsusega, mõned töölised räägivad sellest isegi avalikult. Nende mõistuses pesitseb ikka veel kujutlus, et naisel pole poliitikaga midagi pistmist. Ja kas pole töötavad naised isegi mitte süüdi meeste palkade alandamises?

Clara ei alistu. Ta näitab vastastele, kuivõrd saatuslik on nende eksitus ja kui hädasti nad ise vajavad naiste abi, kui nad oma ahelaid purustada tahavad. Ettenägelikumad marksistid eesotsas Bebeli, Guesde'i ja Lafargue'iga toetavad energiliselt Clara Zetkini nõudmisi. II Internatsionaal annab sotsiaaldemokraatlikele parteidele korralduse igati abistada naistööliste õpetamist ja organiseerimist.

Neil päevil võetakse vastu töölisliikumisele tähtis otsus: II Internatsionaal kuulutab 1. mai maailma proletariaadi õiguste ja nõudmiste eest võitlemise päevaks, proletariaadi pidupäevaks.

Sellest ajast peale asus Clara Zetkin kindlalt ja avalikult rahvusvahelise võitleva proletariaadi esiritta. Ta võitis sotsialistlikule liikumisele uue ala — töö naiste hulgas. Nüüd võtsid parteiseltsimehed alati täie tõsidusega Clara Zetkini sõnu kuulda.

TAGASIPÖÖRDUMINE KODUMAALE

Keiserlikul Saksamaal elati ikka veel erakorralise seaduse hirmu all. Kuid ei rafineeritud võtted ega ka terror, mida politseivõimud ja kohtuorganid kasutusele võtsid, ei suutnud takistada sotsiaaldemokraatlikule parteile antavate häälte arvu kasvu. Iga valimisega võitsid sotsialistid juurde mitmeid tuhandeid uusi hääli. 1889. aastal korraldasid mäetöölised streigi ja avaldasid vastupanu sõjaväele. Oli surmasaanuid ja haavatuid. Mõisnikud ja kapitalistid värisesid hirmust revolutsiooni ees. 1. oktoobril 1890 keeldus Saksa Riigipäev pikendamast sotsialistidevastast erakorralist seadust, mis oli kehtinud 12 aastat. Töölised saavutasid võidu Bismarcki üle.

Pärast erakorralise seaduse tühistamist avanes väljasaadetud sotsialistidele võimalus kodumaale tagasi tulla. Koos paljude teistega pöördus ka Clara tagasi Saksamaale. Oma nõrga tervise parandamiseks sõitis ta esmalt seltsimeeste juhtimisel töötavasse sanatooriumi Schwarzwaldis. Siin pidas ta pikaajalist võitlust politseivõimudega oma Saksa kodakondsuse pärast: abielu tõttu Ossip Zetkiniga loeti teda Vene alamaks. Aga Saksamaal elavaid välismaalasi võidi kõige tühisemate radikaalsete poliitiliste vaadete avaldamise pärast iga minut maalt välja saata. Lõpuks saavutas Clara võidu selles määruste ja seaduste paragrahvidega peetud võitluses.

Saanud Saksa kondakondsuse dokumendid, hakkas Clara mõtlema, millisel tööpõllul oma poliitilist tegevust kodumaal alustada. Nüüd oli tal endal õigus tegevusala valida, sest tema parteitöö emigratsioonis ja ettekanne II Internatsionaali asutaval kongressil tegid ta nime töölisliikumi-

ses laialt tuntuks. Isegi Friedrich Engels avaldas kiitust Clara Zetkini artiklitele Berliini ajalehes «Volkstribüne».

Pärast pikemat kaalutlemist otsustas Clara hakata Stuttgardi Dietzi kirjastuse kaastööliseks. Stuttgart muutus üha rohkem sotsialistide kirjastustegevuse keskpunktiks. Siin oli veel tunda 1848. aasta kodanlike revolutsionääride demokraatlikku vaimu. Üldiselt liberaalselt meelestatud võimukandjad said harva «sotsialistide õgijateks». Linna tööstus alles hakkas arenema ja sellepärast veeres eluratas ilusas Stuttgardis päris vaikselt.

Kuid Clarale tundus, et ka paljude Stuttgardi seltsimeeste revolutsioonivaim oli liiga mõõdukas, rahulik ja nõrk. Ühel esimesel parteikoosolekul kuulis ta oma suureks imestuseks, et munitsipaliteedi sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni juht võttis koos väikekodanlastega osa Bismarcki austamisest. Nagu ta hiljem rääkis, olevat ta tahtnud näidata, et «ka sotsiaaldemokraadid on hästikasvatatud inimesed». Vihaga tegi Clara sellele «hästikasvatatud seltsimehele» selgeks, et parteiliikmel pole kunagi õigust töölisklassi verivaenlase ja erakorralise seaduse inspireerija austamisest osa võtta. Sotsiaaldemokraat peab alati ja kõikjal olema kindlal revolutsioonilisel seisukohal, mitte aga püüdma kodanlusele heade maneeridega meeldida.

Selline karm vastus, pealegi veel naise suust, solvas väga valusalt auväärse Stuttgardi sotsiaaldemokraadi väärikust. Haavunult ja vihaselt vastas ta, et Clara on veel liiga noor ta käitumise hukkamõistmiseks, ja pealegi pole Claral kui naisel partei poliitika praktilistest küsimustest üldse aimu. Koosolekust osavõtjad kinnitasid aga talle, et Clara kriitika ta käitumise kohta oli täiesti õige.

Kuid Clara tegeles meelsasti ja hoogsalt ka muuga peale parteitöö. Kohe pärast Dietzi kirjastusse tööleasumist astus ta raamatuköitjate ametiühingu liikmeks. Clara valis meelega selle ametiühingu, mille liikmeks ta oli tervelt kakskümmend viis aastat, sest ajakirjanikuna tegeles ta samuti «pintsli ja liimipotiga». Innukalt võttis ta osa tavalisest ametiühingutööst: kogus liikmemaksu, agiteeris, koostas lendlehti ja levitas neid ise ettevõtetes. Selles töös aitas teda väga palju Stuttgardi tundmine. Selle linnaga oli ta tutvunud juba sel ajal, kui töötas seal kasvatajannana. Neil aastail oli tema õpilaseks üks jõukast perekonnast noormees. Siis pidi Clara palju pingutama, et talle mõju avaldada, ja ta suutiski seda saavutada. Nüüd, kakskümm-

mend aastal hiljem, sundis Clara endine õpilane, praegune vabrikuomanik Robert Bosch endast ise kõnelema. Nüüd oli ta barrikaadi teisel poolel.

Clara Zetkin oli aga tööliste poolel. Väsimatult propageeris ta sotsialismi ideid Stuttgardi kindategijate, puidutööliste, rätsepate ja õmblejate ametiühingus. Nende ülesandel pidas ta kirjavahetust teiste maade ametiühingutega. Töö, mis ta tegi, oli rahvusvahelise sekretäri töö. Kuid Clara ei ihaldanud sellejuures mingit aunimetust ega autasu. Talle oli kõrgemaks autasuks töö ise, mis viis teda ettevõtetesse, nende inimeste tööpinkide juurde, kelle heaks ta võitles. Side eluga, vahetu side töökohtadega ja proletaarlaste elamutega oli Clarale sama vajalik nagu õhk. Kui Clara oleks kogu aeg kirjutuslaua taga pidanud istuma, siis oleks ta looming varsti oma värskuse ja ereduse kaotanud.

Kohe algusest peale lõi Clara Stuttgardi töölistega tihedad sidemed. Ta armastas töölisi ja tundis, et kuulub nende hulka. Nad vastasid «oma Clara» armastusele omapoolse sümpaatiaga. Partei realiikmed toetasid alati teda, kui ta pidas võitlust juhtide reformismi vastu. Seda tuli Claral veerandsaja aasta jooksul üsna sagedasti teha. Stuttgardi töölised, kes veel 1891. aastal küllaltki mõõdukad olid, kritiseerisid Esimese maailmasõja algul karmilt oma saadikuid partei põhiprintsiipide reetmise eest. Küllaltki suurt rolli selles mängis Clara Zetkini väsimatu selgitustöö.

ELU EESMÄRK

Väga raske kunst on osata korraga paljude ülesannetega toime tulla. Teinud läbi karmi ja kibeda emigratsioonikooli, tundis Clara täielikult seda kunsti. Meisterlikult suutis ta ühendada oma tööd Dietzi kirjastuses ametiühingute tööga, parteitööga ja proletaarse naisliikumise tegevusega.

1891. aasta sügisel tegi partei juhatus Clarale austava ettepaneku võtta endale naiste ajalehe «Die Gleichheit» toimetamine. See oli Clara teenete tunnustamiseks ja kõrgeks hinnanguks ta isiklikele omadustele. Clara pidi tegema tähtsa, kainet mõtlemist nõudva otsuse.

Ajaleht «Gleichheit» oli veel väga algelises seisukorras. Vaatamata sellele, et seda toimetati elavalt ja populaar-

selt, oli ajalehel vaid veidi üle paari tuhande lugeja. Pealegi oli selles tunda väikekodanlikke mõjusid.

Ajalehel ei õnnestunud lugejates viha tekitada poolpimedates kaevandustes äravaevatud kaevurite ebainimlikult raske ja halvasti tasutava töö vastu. Ajaleht ei suutnud näidata naistööliste kohutavat viletsust, keda karm paratamatus tööpinkide taha ajas ja neid sandikrosside eest maagikaevandustes üksluisel metallikehva maagi sorteerimisel või auruga täidetud pesukodades töötama sundis. See ei aidanud naistel nende vaevalisest, rõõmutust elust väljapääsu leida. Mitteküllaldase täpsuse ja selgusega kõneldi võitluse lõppeesmärgist — revolutsioonist.

Mõttes kujutas Clara Zetkin endale ajalehte «Gleichheit» hoopis teisiti ette. See ajaleht pidi toetama oma lugejate — naiste lootust paremale elule ja samal ajal õhutama nende südameis viha rõõmutu elu vastu, äratama võitlusmeeleolu. Clara arvates pidi ajalehe eesmärgiks olema revolutsioonilisemate, taibukamate ja andekamate naistööliste poliitiline kasvatamine ja edasiarendamine. Ajaleht peab jutustama Pariisi õmblejate, Ameerika Ühendriikide lõunaosariikide puuvillakogujate ja kauge Venemaa steppide talunaiste elust ja raskest tööst. Sel kombel tekiks saksa naistöölistes sümpaatia kogu maailma naisproletaarlaste vastu ja kujuneks nendega sügav ühtekuuluvustunne.

Clara küsis endalt: kas tal ongi üldse küllalt võimeid, et muuta «Gleichheit» selliseks, nagu ta äsja unistas. Toob ju see töö kaasa ka kohustuse juhtida proletaarset naisliikumist. Ka see on raske, väga raske ülesanne. Kogu maal ohverdavad sajad ja tuhanded teadlikud naistöölised juba ammu kõhu kõrvalt kokkuhoitud krosse oma salaunistuse teostamiseks. Väsimatult jooksevad nad mitmekorruseliste üürikasarmute treppidest üles-alla, visalt ja kannatlikult värbavad endile mõttekaaslasi vabrikutes. Kuid sellele vaatamata on proletaarne naisliikumine veel ikka väga ebakindlal alusel.

Clara Zetkin mõistis, mis oli Saksamaa naisliikumise aeglase tõusu peapõhjuseks: reaktsiooniline seadusandlus võttis naistelt valimisõiguse, nad ei võinud poliitiliste parteide liikmeteks astuda ja poliitilisi koosolekuid külastada. Iga võmm võis oma äranägemise järgi sellise koosoleku laiali ajada. Clarat pahandas see hingepõhjani, et isegi kõige rumalamal ja piiratud silmaringiga politseinikul on õigus naisi nagu alaealisi koosolekusaalist välja ajada.

Kuid mitte ainult reaktsioonilised seadused polnud Saksamaal naisliikumise takistuseks: Clara teadis oma kogemustest, missugust üle jõu käivat koormat peab kandma naisproletaarlane. Hommikust õhtuni töötab naistööline käsi rüppe panemata — kaksteist-neliteist tundi oma ekspluataatorile ja seejärel peab ta veel oma perekonna eest hoolitsema. Ainult vähesed naised on võimelised pärast sellist pikka tööpäeva ametiühingu- või parteitööst osa võtma.

Sajandeid pole naistel oma arvamust olnud — ja nii on see praegugi veel. Nad kuulevad oma meestelt, et naistel pole vaja oma nina poliitikasse toppida, usuvad seda ja tekitavad kahju mitte ainult endile, vaid ka kogu töölisklassile. Nii mõnegi naisproletaarlase kõrvale tundub lause: «Olgu ta sinu isandaks,» veel üsna armsana. Paljud töölised nõustuvad veel sellega, et naine on teisejärguline olend. Juba ammust ajast propageerib kirik meelega seda mõtet.

Clara vaagis oma jõudu. Kas jätkub tal seda nii palju, et sellise suure ülesandega toime tulla? Asi ei seisne mitte ainult selles, et kapitalistidelt kaheksatunnilist tööpäeva ja paremaid elutingimusi välja nõuda, vaid ka selles, et naistöölisi pidevalt poliitiliselt valgustada ja nendes alandlikes kannatajates ja teenijates mässuvaimu õhutada. Clara ei teinud endale illusioone. Ta teadis väga hästi, et on vaja veel lugematu arv sõnu ja lugematul hulgal trükivärvi, enne kui tööliste põhimass hakkab oma emades ja naistes, õdedes ja tütardes täieõiguslikke võitluskaaslasi nägema.

Hoolikalt ja tõsiselt kaalus Clara seda partei poolt tehtud ettepanekut. Olles juba peaaegu otsusele jõudnud, hakkas ta äkki jälle kahtlema: võib-olla täidaks ta parema meelega tavalisi parteilisi ülesandeid? Kas selline juhtiv töö talle üldse sobib? Kuid varsti heitis ta need mõtted kõrvale. Töö naistega *on* tavaline parteitöö. Ta hakkab võitlema nende vastu, kes on teisel arvamusel. Sõjakalt särasid Clara silmad. Proovigu nad ainult, need blondpäise ja laiaõlgse Ignaz Aueri [1] või elegantse ja kõrgi doktor Heine [2] taolised seltsimehed. Ta suudab nende kallaletungidele vastata ...

[1] Ignaz Auer (1846—1907) — saksa sotsiaaldemokraat, partei juhatuse liige ja riigipäeva saadik.

[2] Wolfgang Heine — saksa parempoolne sotsiaaldemokraat, riigipäeva saadik. Lenin iseloomustas Heinet kui tüüpilist intelligenti, «kes liitus sotsiaaldemokraatiaga ja tõi endaga kaasa oportunistliku mõtteviisi». (Lenin, Teosed, 7. köide, lk. 364.) Saksa revolutsiooni ajal oli Heine äärmiselt reaktsioonilisel seisukohal.

Clara naeratas. Milleks pead murda? Või hirmutas teda järjekordne katsumus proletaarse rinde uuel lõigul? Muidugi mõista, et ei! Juba ägedate võitluste perspektiiv ise tõstis ta mehisust ja kindlust. Ettekäänet «Ma ei saa» pole olemas! Pealegi pole ta ju üksi. Heasüdamlik ja kogenud seltsimees Dietz kinnitas Clarale, et ta on alati valmis Clarale toeks olema, kui see raskustesse satub. Partei abistab teda samuti selle suure ülesande täitmisel.

1891. aasta lõpul võttis Clara Zetkin enda peale ajalehe «Gleichheit» toimetamise ja proletaarse naisliikumise juhtimise. Clara mitmekülgsed teadmised ja võimed, tema innukus, väsimatu julgus töös ja võitluses, samuti ta isiklikud huvid olid nüüdsest peale kõik suunatud tema peaeesmärgi saavutamisele — kasvatada miljoneist Saksamaal ja väljaspool selle piire elavaist, kahekordse rõhumise koormat kandvaist naistest revolutsioonisõdurid.

«BRAAVO, CLARA!»

Juba 1889. aastal kirjutas Clara Zetkin oma brošüüris «Naisküsimus ja kaasaeg»:

«Naisküsimuse, samuti nagu kaasaegse töölisliikumisegi on tekitanud suurtööstuslik tootmine, masinate revolutsioneeriv kasutamine, aurujõud ja elekter.»

Mehhaanilised kangasteljed, aurumasin ja elekter ajasid mitte ainult kehvikute naised, vaid ka nende lapsed kodusest majapidamisest vabrikusse. Nüüd võitlesid ka naistöölised sotsiaaldemokraatliku partei ridades oma peaaegu piiramatu tööpäeva lühendamise eest.

Kuid samal ajal vabastasid need uued leiutised ja avastused ka kodanluse tütred paljudest kodustest ülesannetest, mis seniajani oli nende peamiseks tegevusalaks. Ise kedrata, kodus kangast kududa või küünlatahti keerutada polnud enam kasulik. Ja kes siis nüüd veel petrooleumilampi puhastas? Muutunud majanduslik olukord sundis ka kodanlike perekondade tütreid väljaspool kodu rahateenimise võimalust otsima. Nende loosung oli: poliitiline võrdõiguslikkus, võimalus vabalt tegevusala valida ja haridust omandada. Selle eesmärgi saavutamiseks hakkasid nad rohkem

kui kakskümmend aastat tagasi Saksa Naisliitu ja teistesse taolistesse organisatsioonidesse ühinema. Nad kutsusid naistöölisi üles «õelikus harmoonias» nende taotlusi toetama.

See lobisemine «õelikust harmooniast» kutsus Claras alati vastikuse esile. Need silmakirjalikud sõnakõlksud tekitasid naisproletaarlastes segadust ja kiskusid neid printsipiaalsest vabastusvõitlusest eemale. Clara otsustas juba oma esimeses ajalehe tellijatele avaldatud üleskutses, mis ilmus 1892. aasta jaanuaris «Gleichheitis», mõlemad naisliikumised selgelt piiritleda. Et neid veel paremini teineteisest eraldada, tegi ta mõni kuu hiljem samal eesmärgil aktiivsetele Berliini sotsialistidele Emma Ihrerile ja Ottilie Baaderile ettepaneku massilisi avalikke naiste koosolekuid ette valmistada. Seal, tuhandete naiste ees, suure hulga tööliste osavõtul, kõneles Clara Zetkin nendest põhjustest, mis nõudsid mõlema liikumise täpset piiritlemist.

Mida taotlevad kodanlaste naised? Nad tahavad vabalt valida tegevusala ja omandada haridust, et võrdselt oma klassi meestega arstideks, kohtunikeks, toimetajateks ja professoriteks saada, rääkis ajalehe «Gleichheit» toimetaja kuulajate hulkadele. Nad taotlevad oma varanduse käsutamise õigust. Ja ainult sellepärast, et nende kodanlastest mehed keelduvad nendele neid õigusi andmast, muutusid daamid sõjakaks. Kuid neil ei tule mõttessegi kas või osaliselt eksisteeriva riikliku ja poliitilise korra puutumatust rikkuda. Samuti nagu nende mehed, vennad ja pojad, näevad nad keisris «majesteeti jumala armust». Kukutatud kantsleri ümbritsevad nad aupaistega selle eest, et ta Versailles' peegelsaalis, toetatuna uhketes mundrites, läikivates kürassides ja lehvivate suletuttidega kiivrites isandaist klopsis kokku impeeriumi. Nende daamide soovide piiriks on eksisteerivas ühiskonnas meestega võrdsed õigused. Nad tahavad seda saavutada kroonitud peade abi paludes ning ülimas harduses ja alandlikkuses nende ees roomates.

Rahvast tulvil saalis esitab Clara naistöölistele küsimuse:

«Aga mille eest võitlete *teie*? Muidugi mitte nende eesmärkide eest, mille nimel võitlevad kodanlaste naised, — mitte selle eest, et teil lubataks töötada, — teie taotlete lühemat tööpäeva. Teil ja teie meestel on ühine eesmärk:

purustada pihuks ja põrmuks see ebaõiglane sotsiaalne kord ning ühes sellega hävitada kõik monarhid ja kroonitud pead, kellelt emantsipatsioonist unistavad daamid oma õigusi tahavad välja manguda.»

Pöördudes naistööliste poole hüüab Clara uhkusega: «Teie lõppeesmärgiks on töölisklassi poliitiline võim!»

Kõnelejale sai osaks kiiduavalduste torm, kuid samal ajal tekkisid ka suured lahkhelid. Väga paljud mehed olid tugevasti kodanlike ja proletaarsete naiste vahelise «õeliku harmoonia» eksiarvamuse kammitsas. Suurt rolli mängis selles asjaolu, et August Bebel, saksa sotsiaaldemokraatia kõige populaarsem juht, ei näidanud oma populaarses raamatus «Naine ja sotsialism» selget erinevust naiste-sotsiaaldemokraatide ja kodanlaste naiste lõppeesmärgi vahel. Sellepärast viitasid naistöölised, veelgi sagedamini aga need aktivistid, kes sõrkisid kodanliku naisliikumise sabas, tavaliselt Bebeli teosele.

Clara Zetkin ei alahinnanud sugugi Bebeli raamatut. Ta otsustas selle raamatu üle «mitte heade omaduste või puuduste järgi, vaid aja järgi», millal see ilmus. «Ja siis polnud see lihtsalt raamat — see oli sündmus, oli kangelastegu.» Aga kõikidele nendele, kes oma väärseisukoha õigustamisel võtsid peatunnistajaks Bebeli, ütles ta lihtsalt ning selgelt: «Selles küsimuses Bebel eksis!» Tänu enesevalitsemisele, vaidlusoskusele ja täiesti ümberlükkamatutele argumentidele, mis olid ammutatud Marxi ja Engelsi õpetusest, saavutas Clara Zetkin oma arvamuse: «Klassivõitlus, aga mitte sugupoolte vaheline võitlus!» tunnustamise.

Muidugi polnud see veel kaugeltki lõplik võit. Ikka ja jälle tuli Claral võidelda selle vana väärarvamuse igandi-tegа. Isegi «Vorwärts», sotsiaaldemokraatliku partei keskhäälekandja, sai veel 1895. aastal hakkama sellega, et kutsus oma lugejaid üles toetama kodanlaste naiste koosolekute ja liitude õiguse petitsiooni. Raevunud Clara kirjutas sõjaka artikli, mille peamõte peitus sõnades: «Meie ei paindu «majesteetide» ees! Meie loosungiks on klassivõitlus!»

Kõik partei ajalehed peale «Vorwärtsi» avaldasid tema artikli. Selle ajalehe toimetus oli ettevaatlik ja saatis artikli Bebelile. Viimasele tundus artikkel oma vormilt liialt teravana. Bebel tegi artiklisse oma parandused, millega Clara ei nõustunud. Ta nõudis visalt artikli avaldamist esialgsel

kujul. Kui siis lõpuks, pärast pikki vaidlusi, artikkel «Vorwärtsis» ilmus, ei unustanud filisterlikult ettevaatlik toimetus märkimast, et ta ei ühine Clara Zetkini arvamusega.

Teade sellest, et Clara Zetkin astus otsustavalt välja klassivõitluse joone kaitseks naisliikumises, ulatus ka raskesti haige Friedrich Engelsi kõrvu. Veidi enne oma surma andis ta kirjas sõpradele kiitva hinnangu Clara Zetkini iseseisvale teoreetilisele naisküsimuse käsitlusele ja ta mehisele käitumisele. Oma kirja lõpetas Engels sõnadega: «Braavo, Clara!»

See Engelsi «braavo» andis Clarale jõudu juurde, sest vahel esitas ta juba isegi endale küsimuse, et vast võivad naisproletaarlased tõesti lühemat aega koos kodanlaste naistega minna ühe või teise lähema eesmärgi saavutamiseks. Kuid alati jõudis ta ühele järeldusele: pingelise võitluse ajal vajab töölisklass rohkem kui kunagi varem selgepiirilist joont. Võib-olla leiab tulevikus aset mõlema naisliikumise ühine väljaastumine, kuid praegu peab olema deviisiks hoolikas piiritlemine. Engels oma suurepärase hüüdega «Braavo, Clara!» avaldas talle heakskiitu. Clara oli selle üle väga uhke.

TOIMETUSES

Ühel hommikul 1897. aastal töötas Clara nagu tavaliselt ajalehe «Gleichheit» toimetuses. Peaaegu vahetpidamatult liikus ta sulg valgel karedal paberilehel. Lõpuks pani ta kergendustundega sulepea kõrvale: ettekande käsikirjale naiste koosolekute ja liitude õiguse kohta oli pandud punkt! Ta asetas käe silmadele, mis vahetevahel nii imelikult valutasid. «See tuleb ülepingutusest,» lohutas end Clara, istus ta ju peaaegu igal hommikul juba kella neljast alates kirjutuslaua taga.

Tugev, energiline koputus uksele katkestas ta mõtiskelu. Tuppa astus elatanud, tööriietes trükiladuja ja andis Clarale värske «Gleichheiti» numbri. Nagu alati, polnud ajaleht, mida trükiti puidutööliste ametiühingu trükimasinal, ka täna veel jõudnud kuivada. Ladujad tõid meeleldi «oma Clarale», kes nende ametiühingule nii palju oli juba head teinud, esimese trükimasinast tuleva ajaleheeksemplari.

Rõõmu ja kannatamatusega võttis ta ajalehe kätte. Nii nagu varemalt, kui ta alles alustas tööd kaks korda kuus

ilmuva ajalehe «Gleichheit» toimetajana, oli Clarale ka täna suurimaks rahulduseks hindavalt oma loomingut silmitseda. Ta näole tekkis rõõmus naeratus, lugedes lühisõnumit: «Pesunaiste streik Neu-Isenburgis, mitte kaugel Frankfurdist Maini ääres, kestis 7 nädalat ja lõppes streikijate võiduga.» Clara Zetkin tundis pesunaiste võidu üle väga suurt rõõmu. Erakordselt rängad töötingimused: madal töötasu, ebatervislikud tööruumid ja kõigepealt väljakannatamatult pikk tööpäev sundisid neid streiki alustama. 76 pesukojast oli kuueteistkümnes 11-tunniline tööpäev, kõigis ülejäänud pesukodades aga töötati tavaliselt 14 kuni 16 tundi päevas. Haruldased polnud ka need juhtumid, kus isegi abielus naistelt nõuti mitu päeva järjest kuni 20 tundi tööd päevas.

Nüüd saavutasid pesunaised võidu oma ekspluataatorite üle ja suurt rolli selles mängisid «Gleichheiti» abi ning ajalehetellijate annetused. Suure rahuldustundega luges Clara sõnumit: ««Gleichheiti» toimetusse laekunud 2600 margast, mis annetati streikijate abistamiseks, kogusid 1300 marka naisproletaarlased». Selle raha hoidsid naistöölised-sotsialistid solidaarsusest streikijatega kokku oma kõhu arvel. See õhutas pesunaisi lõpuni vastu pidama...

Clara pilku köitis teine sõnum: «Ungari Sotsiaaldemokraatliku Partei kongressist võttis delegaatidena osa kolm talunaist. Nad esindasid suurtes külakogukondades loodud taluteenijate parteiorganisatsioone. Üks talunaine-delegaat jutustas, kuidas teda esimese mai tähistamise pärast vanglasse pandi. Kuuskümmend ühinenud taluteenijat palusid edasi anda, et mõisnike ja sandarmite riugaste kiuste seisavad nad sotsiaaldemokraatia lipu all.»

Clara Zetkin noogutas heakskiitvalt pead. Väga kõrgelt tuleb hinnata usaldust, mida partei vastu tunnevad taluteenijad ja -naised, naisproletaarlaste liitlased. Esmakordselt töölisliikumise ajaloos esines partei kongressil taluteenija...

Järgmine sõnum tõi toimetaja näole rahulolumuige. Isegi kuningalossi hõbedakambri naistöölised jutustasid oma kannatustest ja raskustest ajalehe veergudel, mis kuulus sotsiaaldemokraatlikule parteile. Iga päevaga üha väljakannatamatumaks muutuv ekspluateerimine lossis äratas isegi nendes klassiteadvuse: «Tööpäev algab kell pool kaheksa hommikul ja kestab kuni kesköönі. Palgaks on 2½ marka päevas. Varemalt said naised pühade ajal üht-teist

TRÜ Raamatukogu

toidupoolist. Viimasel ajal seda enam ei tehta — spetsiaalselt asutati köögipolitsei. Mõelda ainult, kui pikk ja raske on töö ning kui ebameeldiv ja hädaohtlik on sisse hingata salmiaagi auru!»

Heitnud viimase uuriva pilgu «Gleichheiti» veergudele, pani Clara ajalehe kõrvale. Nagu alati, oli tal iga minut arvel. Teda ootas terve kuhi naistöölistelt saadud kirju. Neid luges ta eriti hoolikalt. Need kirjad olid ajalehe «Gleichheit» põhisisuks. Veelgi enam: paljud naistöölised, kes esialgu kohmakate ridadega teatasid Clarale oma muredest, muutusid järk-järgult alalisteks ajalehe kirjasaatjateks. Clara oskas talente avastada ja neid arendada.

Clara Zetkin luges ühe kirja teise järel. Mida kirjutab väike õmblejanna Pariisist? Kui on tööd, siis teenib ta kolm franki (2 marka 40 penni) päevas. Ainult viis kuud aastas on võimalik vastavalt oma erialale tööd leida, ja sellestki ajast tuleb püha- ja pidupäevad maha arvata. Clara tundis selle kirjakese kirjutanud tütarlapsele väga kaasa. Ta tundis Pariisi emigratsioonipäevist, tundis õmblejate ja modistide kibedat puudust, kes nii osavalt mõistavad seda kireva tühja-tähja ja kosmeetika taha peita.

Clara süda ei jäänud kunagi külmaks teiste kannatuste vastu. Teda erutasid alati naiste kibedad kaebused. Milline kohutav, sünge elu tuli nähtavale Ülem-Sileesias kaevanduses töötava naise kirjast: «Me töötame vahetpidamatult 11 tundi, päevapalgaks on aga 78 kuni 86 penni. Me oleme peaaegu nälga suremas, riided on räbalateks muutunud. Söetolmust oleme me mustad. Pesuruume pole, kuid selle eest on suured ja valgusrikkad palvemajad. Meie mehed käivad harva palvetamas. Nad lähevad kõrtsi ja joovad meeleheitest viina.»

Clara pani paberilehe lauale. Vihane kurd tekkis ta tihedate kulmude vahele. Ülem-Sileesia kaevandused kuulusid Preisimaale ning sellistele jultunud ekspluataatoritele nagu von Pleß ja von Hohenlohe, von Ujest ja Ballestrem. Clara on juba mitu korda piitsutanud nende julmi ekspluateerimismeetodeid, ta teeb seda ka järgmises «Gleichheiti» numbris. Preisimaal maksid riik ja kaevanduste omanikud oma töölistele peaaegu kaks korda vähem palka kui Ruhri alal. Ülem-Sileesia töölised olid rohkem mahajäänud kui Lääne-Saksamaa töölised. Sellepärast ekspluateerisid peremehed neid sama jultunult kui kunagi Ameerika Ühendriikide lõunaosariikide valged plantaatorid oma musti orje.

Ja uuesti kallutas Clara Zetkin oma pea kirjutuslaua kohale, ning jälle krabises sulg paberil. Lehekülg lehekülje järel täitis ta oma suure, energilise käekirjaga. Alati vastas ta viivitamatult kõikidele naistööliste kirjadele. Lihtsate ja südamlike sõnadega näitas ta teed parema elu poole, sisendas mehisust ja lootust, andis nõu. Ning mõnigi kiri oli palju lehekülgi, käsitsi kirjutatud lehekülgi pikk.

Iga naistöölise kirja hindas Clara kui ärkava teadvuse esimest idu. Mitte ühelgi nendest õrnadest võsudest ei lasknud ta kuivada, isegi kui selle eest hoolitsemine võttis talt palju väärtuslikku aega. Kuni «Gleichheiti» toimetajaks oleku viimaste minutiteni, s. o. kuni 1917. aastani nägi Clara Zetkin lugejate kirjades seda allikat, mis rahvahulkade elust lähtudes tegi viljakaks kogu ta töö.

TEED JA EESMÄRGID

Too 1896. aasta oktoobrikuu esimese pühapäeva õhtu oli veel hilissuviselt soe, kui mõtteist koormatud Clara Zetkin oma väikesesse majja Stuttgardi linnavärava juures astus. Ta tuli Marienplatzi tsirkusest, kus toimus pidulik kohtumine järgmisel päeval avatava partei kongressi delegaatidega. Harjumuse kohaselt heitis ta kõigepealt pilgu lastetuppa: punapõselised ja terved poisid Maxim ja Kostja magasid oma voodites nooruse sügavat und. Siis suundus ta oma töökabinetti.

Claral oli saanud tavaks partei kongressi eel töökabineti vaikuses esitada endale küsimus: «Millise vahemaa on partei möödunud aastal oma raskest, okkalisest teest läbinud?» Partei kongressidel oli Clara Zetkini elus nagu iga teadliku töölise eluski eriti suur tähtsus: nad näitasid kätte suuna, kuhu minna, et lõppeesmärgini — kapitalistliku riigi võgivaldse purustamiseni ja uue, õiglase maailma ülesehitamiseni jõuda.

Selle suure ja ülla eesmärgi eest, mis vääris kõige õilsamate inimeste jõupingutusi, võitles Clara juba 20 aastat Bebeli, Liebknechti, Mehringi [1] ja paljude teiste seltsimeeste

[1] Franz Mehring (1846—1919) — saksa töölisliikumise silmapaistev tegelane, üks pahempoolsete sotsiaaldemokraatide liidreist ja Saksamaa Kommunistliku Partei asutajaist.

poolel. Kuid mõned juhtkonda pugenud parteiliikmed püüdsid juba pikemat aega seda selget lõppeesmärki kavalalt moonutada ja vääralt tõlgitseda. Hävitada kapitalism vägivaldsel teel? Hoolimatult lükkasid nad selle mõtte tagasi ja omaenda rumalusest pidasid seda isegi teeneks. Nad unistasid lõppeesmärgi saavutamisest valimissedelite, reformide ja reformikeste abil. Kogu aeg püüdsid nad parteid muuta «kapitalismile kuulekaks reformistlikuks hobuseks, kes end kannatlikult laseb kodanlike ekspluataatorite logiseva vankri ette rakendada...» Tõsist muret valmistas Clarale see asjaolu, et paljud parteiliikmed võtsid meeleldi kuulda nende «kah-sotsialistide» häält, kes moonutasid suure agarusega Marxi ja Engelsi õpetust. Mis oli selle põhjuseks? Clara oli kindel, et ta teab seda: pärast häbistava erakorralise seaduse tühistamist imbus parteisse igal aastal inimesi, kes olid meelestatud «sotsiaalselt», mitte aga sotsialistlikult. Nendele sobisid reformid rohkem kui revolutsioon. Clara jõudis järeldusele, et on juba aeg seda liiki parteiliikmeid karmimalt ja otsekohesemalt kui kunagi varem kritiseerima hakata!

Clara mäletas hästi, kuidas August Bebel juba 1891. aastal Erfurdis, esimesel partei kongressil pärast erakorralise seaduse kaotamist, oli sunnitud aru pähe panema nendele sotsialistidele, kes tühiste reformide nimel olid valmis suure eesmärgi unustama. Bebel näitas neile selgelt, et nende võitlusel tööliste elu tühise parandamise eest on üpris piiratud mõte ja väärtus. «... Iga jalatäie maad ja iga soodustuse, mis ma selle võitluse tulemusena võin saada, pean ma kätte võitma, et muutuda tugevamaks viimase löögi (s. o. revolutsiooni — *H. I.*) andmiseks...»

August Bebeli sõnad ühtisid täielikult sellega, millest mõtles Clara Zetkin. Kuidas võis Clara, naine ja ema, mitte näha iga, isegi kõige väiksema reformi praktilist väärtust? Veel samal aastal rõõmustas teda hingepõhjani teade, et viimaks ometi on vastu võetud seadus, millega keelati naiste öötöö, naiste tööpäeva pikkuseks määrati 11 tundi. See kergendas veidikenegi naistööliste kurnavat tööd.

Jah, selliste saavutuste heaks oli ta alati kahel käel valmis alla kirjutama partei kõikidele reforminõudmistele. Kuid need reformid ei tohtinud mitte kunagi omaette eesmärgiks muutuda. Nagu kõik teisedki «revolutsioonilised pahempoolsed» hindas Clara Zetkin reforme ainult kui sobivat ja tähtsat vahendit, et töölisi viimaseks, otsustavaks

lahinguks, revolutsiooni ja uue ühiskondliku korra loomiseks füüsiliselt ja vaimselt tugevamaks muuta.

Järgmistel partei kongressidel Breslaus, Kölnis ja Frankfurdis Maini ääres tekkis pidevalt vajadus passiivsust ja alandlikkust propageerivatele oportunistlikele ja reformistlikele elementidele Karl Marxi ja Friedrich Engelsi õpetust meelde tuletada. Reformistide hulgas polnud sellist vastast, kellest Clara Zetkin poleks suutnud jagu saada. Üsna mitmed neist said tunda ta teravat ja tabavat kõnet, mis vaheda mõõgana lõi pihuks ja põrmuks ähmaste väikekodanlike veendumuste kaitseks esitatud tühised argumendid.

Kuid mis peaasi — Friedrich Engels oli veel elus! Ülimalt valvsana sekkus ta alati lahkhelidesse, abistas ja juhtis õigele teele. Engelsi kui teadusliku sotsialismi ühe rajaja arvamusel oli kaalu isegi reformistide juures: ta oli nendele autoriteediks.

Engelsi surm 1895. aasta augustis oli rängaks löögiks mitte ainult ta isiklikele sõpradele, mitte ainult II Internatsionaalile, vaid üldse kogu rõhutud inimkonnale. Väsimatu võitleja töölisklassi ürituse eest, kogenud nõuandja ja alati abivalmis sõber, partei tõeline isa sulges Londonis igaveseks oma silmad.

Siin, oma töökabinetis, kus Clara Zetkin täna, partei kongressi eelõhtul minevikku meenutab ja tulevikule mõtleb, sai ta möödunud aastal teate selle suure inimese surmast... Kirjutuslaual oleva lambi valgus langeb naise tihedatele punakatele juustele, ta enneaegselt vananenud näole. Kaks aastakümmet väsimatut ja ennastsalgavat tegevust kogu maailma rõhutute heaks on jätnud sellele näole tasandamatud jäljed. Mitte ainult emalikku hellust ja inimlikkust, vaid ka mehisust ja energiat, ühendatud otsustavuse ja karmusega võib siit lugeda. Pisarad on sellele näole võõrad...

Kui Clara Zetkin sai kurva teate, haaras teda sügav valu. Oli surnud Friedrich Engels, suur õpetaja ja sooja südamega sõber, kes polnud sugugi elurõõme süngelt põlgav inimene, vaid oskas kaasakiskuvalt naerda oma mõttekaaslaste hulgas. Engels polnud kitsi ergutamise ja kiitusega — Clara oli talle paljude heade nõuannete eest tänu võlgu. Jah, Clara teadis väga hästi, et talle kui revolutsionäärile pole kohane tegevusetusse meeleheitesse sattuda. Kuid sellel päeval ei suutnud ta töötada. Kui esimene valu möödus, andis ta vande alati oma surnud õpetaja nõuannete järgi

toimida ja mitte kunagi leppida Marxi ja Engelsi õpetuse moonutamisega.

Paljusid parteilippe ääristav leinakrepp meenutas veel äsjast kaotust, kui Clara Zetkin oma vannet tegudega kinnitas. See toimus partei kongressil Breslaus 1895. aastal. Sellel kongressil esitas agraarkomisjon, kuhu kuulusid ka Bebel ja Wilhelm Liebknecht, delegaatidele täiesti mittemarksistliku agraarprogrammi. Clarat haaras hämmastus ja pahameel. Kas tõesti olid seltsimehed juba unustanud Friedrich Engelsi möödunudaastase energilise protesti selle programmi vastu? Teravas ja kirglikus kõnes tuletas Clara kongressile seda protesti meelde. Ükski vastuväide ei suutnud teda kõigutada. Visalt kaitses ta Engelsi vaimus oma seisukohta.

Ta peab tunnistama, et Breslaus oli tal küllaltki raske ristata nii ägedalt mõõgad Bebeliga, sõbraga, keda ta austab! Seda avaldas Clara Bebelile ja kogu kongressile tsitaadiga Goethe «Faustist»: «Kibedus on mul hinges, kui ma näen sind sellises seltskonnas . . .» Kui aga tegemist oli küsimusega, mis puudutas partei revolutsioonilist iseloomu, siis ei teinud ta mingit hinnaalandust ega halastanud isegi mitte headele ja kauaaegsetele sõpradele. Üsna varakult, juba siis, kui ta kahekümne ühe aastasena katkestas sidemed kodanliku minevikuga, oli ta õppinud töölisklassi õiglase võitluse huve isiklikest tunnetest kõrgemale seadma.

Homme Stuttgardis avataval partei kongressil hakkab ta halastamatult võitlema Eduard Bernsteini, illegaalse «Sozialdemokrati» endise toimetaja «teooria» vastu. Kohe pärast Engelsi surma hakkas Bernstein artikleid sepitsema «sotsialismile ülemineku rahulikust teest». Sellest ajast peale ründas ta nagu kõige halvemat sorti pettur oma tühiste argumentidega Marxi ja Engelsi pikaajalise teadusliku töö tulemusena saadud järeldusi. Bernstein unistas sotsialismi saavutamisest mitmesuguste reformide teel, vägivalda kasutamata. Clara kartis ainult üht, et see «õpetus» on meeltmööda paljudele parteiseltsimeestele, eriti neile, kes vahetasid oma töö masina juures tugitooliga ametiühingu juhatuses. Korduvalt veendus ta selles, kui halvasti mõjuvad tärgeldatud krae ja tööst rikkumata käed mõningaile inimestele. Nad kardavad nii oma sooja kohakese pärast, et väldivad kõige vähematki konflikti võimudega. Sellepärast võtavad sellised parteiliikmed meeleldi omaks Bernsteini teoreetilised veiderdused ning sama rumalad ja

ohtlikud unistused «klassirahust». Eelseisval partei kongressil tuleb selgelt ja otsekoheselt öelda, et säärane loba kisub rahvahulki klassivõitlusest eemale ja samal ajal on partei ühtsusele äärmiselt kahjulik.

Kavalad, õelad ja võimuahned vaenlased — Elbe-taguste maade vürstid ja parunid, Reini ja Ruhri relvavabrikandid, Ülem-Sileesia silmakirjalikud hertsogid ja krahvid, need, kes isegi oma kaevurite viimase higitilga kõlisevaks rahatükiks muudavad, ei unista sugugi mitte rahust. Selle kliki juhiks on keiser, «sõjaväe ülemjuhataja», nürimeelne, mõisnike ja relvavabrikantidega sugulussidemeis olev, upsakas ja võimuahne puupea. Samuti nagu need tema «truud alamad», kes kannavad oma kilbil ekspluataatorite häbistavat vappi, unistab ka tema oma keisririigi laiendamisest ja ähvardab soomusrusikaga sise- ja välisvaenlasi. Sellele kõikehõlmavale toorele jõule võib tööliskiass ainult jõuga vastu seista — selles seisnes Clara arvates «raudne paratamatus».

Clara selgitas väsimatult töölistele, et Saksamaal peavad mõisnikud, tööstusmagnaadid, finants- ja börsitegelased pühaks ainult üht — kasumit. Kuidas küll kadestavad nad oma osavamaid ametivendi sealpool Reini ja La Manche'i! Mitukümmend aastat varem kui paljudest piirivaldastest killustatud Saksamaal ilmusid Inglismaa ja Prantsusmaa vabrikutesse uued masinad, mille abil terve tööliste armee tootis nägusaid ja kasulikke asju sellisel hulgal, mis tunduvalt ületas siseturu vajaduse. Laod Thames'i ja Seine'i ääres olid kaupadest tulvil. Inglise ja Prantsuse kapitalistid vaatasid kaalutlevalt maailmakaarti ja leidsid varsti väljapääsu. Nad saatsid tugevad laevastikud Indiasse, Hiinasse ja Aafrikasse. Julmalt alistasid nad kõikjal rahuarmastavad rahvad ja heiskasid vallutatud territooriumidel oma maa lipu. Seal turustatakse kõik kaubad, mis kodumaal ei leidnud ostjaid.

Ka Saksamaal tootsid töölised juba ammu paljusid kaupu üleliia. Kuid Saksamaa võis ainult mõned väikesed meretagused maad oma asumaadeks muuta. Saksa ettevõtjad, samuti nagu nende välismaised ametivennad, lasksid oma kasuahned silmad ahnelt maailmakaardil ringi käia — kõik maailma suured müügiturud aga olid juba kindlates kätes.

Mida teha? Saksa suurtööstuse peremehed murdsid pead, kuidas «hädast» väljapääsu leida. Nad ei suutnud leppida

sellega, et kõige paremad ja suuremad turud olid juba jaotatud.

Saksamaa tegi kiiruga ettevalmistusi nii merel kui maal. Juba ammust ajast jälgis Clara Zetkin tähelepanu ja rahutusega võidurelvastumist. Valati kahureid, valmistati sõjavarustust; miiniristlejate flotillid, ristlejad ja sõjalaevad lahkusid laevatehastest. Keisri vuntsid olid sõjakalt turris, oma kõnedes täristas ta tülinorivalt relvi. Väsimatult paljastas Clara rahvarikastel koosolekutel võidurelvastumist. Ta selgitas rahvale, et nimelt rahval tuleb maksta kõikide nende kahurite ja sõjalaevade eest ja et vaenlane, Saksamaa valitsevad klassid, hoiab julmalt ja jultunult kahuritorudega oma võimu ülal.

Ja seda vaenlast tahtsid reformistid ning oportunistid, Eduard Bernsteini taolised inimesed, võita valimissedelite abil! Kas ei sarnanenud need, kes tahtsid reformide ja parlamendimandaatidega võita seda hambuni relvastatud vaenlast, kurva kuju rüütli Don Quijotega? Sarnased nagu kaks tilka vett!

Clara Zetkini homne ülesanne oli täiesti selge: paljastada «sotsialismile rahulikust üleminekuteest» sõnu tegevad lobisejad kui ohtlikud unistajad ja töölisklassi ürituse reetjad. Clara heitis magama, teda lohutas mõte, et partei kongressil leiab ta palju mõttekaaslasi.

VÕITLUSKAASLANE

Järgmisel hommikul nägid Hohenstauferi ja Tübingeri tänaval elavad stuttgartlased, kuidas pidurõivais inimesed, enamuses terved ja tugevad mehed, ruttasid Dinkelackeri maja poole, kus toimus järjekordne sotsiaaldemokraatliku partei kongress.

Koos teiste delegaatidega siseneb Clara vaikse jutukõminaga täidetud saali, ja samas haarab teda uhkustunne.

Missuguse ainult neile omase väärikustundega peavad end ülal töölisdelegaadid! Tumedate pühapäevarõivaste taustal leegitsevad veelgi eredamalt punased kangad, millega on kaetud tribüün. Seintele on üles seatud revolutsioonilised loosungid. Nagu alati viimastel minutitel enne kongressi algust, valitseb saalis pingeline ootus ja asjalik toimekus. Aga täna, nagu Clarale näib, on jutukõmin tava-

lisest ärevam. Iga delegaat on teadlik sellest vastutusest, mida talle paneb mandaat, — selles saalis puhkevad ägedad vaidlused küsimuse üle, milleks peab jääma partei: kas ta jääb tööliste revolutsiooniliseks võitlusorganisatsiooniks või langeb «reformide partei seisukohale, kes nagu dresseeritud puudel isandale kuulekalt käpakese ulatab».

Liikudes oma koha poole, vastab Clara Zetkin tervitustele, vahetab tugevaid käepigistusi ja otsib vanu kaasvõitlejaid. Tribüüni lähedal näeb ta August Bebelit. Nagu tavaliselt, on Bebel ka täna riietatud äärmiselt puhtalt ja korralikult. Nooruslikust energiast tulvil, vestleb ta kõhnukese tumedajuukselise naisega. Väga tuttav tundub Clara Zetkinile see naine, kes on lüheldasest Bebelist kasvult veelgi väiksem. Kus nad on kohtunud? Korraga tuleb talle meelde: see on ju Rosa Luxemburg, kes Bebeliga vestleb! 1893. aastal tutvus Clara Zetkin Zürichi rahvusvahelisel sotsialistide kongressil põgusalt Rosaga. Alles sel aastal, kõigest mõni nädal tagasi, võis «Gleichheit» uhkusega teatada: «Dr. Rosa Luxemburg sai ajalehe «Sächische Volkszeitung» peatoimetajaks. Ta on esimene naine, kes juhib Saksamaal poliitilist päevalehte . . .»

Kõlab kellahelin. Pidulik hetk on saabunud! Saal jääb vaikseks. Ehkki päevakorras pole eripunkti taktika küsimustes, näitavad alanud vaidlused, et kõige ettenägelikumad seltsimehed on nagu Claragi väga põhjalikult selle üle mõtelnud. Energiliselt astuvad nad välja «sotsialismisse rahuliku sissekasvamise» väärõpetuse vastu, nimetavad seda «rumala ajus sündinud» õhulossiks, fatamorgaanaks. Clara arvab, et nüüd peab iga terve mõistusega parteiliige suhtuma oportunistidesse ja iga liiki reformistidesse kui rumalatesse, kuid ühtlasi ka ohtlikesse unistajatesse.

Paljudele mõjukatele ja arukatele kõnedele aplodeerib Clara, kuid eriti südamelähedane on talle Rosa Luxemburgi esinemine. Erialalt majandusteadlane, kes alles hiljuti sooritas Zürichis kiitusega riigieksamid juriidiliste teaduste alal, lükkab Rosa Luxemburg veenvalt tagasi kõik sotsialismile rahuliku ülemineku spekulatiivsed konstruktsioonid. Suurepärases kõnes lööb ta marksistliku teaduse relvaga pihuks ja põrmuks petliku «bernšteinluse» tondi. Ta teatab delegaatidele, et sellised parteiliikmed, nagu Bernstein ja ta pooldajad, kes loobuvad sotsialistlikust revolutsioonist kui klassideta ühiskonna tekkimise eeldusest, ainult petavad oma tühipalja lobisemisega ausaid, teadlikke töölisi.

Piiritu vaimustusega vaatab Clara Zetkin noort naissotsialisti. Kui hästi tunneb ta Marxi ja Engelsi õpetust! Milline revolutsiooniline temperament, mis sarnaneb sula laava vastupandamatu vooluga, peitub selles väikeses, hapras naises! Ta kõne, täis tabavaid, julgeid võrdlusi, annab tunnistust ta poeetilisest fantaasiast, mis on allutatud äärmiselt selgele mõistusele.

Clara Zetkin oli alati väga tagasihoidlik. Tema vaimustus Rosa Luxemburgi vastu, kes oli temast tunduvalt noorem, oli täiesti siiras. Ta austas Rosat kui andekat revolutsionääri, ehkki ka tal endal oli palju positiivseid jooni, mida ta nii kõrgelt hindas Rosa juures. Clara astub ka ise kõnetooli ning esitades lausa rabavaid argumente, võitleb ägedalt ja kirglikult Bernsteini vastu:

«Bernsteini arvates piirab ametiühingute ja seaduslik kontroll järk-järgult niivõrd kapitalistlikku omandit, et ühel ilusal päeval kaob kapitalistil endalgi omanikuks olemise isu... Kui me nõustume Bernsteini seisukohaga, siis peame pearõhu panema mitte poliitilise võimu kättevõitmisele kapitalistliku korra tingimustes, vaid üksikute väikeste sotsiaalsete reformide saavutamisele, mille abil Bernsteini arvates sotsialistlikule ühiskonnale üleminekut ette valmistatakse. Kord siit, kord sealt saame me tükikese tulevasest sotsialistlikust riigikorraldusest, ja meie hooleks jääb niiöelda ainult nende tükikeste kokkutraageldamine...»

Kogu Clara kõnet punase joonena läbiv põhi-idee peitub «Kommunistliku partei manifesti» sõnades, et tööliskassi püüdlused, lootused ja eesmärgid «...on saavutatavad ainult kogu seniste ühiskondliku korra vägivaldse kukutamisega.» [1]

See kongress oli Clarale sobivaks areeniks, et ühe läbinisti paadunud ja rafineeritud oportunistiga ja Bernsteini pooldajaga, doktor Heinega, ehk, nagu Clara teda pilkavalt nimetab, «härra riigipäevasaadikuga» arveid õiendada. Jutt on, nagu Clara ütleb, «poliitikast, mida seltsimees Heine formuleeris kompensatsioonipoliitika loosungis: «Kahurid rahvale antavate õiguste eest». [2] Ehk lihtsamalt — hangeldamispoliitika kapitalistliku riigiga... Heine teooria põhi-

[1] K. Marx ja Fr. Engels, Kommunistliku partei manifest, Valitud teosed, I. kd., lk. 45.

[2] 1898. aasta valimiskampaanias püüdsid revisionistid Bernsteini teooriat praktikas teostada ja nõudsid, et sotsiaaldemokraadid annaksid nõusoleku uutele sõjakrediitidele ning kompensatsiooniks taotleksid rahvale õiguste andmist.

sisuks on mõte, et on olemas sõjalised kulutused, millesse töölised suhtuvad ükskõikselt. Heine arvates kuulub selliste kulutuste hulka näiteks uute kahurite valmistamine...»

«Kuid kelle vastu kapitalistlik riik tavaliselt oma kahuritorud suunab?» küsib kõneleja järeleandmatult, ja vastab delegaatidele, et sõja ajal hakkab kuulirahe inglise, prantsuse või vene töölisi maha niitma ja et nende «ükskõiksete» kahurite torud suunatakse vajalikul momendil ka «sisevaenlase», saksa tööliste eneste vastu. Nagu kõik pahempoolsed, nõuab ka Clara: «Militarismile mitte ainustki inimest ega mitte ühtki krossi!» Kõliseb istungi juhataja kell — Clara sõnavõtuaeg on läbi. Kuid ta ei lahku kõnetoolist: ta peab veel kord Heinet ja selle pooldajaid hoiatama, et neid ähvardab oportunismi rappa uppumise oht. Halastamatult hävitab Clara illusioonid, mis nende ajusoppides veel võivad pesitseda. Heine ja temasarnased parteiliikmed laskuvad mõne aja pärast oma vappidel kiskja kujutust kandvate isandate armetute teenrite tasemele ja on sunnitud neile nii saksa kui ka teiste maade tööliste rõhumisel kõige häbiväärsemaid teeneid osutama.

Sellel kongressil ründas Clara halastamatult ja vähimagi leebuseta kõiki selgrootuid, alati kompromissidele kalduvaid inimesi. Ta juhindus oma ammusest deviisist:

Kus vaenlane?
Siin teda näed!
Ta poole suuna relv —
meil taplus lahti läeb.

Võideldes vaenlastega, ka sellistega, kes kuulusid sotsiaaldemokraatide ridadesse, ei püüdnud Clara Zetkin kunagi oma väljendusi pehmendada. Kuid võib-olla andis ta siin, Stuttgardis, ehk liialt oma õiglasele vihale voli ja ründas ehk liiga ägedalt oma mürgise, sarkastilise pilkega paljusid reformiste? Vähemalt Ignaz Auer, kellega Claral tuli pidevalt vaielda, oli sellisel arvamusel. Istungi juhatajana kritiseeris ta Clara Zetkinit, et too liiga teravalt reformistidele kallale tungis. Kuid see polnud mitte asjalik kriitika, vaid labane teravmeelitsemine:

«Kui kaugele me jõuame, kui me sääraseid kõnesid selle soo esindajailt kuulma hakkame, kes pidavat olema rõhutud sugu? ... Kui ma eile kuulsin, kuidas seltsimees Zetkin oma süüdistusi välja ladus, siis mõtlesin endamisi: «Ja see on siis rõhutud sugu! Mis siis veel tuleb, kui ta vabaks ja võrdõiguslikuks saab?»»

Clarat ei hämmastanud sugugi, et talle sellises ebasobivas vormis noomitus tehti. Kuulus ju Ignaz Auer nende parteiliikmete hulka, kellele ei meeldinud, kui naised parteitöö küsimuste vastu huvi hakkasid tundma. Auer oleks meeleldi Clarale hüüdnud: «Kingsepp jäägu oma liistude juurde!» — või teiste sõnadega: «Aitab sulle tööst naiste hulgas!»

Tabav vastus, mille Clara kongressil sellele seltsimehele oma järgmise sõnavõtu algul andis, oli ühtlasi määratud ka kõigile nendele parteiliikmetele, kes ainult sõnades naiste võrdõiguslikkust tunnistasid. «Kõigepealt pean ma teatama, et ma esinen mitte kui «rõhutud soo» esindaja, vaid kui partei liige.»

Väärikus ja uhkus peituvad nendes sõnades. Clara tunneb naiste õigusi ega luba kellelgi neid mõnitada. Tema «liistudeks» jääb «klassivõitluse lai areen», ja ta sööstab sinna, kus lahing on kõige ägedam. Clara kõned, poleemilised esinemised ja artiklid aitavad seltsimeestel paljudestki probleemidest aru saada ja ühtlasi kinnitavad seda, et naine suudab samuti mitmekülgset poliitilist tööd teha. Mehist, haritud ja andekat kaasvõitlejat kohata on suur õnn, ja see õnn langeb Clarale osaks just siin, Stuttgardis, 1898. aastal.

Mõlemad naised, Clara Zetkin ja Rosa Luxemburg, sõlmisid sellel kongressil võitlusliidu, mis varsti südamlikuks sõpruseks muutus. Clara, kes oli ise väga andekas ja valmis töölisklassi ürituse eest viimase hingetõmbeni võitlema, suhtus sügava lugupidamisega tunduvalt nooremasse Rosasse. Clara oli valmis kas või vandega kinnitama, et sellel hapral naisel on tohutu loomingujõud. Peale kõige muu ühendas mõlemaid revolutsionääre armastus luule vastu. Ammust ajast tegeles Rosa Luxemburg poeesiaga ja juba lapsepõlveaastaist alates kirjutas luuletusi. Kui Zürichis partei tegi noorele üliõpilasele ülesandeks kirjutada brošüür, tõi Rosa Luxemburg «kõlbmatu» töö — ta kirjutas selle brošüüri värssides.

Clara Zetkin ja Rosa Luxemburg, kellel juba ammu enam polnud aega Pegasust, tiivulist luulehobu kannustada, sõlmisid reformistide ja oportunistide vastu suunatud võitlusliidu. Et jõude mitte killustada, tegid nad algusest peale omavahel tööjaotuse. Clara kui proletaarse oraatori ülesandeks jäi miitingutel mees- ja naistöölistele reformistide

valeliku lobisemise tõelise mõtte selgitamine ning nende kurva kuju rüütlite, kahjurite ja lollpeade paljastamine ajalehe «Gleichheit» veergudel. Rosa Luxemburg omalt poolt hakkas ajakirjas «Neue Zeit» teoreetiliste artiklitega selle ohtliku voolu vastu võitlema.

Süstemaatiline võitlus reformistide ja oportunistidega oli seda vajalikum, et Stuttgardi kongress jättis vastu võtmata lõpliku otsuse, missugune peab olema partei. Bebeli, Mehringi, Wilhelm Liebknechti, Clara Zetkini ja Rosa Luxemburgi ühiste jõupingutuste tulemusel jätkus diskussioon reformismi üle Hannoveri kongressil 1899. aastal. Clara Zetkin ja Rosa Luxemburg olid jällegi võitlejate esiridades. Ning järjekordne «Gleichheiti» number teataski täieliku rahuloluga, et Hannoveri kongress mõistis reformismi ja oportunismi sajahäälse enamusega hukka. Sajahäälne enamus! See näis olevat võit. Clara Zetkin oli veendunud, et nüüd seisab asi vaid partei ühtsuse säilitamises.

Kuid Stuttgardi ja Hannoveri kongressist alates tekkis saksa sotsiaaldemokraatia toredas hoones lõhe. Kas seltsimehed nägid seda lõhet? Kas märkas seda Clara Zetkin? Jah, märkas, kuid nagu kõik pahempoolsed, ei mõistnud ta selle ohtlikkust. Clara polnud kunagi nõudnud väikekodanlikest elementidest kindlat lahkulöömist, kuigi ta mitte kunagi ei leppinud nende vaadetega, vaid oli pidevalt oma pilkavate ja teravate kõnedega võidelnud nende ülemäärase usu vastu valimissedelite võimsusse, partei arvurikkusse, nende rikka ametiühingu- ja parteikassaga uhkustamise vastu. Clara Zetkin sattus samuti traagilisse eksitusse, pidades partei formaalset ühtsust kõige tähtsamaks. Alles siis, kui hoone hakkas kokku varisema, sai ta oma saatuslikust eksitusest aru, kuid oli juba hilja, liiga hilja...

AGITAATOR

Jälle on oodata leivahindade tõusu! Õudsena kõlas see hüüe töölisnaiste kõrvus 1901. aasta algul. Leivahindade tõusuga kaasneb hulgaliselt uusi muresid.

Ahne tondina ähvardas see töölisnaiste juba niigi kõhna rahakotti. See oli kõige valusam koht, ja just siit alustaski Clara oma agitatsiooni: «Kas leidub veel inimest, keda mure igapäevase leiva eest rõhuks rängemini kui töölisnaist?» kirjutas ajaleht «Gleichheit». «Tööliste elus...

mängib leib tähtsat rolli. Proletaarlase naisele ja perekonnale, töölisnaisele on leib esmajärguliseks toiduaineks, millele pole võrdset teiste toiduainete hulgas. Ömbleja või vabrikutööline, kes hommikul, lõunal ja õhtul oma rasvaga määritud leivatüki sigurivedelikku kastab, töölise naine, kes kodanlike «rahvasõprade» retseptide järgi kontidest, kartulitest ja juurviljapealsetest «tugevat toitu» valmistab — võivad endale vaid tühise summa liha, või, munade, piima ostmiseks lubada . . .»

«Millest on tingitud leivahindade tõus?» küsis ajaleht. «Sellest, et «puudustkannatavad» junkrud ida pool Elbet ja mujalgi nõuavad kõrget tolli. Visalt taotlevad nad valitsuselt Saksamaale sisseveetava teravilja kõrge tolliga maksustamist, et siseturul oma sulaste kätega külvatud ja koristatud teravilja suurema kasuga müüa. Ja kui järeleandlik on riik selle kasuahne suurmaaomanike kliki soovidele! Et mõisnike kukruid täis toppida, on kodanlik riik valmis tööliste taskutest raske tööga teenitud krosse välja kiskuma. Rahvale selline riik head ei soovi!» See oli silmanähtav igale kainet mõistust omavale «Gleichheiti» lugejale. Ajaleht avas naistööliste silmad nende huve ähvardava ohu ees, sest riik püüdis alati kõik raskused elanikkonna kehvemate kihtide õlule panna.

Kuid need artiklid olid ainult veelgi laiaulatuslikuma agitatsioonitöö alguseks. Nädalate kaupa ei võtnud Clara Zetkin nüüd sulepead kätte — ta esines ettekannetega, püüdes oma sütitavate, rahvahulki revolutsioneerivate kõnedega tugevdada ajakirjanduses tehtava agitatsiooni mõju.

Kiiresti kohandab ta oma igapäevase koduse elu pikaajalise eemalviibimisega; ajalehe toimetamise usaldab ta oma ustavale ja läbiproovitud sõbrale Käte Dunckerile [1]. Ja siis sõidab ta monotoonselt rappuvas rongis oma esimesele agitatsiooniretkele.

«Gleichheiti» toimetaja sõidab risti ja põigiti läbi kogu Saksamaa. Ta peab külastama Dresdenit, Meissenit, Radebergi, Leipzigit ja paljusid teisi linnu. Tema ülesanne seisneb selles, et rahvamajade kõnetoolist aidata naistöölistel «härraste ja nende käealuste» jultunud ekspluateerimisest õieti aru saada.

[1] Käte Duncker — «Gleichheiti» peatoimetaja asetäitja, proletaarse naisliikumise silmapaistev tegelane, üks «Spartakuse Liidu» juhtidest ja Saksamaa Kommunistliku Partei asutajatest.

CLARA ZETKIN (vasakult kolmas) JA FRIEDRICH ENGELS (vasakult neljas)
1893

CLARA ZETKIN

Roidunult nõjatub Clara oma istmele kupees. Viimased päevad toimetuses olid tegevusrohked ja väga pingelised, pealegi ei sarnane eelseisev agitatsiooniretk hoopiski mitte lõbusõidule, vaid nõuab suurt vaimset ja füüsilist pingutust. Küllaltki lühikese aja jooksul — nimelt kolme nädala jooksul — peab ta neliteist korda miitingutel esinema.

Täna tunneb Clara Zetkin end rohkem väsinuna ja jõuetuna kui kunagi varem. Võib-olla vajab ta puhkust? Juba mitu korda on ta agitatsiooniretke algul tundnud, nagu oleksid ta jõutagavarad täielikult tühjaks ammutatud. Kuid maksis tal vaid kõnetooli tõusta, kui ta tundis, et «ta jõud kasvab ja mitmekordistub, kui ta saavutab tõelise, sisemise kontakti rahvahulkadega». Claraga toimus sama mis hiiglase Antaiosega kreeka mütoloogiast, kes sai alati uut jõudu, kui puudutas emakest maad. Selleks jõuduandvaks emakeseks maaks on sotsiaaldemokraatlikule parteile rahvahulgad, Clara Zetkin aga on partei elav osake.

Kui sageli on Clara juba kogu Saksamaa risti-põigiti läbi sõitnud, selgitades kümnetele tuhandetele töölistele teadusliku sotsialismi eesmärke. Ta oli üks esimesi parteis, kes astus välja militarismi ja koloniaalpoliitika vastu.

Paljud seltsimehed pidasid Clara eriliseks teeneks, et ta esines Rauhe Albi [1] töölisasulates ja Eifeli mägede [2] väikestes külades, mis olid eemal tavalistest agitatsiooniretkede marsruutidest, samasuguste sütitavate kõnedega kui rahvarohketel koosolekutel kahurikuninga Krupi riigis. Need sõidud ja esinemised andsid Clarale iga kord tugevaid loomingulisi impulsse.

Ettekanded Saksamaa põhja- ja lõunaosas, idas ja läänes tõid Clara Zetkinile suure populaarsuse ja võitsid talle tööliste lugupidamise ning armastuse. [3] Isegi vaenlaste leeris oli tal selline «kuulsus», et juba 1897. aastal keelasid Tüüringis asuva väikese Ilmenau linnakese truualamlikud linnaisad, kes värisesid hirmust Clara revolutsioonilise, rahutusi esilekutsuvate kõnede ees, talle esinemise. Keeldu motiveeriti sellega, et «Clara Zetkin, nagu teada, propageerib kõige teravamas vormis olemasoleva riikliku ja ühiskondliku korra kukutamist.»

---

[1] Rauhe Alb — osa Edela-Saksamaal asuvast Svaabi Juura mägismaast.

[2] Eifeli mäed — osa Reini kiltkivimäestikust.

[3] Clara Zetkini enda kinnituse järgi pidas ta mõnel aastal 340 koosolekut.

Kuid Clara Zetkin propageeris seda «olemasoleva riikliku ja ühiskondliku korra kukutamist» rahvast tulvil koosolekusaalides peaaegu kõikides Saksamaa linnades. Ja nüüd, pärast pikka ja väsitavat reisi, saabub ta Dresdenisse ainukese eesmärgiga «propageerida kukutamist». Et aega on väga vähe, siis viivad seltsimehed Clara kohe saali, kus toimub koosolek. Ta läheb kõnetooli — mürisev aplaus ja vaimustatud hüüded võtavad teda vastu. Kiiduavaldustetorm ei taha vaibuda. Läbi sinakashalli tubakasuitsu pilve loeb Clara loosungit: «Võitlusse teraviljatollidega rikastujate vastu!» Saali külgmisel seinal kuulutavad Georg Herwegh'i [1] värsiread tööliste iidsest ja tagasihoidlikust soovist:

Ei miskist muust me tulevikus hooliks,
et oleks tööd, ja igapäevast leiba laual,
et meie lapsed õppust saaksid koolis,
ning kerjata ei pruugiks meie raugad ...

Clara hakkab kõnelema ... Väliselt ei erine ta mitte millegagi saalis viibivatest naistöölistest. Tal on samasugune must seelik ja lihtne pluus nagu paljudel saalisviibijatelgi, ka tema näojooned annavad täpselt samuti tunnistust muredest ja puhkuseta tööst.

Määratu suures saalis jääb vaikseks. Hinge kinni pidades kuulavad saalisviibijad oraatorit. Igast lausest on näha, kui hästi tunneb Clara nende hädasid ja kibedat muret. Jah, sellised sõnad on kõikidele saalisviibijatele — nii meestele, naistele kui ka noortele — arusaadavad.

«Nälja petmiseks tuleb ikka sagedamini osta leiva asemel kartuleid. Kõige odavamat loomaliha, mis vahel harva lauale ilmus, asendab heeringas, hobuseliha või isegi salaja hangitud koeraliha. Kuid ikkagi ei vähene rõhuvad mured, vaid kasvavad tohutult!» Ja Clara saadab oma kuulajate süngete, piinavate mõtete sekka küsimuse: «Milleks peate teie, naistöölised ja tööliste naised seda häda ja viletsust kannatama?» Samas vastab ta ise: «Selleks et käputäis rikkaid ja ülirikkaid mõisnikke ja paruneid suurendaksid oma sissetulekuid! Penn penni, mark marga järel kisuvad nad teie kokkukuivanud kukrutest viimasegi rahanatukese ...

[1] Georg Herwegh (1817—1875) — saksa luuletaja. Ta parimad teosed kuuluvad 1848. aasta revolutsiooni eelsesse perioodi.

Clara Zetkin kõneleb nii kujukalt, et naistöölistele tundub, nagu näeksid nad oma silmadega, kuidas teraviljatollide tõstmisest saadav tohutu kasum suurmaaomanike ja aristokraatide rahakottidesse kaob, kuidas täissöönud junkrud seda väljapressitud raha liiderlike tantsijannade seltskonnas peente roogade ja šampanja peale raiskavad. Samas kerkivad iga ema silme ette oma kõhnad, alati näljased lapsed. Kui sageli on nad raske südamega pidanud lastele leivatükki keelama — ja enne palgapäeva pole sageli leivakoorukestki majas. Selline ebaõiglane kord tekitab naistöölistes viha ja pahameelt, nende koolitamata peades ärkab teadmine, et oma elu prassimistega veetvad mõisnikud teevad riigiga, mis ise tahavad. Naiste mõtteis ja südameis hakkab hõõguma revolutsioonisäde ja nad annavad pühaliku lubaduse: «Me kihutame need mõisnikud ja igasugused muud isandad minema! Alles siis, kui võim on meie käes, ei tunne meie lapsed enam leivapuudust.»

Raske haigestumisjuhtum perekonnas ei võimaldanud Clara Zetkinil agitatsiooniretke lõpetada. Ta kiirustas Stuttgarti tagasi, poja haigevoodi juurde. Clara poja elu oli hädaohus. Nüüd oli see revolutsionäär, «punane riigikukutaja» ainult ema, kes päevad ja ööd läbi võitles oma poja elu eest. Alles siis, kui hädaoht oli möödunud, lahkus Clara poja voodi juurest.

Juba järgmisel hommikul, pärast lühikest puhkust, asus ta jälle kirjutuslaua taha. Otsekohe teatas ta Leipzigi naistöölistele oma poja haigusest, mis võttis talt meeldiva võimaluse nende ees esineda. Kiri oli alles pooleli, kui kirjakandja tõi talle keskmise suurusega, kuid kerge kasti. See oli Leipzigist saadetud. Imestunud Clara eemaldas õhukesed lauakesed ja leidis kastist valgetesse niisketesse riidetükkidesse mähitud lillekimbu. Kas saatsid selle Leipzigi naistöölised? Võib-olla tahtsid nad talle lilled pärast koosolekut üle anda? Eredate õite vahelt leidis Clara ümbriku ahta kaardikesega. Clara kahvatule, väsinud näole ilmus rõõmus naeratus, kui ta laskis silmad üle käia kellegi ebakindla käekirjaga, kuid püüdlikult ja korralikult kirjutatud ridadest:

Iga junkru, papi vastu
vaimurelvaga sa astud.
Kõrgeid makse sa ei salli,
mis me leiva teevad kalliks.

Seisad kindlalt võitluspostil,
sinu oda ohtu trotsib.
Innustab su kuju rahvast:
naised, nõudke õigust vahvalt!

Mõtteisse süvenenult pani Clara kaardi kõrvale. Ta oli väga õnnelik. Kui ta mõne hetke pärast uuesti sulepea kätte võttis, meenusid talle Karl Marxi sõnad: «Teooria muutub materiaalseks jõuks, kui ta vallutab rahvahulgad.»

LASTE TÖÖ JA KODUTÖÖNDUS

Clara Zetkin naelutas alati häbiposti nii '«ahne rikastumismooloki» kui ka verise, kisendava ebaõigluse, mida see tööinimestele tekitas. Kõikjal — nii halva kuulsusega Belgia Borinage'i [1] kaevandustes, Ibeeria [2] tervistkahjustavates elavhõbedakaevandustes kui ka Ruhri ja Reini metallitehastes — õgis rikastumismoolok aastast aastasse tohutul hulgal inimelusid. Aga ka kodutööonduse põrgus, kus valitses kõige julmem ekspluateerimine, toodi talle üks ohver teise järel, kuigi seal polnud ei kaevandusgaasi, inimorganismile kahjulikke elavhõbedaaure ega sulatusahje, mis oma põletava hingusega palgatööliste kopsusid kuivatavad.

Ebainimlikult raskele tööle kodutööonduses juhtis Clara Zetkin rahva ja valitseva klassi tähelepanu, sest sellel julmal sunnitööl rikkusid kümned tuhanded tööliste naised ja lapsed oma tervist tunduvalt rohkem kui vabrikutes. Varahommikust hilisõhtuni vehkis oma nuudiga nälg, see halastamatu ajur, niisketes ja päikesepaisteta urgastes, kus töölised olid sunnitud elama ja leiba teenima. Haigused ja epideemiad, eriti kopsutuberkuloos, viisid igal aastal tohutul hulgal kodutööonduses töötavaid naisi ja lapsi manalasse.

Juba lapsepõlveaastaist tundis Clara nende inimeste kibedat viletsust. Töökate Wiederau sukakudujate teenimatu viletsus äratas tütarlapses esimese kahtluse maailmas valitseva korra õigluses.

Sellest ajast oli möödunud kümneid aastaid, kuid käsitöölised jäid, sajandivahetusel naised ja lapsed isegi suu-

---

[1] Borinage — Belgia peamise söebasseini läänepoolse osa nimetus.

[2] Ibeeria — Hispaania vanaaegne nimetus.

rendasid tunduvalt nende hulka. Juba palju aastaid võitles «Gleichheiti» toimetaja väsimatult laste töö keelamise eest ja selle eest, et kodutööndusega tegelevad naistöölised leiaksid kaitset taltsutamatu ekspluateerimise eest. Clara jõupingutusi toetasid arukad parteiseltsimehed, samuti humaanselt meelestatud naised ja mehed kodanluse hulgast. Kuid sellele vaatamata, nagu märkis Clara, «mahtus» ta väsimatu tegevuse vili «täielikult väikesesse lapse taskurätikusse». Veel 1903. aastal oli laste töö seadusega lubatud. Ebaõnnestumised võitluses sundisid Clarat selles osas veelgi energilisemaid reforme nõudma, sest et «kõigist kapitalismi kuritegudest alatuim on see kuritegu, mis pannakse toime töötavate naiste ja laste kallal. See on kuritegu tulevaste põlvede suhtes...»

Clara vihal pole piire, kui ta näeb, millise hoolimatuse ja südametusega lasevad muidu nii «patriootiliselt meelestatud» härrad tulevastel põlvedel põduratena üles kasvada või enneaegselt surra. Neid ei liiguta põrmugi see, et käsitöölised — naised ja lapsed — eriti need, kes tegelevad õmblustööga, kannatavad nälga ja viletsust. Mõned nendest naistest haaravad äärmisse viletsusse sattudes sule. Kiri kirja järel saabub «Gleichheiti» toimetusse, igaüks neist on vapustav kaebus ja süüdistus. Kõik naised töötavad 16 kuni 20 tundi päevas. Vaid harva võivad nad endile puhke- või pidupäeva lubada. Neid abistavad vanad, sageli poolpimedad emad ja tööst kurnatud, rakkus kätega isad. Võitlus olemasolu eest sunnib neid iga päev teatud hulga tööd laste, ka kõige väiksemate, hooleks jätma. Kuigi nad kas või käed veriseks torgivad, jääb nende palk naeruväärselt viletsaks: pesuõmblejad saavad aastas kuni 487 marka, rätsepad teenivad ligikaudu 457, nööpaugutegijad aga mitte rohkem kui 354 marka aastas!

Õmblustööstus aga areneb Saksamaal kiiresti. See kasvab kui kirgas kasvuhoonelill. Samasuguse kibedusega nagu Clara Zetkin vaatab mõni teadlik õmblejanna oma odavas kleidikeses Berliinis Hausvogteiplatzil asuvaid hiilgavaid, lossidena näivaid valmisriietekauplusi, nende omanike luksuslikke villasid linna kõige ilusamates ja tervislikumates rajoonides, nende suurepäraste fassaadidega härrasmaju. Clara toob üksikasjaliselt esile selle saksa õmblustööstuse kiire õitsengu juured. Ta näitab, et selle aluseks on lugematu hulga õmblejate ja kümnete tuhandete laste higi ja nälg.

Clara Zetkin külastab naistöölisi nende väikestes, umbsetes onnides, vestleb peene õmblustöö kohale kummardunud kahvatute naistega. Tavaliselt õmblevad nad virvendava küünlatule valgusel, sest küünlad maksavad vähem kui petrooleum. Nende väikesed, külmast kössitõmbunud lapsed õmblevad kohmetanud sõrmedega imekspandavalt nobedasti nööpe ette või tõmbavad traagelniite välja. Vanainimeseliku tõsidusega teevad nad oma tööd.

Ning ikka ja jälle vapustab Clarat vaatepilt, kus kurnatud õmblejad kohutavas viletsuses oma osavate kätega nagu võlurid «armulistele prouadele ja preilidele» siidist ning šifoonist muinasjutuliselt ilusaid kleite õmblevad. Külmadel talvepäevadel viivad nad pakasest lõdisedes oma virkade kätega loodud õhkkerged esemed vahetalitajale, kes neile tööd annab. Paljud noorukesed õmblejad unistavad vahel sellest, et kas või ükski kord elus sellises kleidis ballil viibida ning soojuses ja valguses keerelda. Asjata! Närusest palgast ei piisa isegi niipaljuks, et isu täis süüa, rääkimata veel tugevate kingade või soojade rõivaste ostmisest.

Enamus kortereist, mida Clara külastas, sarnanesid üksteisega nagu kaks tilka vett. Peaaegu eranditult elasid kodutööndajad oma paljuliikmeliste perekondadega ühes toakeses, mille aken tavaliselt avanes lohutamatult lagedale tagahoovile, kuhu mitte kunagi ei tunginud ükski päikesekiir, või elutsesid keldrikorterites, kus seinad mõnikord hallitusest rohekaks olid muutunud. Kogu naistööliste elu möödus selles ühes ja samas toas. Siin nad elasid, töötasid ja magasid, sündisid ja surid. Siin kulutasid naised enneaegselt oma jõuvarud ning närbusid koos oma lastega füüsiliselt ja vaimselt.

Oma paljudel agitatsiooniretkedel mööda kogu Saksamaad nägi Clara Zetkin, et käsitööga tegelevad naised kiratsesid kõikjal. Paljudes käsitööstuse harudes töötasid koos naistega ka lapsed, alates kõige varasemast lapseeast. Nii oli see fileetikandite poolest kuulsates Taunuse[1] mägikülakestes, mänguasjade valmistamisel Tüüringis kui ka Erzgebirges, kus valmistati kunstlilli või punutud esemeid. Ja kõikjal olid naised nii kõhnad, et tundus, nagu võiks tuulehoog neid pikali lükata. Kahvatute, veretute

[1] Taunus — mäeahelik, mis moodustab Reini kiltkivimäestiku lõunapoolse osa.

huultega kaebasid nad Clara Zetkinile oma saatuse üle. Järjest kiduramatena ja väiksematena tulid nende lapsed ilmale ja surid väga noorelt, kui nad mitte surnult ei sündinud. Clara ei säästnud aega. Ta sisendas nendesse õnnetutesse naistesse mehisust, püüdis neid ergutada. Ta jutustas nendele tööliste võitlusest parema elu eest. Clara rõõmustas, kui märkas, kuidas murest rusutud, vaesunud naiste silmis lõi põlema lootusetuluke. Tavaliselt aga kustus see kiiresti. Liialt kaua oli viletsus vaeste inimeste elujõudu kurnanud ja raisanud!

Aastakümneid oli viletsus nagu krooniline haigus kodutööndust vaevanud. Seda teadsid mitte ainult Clara Zetkin, vaid ka ministrid, parlamendisaadikud ja ajalehtede toimetajad. Nende kantseleidesse oli kuhjunud terve mägi materjale laste tööst ja kodutööndusest. Kõigest hoolimata ei liigutanud keegi sõrmegi käsitööliste abistamiseks. Selle eest kirjutati kodanlike ajalehtede veergudel väga palju uhke ja õitsva keisririigi heaolust ja kõrgest kultuurist. Säärane loba tekitas Claras teravat sarkasmi. Imelikud patrioodid! Rikkuse jahil raiuvad nad rahvuse juuri. Ja suurmaaomanikud ei andnud teistele ettevõtjatele sugugi järele: nad sundisid naisi ja lapsi põldudel kuni kokkuvarisemiseni töötama. Päevast päeva, igasuguse ilmaga, vihmaga ja põletavate päikesekiirte all töötasid taluteenijad suhkrupeedipõldudel. Kehtis tükitöötasu: päevad möödusid pöörase kiirusega. Polnud aega sõnagi lausuda. Hädavaevalt võisid nad endile hetkeks puhkust lubada, et valutavat selga veidi sirgeks ajada.

Aga töötasu? Kaheteistkümne-neljateistkümnetunnilise tööpäeva eest maksti, sõltuvalt maakohast, 40 penni kuni 1 mark. Pärast sunnitööd põllul algas naise uus vaev: tuli kodused toimetused ära teha, mehe ja laste eest hoolitseda. Kui aga perekonnal oli tükike maad, siis pidid naised iga päev kell kolm hommikul oma kõvalt asemelt tõusma. Kakskümmend tundi kestis nende tööpäev, samuti nagu nende mustanahalistel õdedel Ameerika puuvillaistandustes.

Aga põllutööliste lapsed? Nende eest hoolitseti «eeskujulikult». «Gleichheit» teatas, et igal aastal töötavad tuhanded lapsed peedikoristamisel. Vankrid toovad linnast mitte ainult koolilapsi, vaid ka hoopis noorukesi — ka neid ajab nälg peedipõldudele. Ükskõik missuguse ilmaga vantsivad nad mööda põldu ja saavad oma vaeva eest kuuskümmend, parimal juhul üheksakümmend penni päevas. Ja häda nen-

dele, kes pole küllalt kärmed! Neid ootab tasuks mitte ainult sõim, vaid ka kepihoobid. Ükski asi ei jää järelevaatajale märkamatuks.

Juba aastaid oli Clara Zetkin koos riigipäeva sotsiaaldemokraatlike saadikutega teinud kõik selleks, et ka noorte põllutööliste kohta kehtestataks kas või needki ilmselt puudulikud töökaitseseadused, mis kodutöönduses ja vabrikutes töötavate laste jaoks kehtisid. Kuid asjata! Parunid, krahvid ja teised suurmaaomanikud venitasid nagu ühest suust vana valelikku laulu, et laste töö põllumajanduses olevat tervisele väga kasulik ja sellel olevat suur kasvatuslik tähtsus. Sel puhul märkis «Gleichheiti» toimetaja sarkastiliselt: «Keegi ei astu välja selle eest, et seadusega sunnitaks ka parunite endi lapsi sellist kasvatust läbi tegema.»

Härrad ajalehtede väljaandjad polnud maa-aristokraatidest karvavõrdki paremad, kuigi nende toimetajad ja ajakirjanikud küünrapikkustes artiklites ülistasid Saksamaad kui «mõtlejate ja poeetide» maad, kus «kultuur ja tõeline humaansus on õitsengu tipul». Clara Zetkin soovitas nendele härradele vaadata, mis sünnib hommikuhämaruses nende endi ajalehetalituste juures. Kas neil siis veel on häbematust välja mõelda tühja loba saksa «kultuurist ja humanismist», kui nad oma silmadega näevad seda erutavat viletsuse paraadi — väikesi ajalehepoisse oma «vagunipargi» keskel? Pilt on üpris kurb: sisselangenud põskedega ja vanainimeselikult tõsiste nägudega räbalates kujud, nende lagunenud käsikärud ja vanad lapsevankrid. Aga need, kellel ei õnnestunud sääraseid veokeid hankida, kannavad iga päev oma lapseõlgadel kahe-kolmekümnenaelaseid ajalehepakke sageli kaugel asuvatesse linnaosadesse. Ajalehepakid on lastele alati liiga suured ja rasked ning lohisevad mööda maad. Tavaliselt lahkuvad lapsed hommikueineta kodust ja sõeluvad tundide kaupa nõrkusest nõtkuvate jalgadega treppidest üles-alla, higistena kiirustavad nad tagahoovides, kus lõõtsub tõmbetuul, ja sageli tulevad nad vihmast läbimärgadena kooli. Kogu selle vaeva eest saavad nad kümme penni kuus igalt kättetoodud ajalehelt, kui nad saavad lehed ajalehetalituse filiaalidest, siis on tasuks ainult neli-viis penni ajalehelt. Ent laste töö annab suuri kasumeid, sellepärast siis ongi härrad kirjastajad koos suurmaavaldajatega ja õmblusvabrikute omanikega laste töö keelamise seaduse vastu. Raha ei haise, isegi

siis, kui see on laste tervise ja elu arvel hangitud. Clara Zetkin süüdistas saksa valitsevat kildkonda, ta hüüdis: «Paljude laste elu ohverdamisega on tasutud luksuslikud villad, sadade kapitalistide laste õitsev tervis ja hoolikas kasvatus. Kõik see on miljonite töölislaste tervise hinnaga ostetud!»

Clara Zetkin jätkas väsimatult võitlust. Lapsed — need on töölisklassi tulevik, sellepärast vajavad nad, samuti nende emad, erilist kaitset. Ainult siis, kui proletaarlaste naised ja nende lapsed on terved ning tugevad, suudab töölisklass tema ees seisvaid suuri ülesandeid täita. Viimaks ometi 1904. aastal võis Clara «Gleichheiti» lugejatele teatada: «Uus laste töökaitseseadus piirab veidi laste ekspluateerimist.»

See oli väga väike edusamm. Loomulikult ei rahuldunud Clara Zetkin saavutatuga. Kui kunagi varem heitis Friedrich Engels härradele kapitalistidele laste jultunud ekspluateerimise eest näkku järgmised sõnad: «Ma süüdistan kodanlust otseses sotsiaalses mõrvas», siis süüdistas Clara Zetkin neid selles ka nüüd. Lakkamatult osutas ta sellele kapitalistliku korra mädapaisele. Oma hirmsat süüd ei suuda laste töö ekspluateerijad kogu maailmas iial lunastada.

VENE REVOLUTSIOONI EESTVÕITLEJA

Clara Zetkini kogu elu ja tegevust läbib üksainus uhke ja grandioosne juhtmotiiv: võitlus proletaarse revolutsiooni eest kõigis maailma maades. Niipea kui mõnel maal mehed ja naised oma orjaahelaid purustada püüavad, asub ta kindlalt nende poolele. Kuid juba varasest noorusest alates pöörab Clara erilist tähelepanu gigantsele naabermaale, Ida-Euroopas asuvale Venemaale. Seal ägavad töölised ning talupojad piinas ja meeleheites barbaarselt julma isevalitseja-despoodi nuudi all. Kuid isegi julm isevalitsus pole suutnud rahva südames juba aastakümneid hõõgunud vastuhakusädet kustutada. «Isake tsaar» tahab seda tööliste ja talupoegade vereojadesse uputada. See ei õnnestu tal. Üha tugevamini lööb tohutu tsaari-impeeriumi pehkinud tugisammaste all hõõguma revolutsioonisäde.

Sajandi lõpul tõusevad Venemaa orjastatud töölised

surmakartmatult võitlusse inimväärse elu eest. Üha sagedamini levivad üle kogu maailma teated streikivatest vene töölistest. Nad peavad ägedat klassivõitlust; kividega ja rauatükkidega astuvad nad hambuni relvastatud tsaarivägede vastu ja ei karda Siberisse saatmist ega surma võllas. Ja kui 1902. aastal puhkevad sellele lisaks kogu Venemaal veel üliõpilaste rahutused, kirjutab juubeldav Clara Zetkin «revolutsioonivälgust». Uhkusega teatab ta saksa naistöölistele nende vene õdede võrratust kangelaslikkusest. Nad teadsid, et neid ähvardab töölt vallandamine, teadsid, et tsaariväed said käsu tulistada, kuid ikkagi korraldasid vene naistöölised 1. mail, tööliskassi rahvusvahelise solidaarsuse päeval, tänavatel meeleavaldusi. Pärast meeleavaldust kirjutas üks nendest Vladimir Iljitš Lenini poolt toimetatavale ajalehele «Iskra»: «... nüüd tahame me kõik rohkem. Me tahame minna tänavatele. Minu vend kahetseb, et polnud lippu. Järgmisel korral on nii lipud kui ka revolvrid. Kivid ja noad aitavad vähe tääkide vastu...» Et näidata, kuidas vene naistöölised võitlevad õlg-õla kõrval oma meestega, avaldab «Gleichheit» oma veergudel väljavõtte Vene võimude poolt sepitsetud süüdistusaktist, mis ilmus «Iskras»: «Naistöölised Jakovleva ja Bartševskaja kiskusid tänavasillutisest munakive ja hüüdes: «Meie oleme oma vendade poolt!» kandsid seelikuhõlmas kivid võitlevatele töölistele.»

Nii äratab Clara Zetkin saksa tööliste südameis vennalikku solidaarsuse tunnet noore ja mehise vene proletariaadi vastu. Partei kongressil Dresdenis 1903. aastal kuulutab ta end Venemaal kiiresti areneva revolutsioonilise liikumise kõigutamatuks pooldajaks.

Samal aastal lõhenes vene sotsiaaldemokraatlik partei menševikeks ja bolševikeks. Menševikud, nagu saksa oportunistidki, moonutasid Marxi ja Engelsi õpetust. Selle õpetuse revolutsioonilist sisu hoidsid ja kaitsesid bolševikud. Neid juhtis Lenin. Üle Venemaa veeres streikidelaine. 1904. aasta detsembris katkestasid Bakuu naftatöölised töö. See oli võimas streik. Töölised võitsid.

Majakana valgustas see võit kogu Venemaad. Ja juba 1905. aasta 9. (22.) jaanuaril algab streik Putilovi tehases, Peterburi suurimas ettevõttes. Kuid paljud, liialt paljud töölised lasevad end tsaariohranka agentidel mõtlematule sammule tõugata: nad otsustavad rahuliku demonstratsiooniga tsaari juurde minna, et talle oma nõudmised petitsioo-

nina üle anda. Bolševikud hoiatavad neid selle eest. Kuid asjata! Leplikult meelestatud rahvahulkades elab veel usk «isakesse tsaarisse» ja ta «iumalast antud» võimusse. Tuhanded inimesed, nende hulgas naised, lapsed ja vanakesed, suunduvad Talvepalee poole. Neil ei ole käes relvad, vaid tsaaripildid, kirikulipud ja ikoonid. «Isake tsaar», kogu Venemaa valitseja, «viimane Nikolai», nagu teda Clara Zetkin juba siis nimetas, annab oma polkudele käsu avada tuli rahuliku kergeuskliku rahvahulga pihta. Sel päeval, mis on Verise pühapäevana ajalukku läinud, sai tuhat töölist surma, kaks tuhat inimest haavata. Lumi tsaaritroonil istuva mõrvari lossi, Talvepalee ees värvus tööliste verest punaseks. See veri sai ülestõusu punaseks lipuks. Veel samal ööl vastasid Peterburi töölised sellele tsaari alatule kuritööle barrikaadide ehitamisega. Nad ütlesid: «Tsaar puistas meid, küll me nüüd ka teda puistame!»

Kui Clara Zetkin kuuleb tsaari verisest kuriteost ja revolutsiooni algusest Peterburis, asub ta võitlevate vene tööliste poolele. Juba järgmises «Gleichheiti» numbris annab ta sõna Rosa Luxemburgile, kaasvõitlejale ja sõbratarile, kes pidulikult kuulutab: «9. (22.) jaanuaril elas rahvusvaheline reaktsioon Peterburi tänavail üle oma verise Jena.» [1] Samasugune tunne innustab ka Clarat: lõpuks ometi on tulnud aeg, millal tööliste tugevad käed panevad kõikuma Ida-Euroopa põlise reaktsiooni alussambad! Et abistada vene proletariaati ta mehises, kartmatus võitluses, teeb Clara partei juhatusele Berliinis ettepaneku massilisi meeleavaldusi korraldada, mis näitaksid vene revolutsionääridele, kellele kuulub saksa tööliste sümpaatia. Clara Zetkin arvab, et on vaja otsekohe Saksamaa töötavatele inimestele selgitada vene seltsimeeste võitluse tohutut tähtsust ja avaldada üleskutse nende materiaalseks ja moraalseks toetamiseks. Kuid partei juhtkond kardab süüdistusi ja lõputuid protsesse, kardab vanglakaristust ja rahatrahve — ta lükkab ettepaneku tagasi.

Clara aga ei mõtlegi oma kavatsusest loobuda. Vennad ja õed Venemaal panevad nüüd oma elu kaalule! Nagu igapäevast leiba vajavad nad toetust, sümpaatia ja soli-

---

[1] Friedrich Wilhelm III (1797—1840), Preisimaa kuningas, alustas sõda Napoleon I-ga, kes 14. oktoobril 1806 Jena ja Auerstedti all talle purustava löögi andis. (Autori märkus.)

daarsuse tõendeid. Clara ei kõhkle kaua. Rosa Luxemburgi ja paljude julgete naissotsialistide abiga kutsub ta omal riisikol üles manifestatsiooni korraldama. Ja saksa töölised voolavad koosolekutele. Nemad taipavad väga kiiresti, et vene metallitööline või trükitööline, kes paneb tsaaritrooni värisema, ei võitle mitte ainult enda eest, vaid ka maailma proletariaadi eest ja et proletariaadi auasjaks on selle kangelasteo eest saata neile vennaliku tervitusega viimane kross ja mark. Manifestatsioon järgneb manifestatsioonile — keegi ei takista Clarat esinemast. Kuid Breslaus rahvarohkel miitingul toimuvad saatuslikud sündmused. Clara tsiteerib Schilleri «Wilhelm Telli»:

> Ei, tõesti piir on ka türannivõimul.
> Kui rõhutu ei leia kuskilt abi,
> kui koorem muutub talumatuks — siis
> ta julgel meelel pöördub taeva poole,
> toob alla oma iidsed õigused,
> mis seisavad seal ülal muutmatult
> ja puutumatult nagu taevatähed.
> Ürgaegse seaduse maa jälle taastab . . . [1]

Haaratult kuulab rahvahulk poeedi surematuid värsiridu. Süngete nägudega kuulavad seda politseinike mundreisse riietatud nuhid. Schilleri sõnad:

> Ja viimseks vahendiks, kui muu ei aita,
> taas käsivars ja terav mõõk on antud. —

tunduvad nendele relvastatud ülestõusu üleskutsena rahvahulkadele. Nad tõusevad ja tõmbavad teravatipulised kiivrid pähe: koosolek on laiali saadetud.

Rahvas valgub tänavale, kus ootab ratsapolitsei. Kuid inimesed ei satu paanikasse. Alles nad kuulsid vene proletariaadi suurtest kangelastegudest — *nood* suutsid palju raskemaid katsumusi üle elada kui hobusekapjade alla sattumine! Veel samal õhtul arutavad töölised uue manifestatsiooni plaani, Clara aga jätkab kartmatult oma agitatsiooniretke. Ta valib veelgi hoolikamalt sõnu, mida esitab sissejuhatusena Schilleri «mässulisele» tsitaadile, — nüüd ei takista mitte ükski, ka kõige usinam võmm manifestatsiooni läbiviimist.

Kuid siiski algatatakse nende koosolekute tagajärjel Clara Zetkini vastu kohtuasja «klassivaenu õhutamise»

---

[1] Friedrich Schiller, Wilhelm Tell, Tallinn, 1959, lk. 51.

pärast. Teda süüdistatakse ka veel teistes kuritegudes, sest riigist sõltuvatele kohtunikele on kriminaalkoodeks avaraks väljaks, kus nad sellisel juhul võivad teha, mida heaks arvavad.

Avalikkus ootab protsessist sensatsiooni, parteiseltsimehed aga loodavad, et protsess omandab tohutu agitatsioonilise tähtsuse. Täiesti ootamatult lõpetavad keiserliku Saksamaa kohtuvõimud süüasja. Kuid miks? Isegi nende igasuguseks seaduseväänamiseks võimelised juristid häbenesid esineda süüdistusega luuletaja Vastu, keda kogu Saksamaa surematuks peab.

Sel ajal areneb revolutsioon Venemaal pidurdamatu jõuga. Streigilaine haarab kõiki suuri tööstuskeskusi ja kasvab üle relvastatud ülestõusuks. Töölised ja talupojad võitlevad Lenini juhtimisel tsaaritimukate vastu. Suure ärevuse ja kaasaelamisega jälgivad saksa töölised Euroopa mandri idaosas arenevaid sündmusi. Leipzigi seltsimehed paluvad Clara Zetkinit esineda Vene revolutsiooni küsimusi käsitleva kõnega. Nad lubavad selle kõne eest koguda 2000 marka vene revolutsionääride Punase Risti heaks. Kuigi Clara on tööga ülekoormatud — iga tund on juba mitmeks nädalaks ette arvestatud — annab ta kõhklematult nõusoleku: 2000 marka aitab võitlejail veel mõni aeg vastu pidada!

Südasuvel, kõige kuumemal ajal, sõidab Clara täiskiilutud rongis läbi Saksamaa Stuttgardist Leipzigi. Ta jõuab kohale just õigeks ajaks, et vaatamata troopikakuumusele ja ähvardavale äikesele tohutul rahvakogunemisel täpselt oma kõnet alustada. Veel samal ööl sõidab Clara Stuttgarti tagasi ja suundub otse raudteejaamast, reisiväsimust välja puhkamata, trükikotta, et «Gleichheiti» veerge parandada.

«Kui ma võiksin oma tundeid järgida,» tunnistab ta neil päevil Franz Mehringule, «sõidaksin ma kohe Venemaale.» Kuid ta suudab oma tundeid valitseda: tähtsad sündmused peavad teda Saksamaal kinni. Kuid ka oma tööpostile jäädes tegutseb ta väsimatult Vene revolutsiooni kasuks: selgitab, innustab, agiteerib. Ta näitab Saksamaa töölistele, et vanad sulivõtted, mida valitsused tavaliselt töötajate hulgas usuliste ja rahvuslike vastuolude õhutamiseks tarvitavad, osutusid nüüd Venemaal kõlbmatuks. Seal ühinevad sõdurid revolutsionääridega: nad ei taha enam timukate abilisteks olla. Soomuslaeva «Potjomkin» madrused tõusid üles. Pidurdamatult veerevad revolutsioonilained

üle kogu maa. «Venemaa noor proletariaat,» kirjutab «Gleichheiti» toimetaja, «on sõna kõige tõsisemas mõttes kõigi maade töölisklassi huvide kaitsja . . .» Ning jätkab: «Sajad tuhanded vene töölised nälgivad, nälgivad nädalaid, kuid. Kümned tuhanded viibivad vanglates, surevad tänavavõitlustes või sõjakohtu otsusega võllas. Kuid vene töölised jätkavad võitlust hädaldamiseta ja kiitlemiseta, tagasihoidlikult, loomulikult, üllalt . . .»

Igas artiklis ja igal koosolekul rõhutab Clara eriti vene naisrevolutsionääride kangelaslikkust. Ta ülistab neid, rääkides, et oma julge hinge, tahtejõu, kindlate veendumuste ja eneseohverdamise poolest on nad antiiksete kangelaste sarnased. Naised ei kanna mitte ainult oma võitlevatele vendadele seelikuhõlmas tänavasillutise kive, vaid võitlevad ka barrikaadidel. Clara Zetkin meenutab üht esimestest 9. (22.) jaanuari ohvritest — noort kahekümne kuue aastast revolutsionääri, kõigi poolt lugupeetud ja väsimatult aktiivset Maria Lvovna Berditševskajat. Omal algatusel läks ta barrikaadidele, et Peterburi tööliste poolel võidelda, ja langes, olles neljast kohast haavatud. Surres kordas ta: «Ma ei kahetse hetkekski, et barrikaadidele läksin.»

Nii jutustab Clara Zetkin saksa töölisklassile vene revolutsionääride üha uutest kangelastegudest. Bolševike juhid ei raiska asjatult aega lõputuks targutamiseks selle üle, kas töölised suudavad riiki juhtida või mitte, nagu enamik parteijuhte Läänes. Venemaal asuvad töölised julgelt asja juurde. Kuigi seekord ei õnnestunud neil võita, jääb nende võitlus ikkagi eeskujuks.

«Maailmarevolutsiooni eestvõitlejaks» nimetab Clara Zetkin kõige nooremat ja kõige rängemini ekspluateeritavat vene proletariaati. See nimetus sobib ka talle endale: rohkem kui ükski teine saksa sotsiaaldemokraat oli Clara Zetkin kogu inimkonnale uut teed rajava Vene revolutsiooni eestvõitlejaks.

RAHVAHARIDUS

Lääne- ja Kesk-Euroopa sotsiaaldemokraatlike parteide juhtivad tegelased murdsid juba hulk aastaid pead küsimuse üle: kas töölisklass on üldse küllalt küps selleks, et pärast sotsialistlikku revolutsiooni oma riiki üles ehitada

ja seda juhtida? Clara võitleb pidevalt nende asjatute ja abstraktsete targutuste vastu, sest nendes väljendub väikekodanlike elementide umbusk tööliskiassi hiiglaslikku jõusse ja mitmekülgsetesse võimetesse. Võiduröömsalt näitab ta kahtlejatele Venemaa kogemusi. Seal asub proletariaat julgesti asja juurde põhimõttel: «Mitte kõhelda, vaid julgesti tegutseda!» Aastatepikkuse visa ja ennastsalgava selgitustööga valmistasid vene sotsiaaldemokraadid ja eelkõige bolševikud Lenini juhtimisel rahvast selleks kangelaslikuks võitluseks ette. Clara Zetkin vastab sellele piiritu heakskiiduga.

Kogu oma elu jooksul on ka tema töölishulkade poliitilisele kasvatusele ja haridusele tohutu suurt tähtsust omistanud. Poliitilised teadmised aitavad tööpinkide taga töötavail meestel ja naistel tõsta usku oma jõusse, saada ettenägelikumaks, aitavad meelitavaid, segadusse viivaid kõnesid läbi näha. Poliitiliselt haritud töölised on alati kõige valvsamad ja kindlamad.

Clara suureks meelehärmiks oli haritud nais- ja meesproletaarlasi veel liiga vähe. Haridusküsimustega tegeleva parteikomisjoni liikmena nõuab ta visalt kursuste ja ringide organiseerimist haritud tööliste arvu suurendamiseks. Clarale ja mõnele teisele seltsimehele tehakse pärast pikki nõupidamisi ülesandeks koostada õppeprogrammi projekt. Õppeprogramm, mille koostamisest täie vastutusega võtab osa selline inimene nagu Clara Zetkin, tugines iseenesestki mõista täielikult Marxi ja Engelsi õpetusele ja muutus revolutsiooniliseks võitlusprogrammiks. Kuid haridusküsimuste komisjoni liikmeteks olevad paadunud reformistid ei või leppida mõttega, et kursuste kuulajatest kasvavad samasugused mehised revolutsionäärid nagu vene töölisedki. Nad tahavad kursuste kuulajaid reformistlikul dieedil hoida. Clara on juba harjunud võitlema selliste ideede vastu. Ta ei tagane sammugi tema juhtimisel koostatud õppeprogrammist. Bebel toetab teda jõudumööda ning lõpuks, pärast pikki läbirääkimisi ja arutelusid võidab Clara Zetkini seisukoht.

Clara Zetkin ei piirdu ainult tööliste *poliitiliste* teadmiste laiendamise nõudmisega. Talle, endisele pedagoogile, on töötajatele igakülgse hariduse andmine tungivaks vajaduseks. Sageli ütleb ta oma sõpradele: «Proletariaat ei tunne puudust mitte ainult leivast; sellisele järeldusele olen ma korduvalt tulnud.»

Kõige eesrindlikumate ja andekamate proletaarlaste suureks sooviks on teadmisi ja haridust omandada. Selle püüdluse algeid on kahtlematult ka kõige lihtsamatel, eriliste annete poolest mitte väljapaistvatel inimestel. Claral on eriti valus näha, et just naisproletaarlastel jääb see soov tihtipeale ainult unistuseks. Kui surmani väsinud naistööline tuleb õhtul vabrikust või kui õmbleja tõuseb mõneks minutiks masina tagant, ootab teda hulk koduseid toimetusi. Paljud naised on andekad ja tahavad teadmisi omandada. Millise heameelega võtaksid nad osa kursustest, et saada haridust. Halastamatu sunnitöö takistab neid seda tegemast.

Nimelt nende töölisnaiste jaoks valibki Clara Zetkin hoole ja armastusega «Gleichheiti» materjale. Kui ta oli veel noor õpetaja, oskas ta oma kasvandikke elavalt ja näitlikult õpetada; nüüd ajakirjanikuna suudab ta huvitavalt ja populaarselt kirjutatud artiklitega oma lugejaile teadusliku sotsialismi ideid tutvustada. Peale selle avaldab ta erandi-tult igas «Gleichheiti» numbris hoolikalt valitud katkendeid maailmakirjandusest, mis tutvustavad töölisnaisi suurte kirjanike ja kunstnike eluga.

Nii mõneski umbses toas petrooleumilambi tuhmi, punaka valguse või stearinküünla virvendava leegi juures õpivad «Gleichheiti» naisproletaarlased. Nende silmad valutavad väsimusest, pea aga tundub nii raskena, nagu oleks see tina täis. Kuid mis sellest. Raudse visadusega püüavad nad saada kas või killukesegi teadmistest, mida klassiriik neile ei taha anda. «Lapsed saavad hariduse mitte vastavalt nende andekusele ja püüdlustele,» räägib Clara Zetkin, «vaid vastavalt vanemate soovile, kes neile juba aegsasti ameti valivad.» Naistöölist, kes nii püüdlikult end täiendab, innustab lootus, et sotsialistlikus riigis kasvatatakse tema lapsi vastavalt nende «andekusele ja püüdlustele».

Clara Zetkin täidab naistööliste ammuse soovi, kui ta 1904. ja 1906. aastal toimunud naissotsialistide konverentsil koolide küsimusest ja rahvaharidusest räägib. Ta sõnades väljenduvad naistööliste kõige salajasemad soovid. Kas pole siis tõsi, et kapitalistlik riik teeb haridusest mingi kauba ja müüb seda kui mõnda riietuseset või toiduainet? Kuid naistöölise viletsast palgast jätkub vaevalt kõhutäiteks, kõnelemata vaimsest näljast. Haridus on luksusese, mis on kättesaadav ainult rikastele.

Alati on iga «ühiskond tuginenud rahva töö tugevale

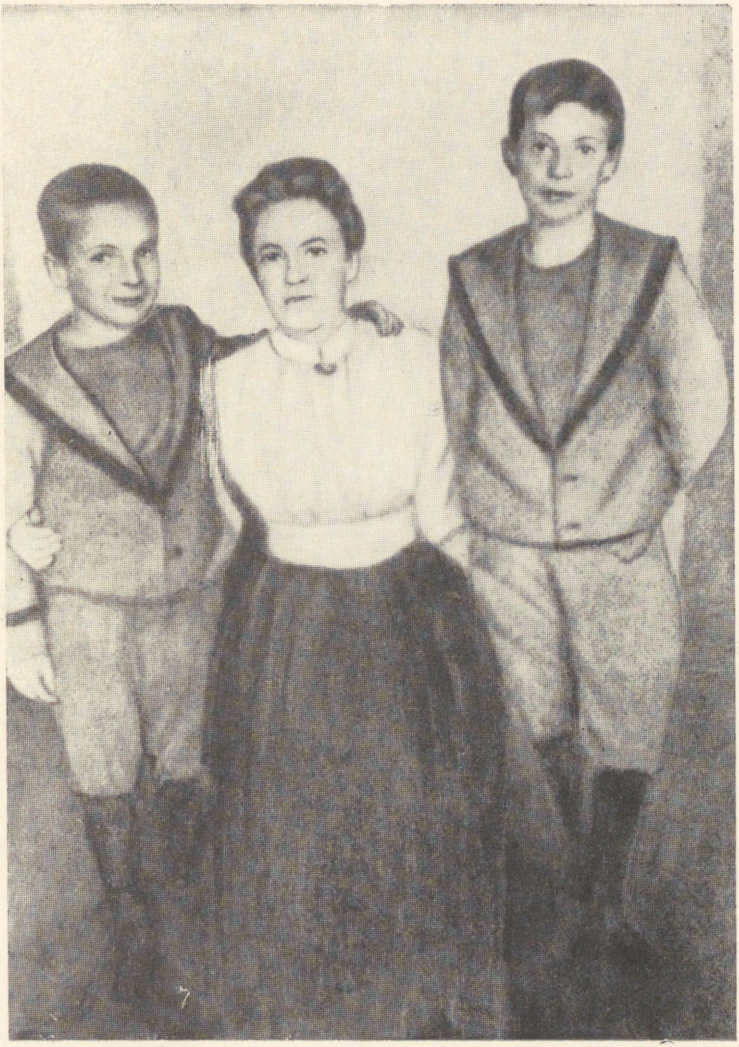

CLARA ZETKIN POEGADE MAXIMI JA KOSTJAGA

CLARA ZETKIN
Amsterdam, 1915

alusmüürile». Sellepärast peab Clara Zetkin «riigi esimeseks ja tähtsaimaks kohustuseks rahvale ammune võlg tasuda ja kõikides õppeasutustes tasuta õpetamine kehtestada». Kuid ta hoiatab, et ei maksa end illusioonidega petta ja tasuta hariduse tähtsust üle hinnata: «Proletariaat vajab oma vabadusvõitluses teadmisi, kuid ainult täielik võit ekspluataatorite klassi üle, ainult vabade, võrdõiguslike tööliste sotsialistlik kord kindlustab proletariaadile, kõigile ühiskonna liikmetele haridus- ja tegevusvabaduse . . .»

Clara kuulajad meenutavad enamasti vastikusega oma kooliaastaid. Ja jälle leiab Clara naiste mõtete väljendamiseks õiged sõnad. «Rahvakool,» räägib ta, «on ekspluataatorite klassivõimu instrumendiks, ta teenib nende poliitilisi huve. Noorproletaarlased saavad moonutatud ettekujutuse loodusest, ühiskonnast, ajaloolisest arenemisest, nende teadvust mürgitatakse ja tumestatakse.»

On küllaltki hämmastamapanev, et kõrgetel ametikohtadel kodanlased ministeeriumides, parlamentides uhkustavad sakslaste «soliidsete» teadmiste ja kultuuriga. Clara Zetkin aitab naistöölistel aru saada, et need suurelised isandad kuuluvad tegelikult tõelise hariduse kõige suuremate vaenlaste hulka. Pärast pikka kauplemist ja arvestamist suvatsesid nood isandad anda nõusoleku 340 miljoni marga eraldamiseks hariduse vajadusteks Saksamaal, kahurite ja sõjalaevastiku jaoks aga osutus miljardki kasinaks! «Jah, me oleme väga vaesed,» konstateerib Clara Zetkin kibedusega, «kui on juttu kulutustest haridusele. Kuid me oleme väga rikkad ja võime iga aasta üle miljardi marga ära raisata, kui on tegemist inimeste massilise hävitamise kunsti täiustamisega . . .»

Riikides, mis on huvitatud «inimeste massilisest hävitamisest», algab üpris varakult, juba koolis, äärmiselt kahjulik «kasvatustöö». Clara piitsutab vihaselt vastikut meetodit, mille abil sisendatakse juba lastesse viha teiste rahvaste vastu ja tehakse neist pimesi alistuvad orjad, hoides neid kehalise karistuse hirmu all. Õpetaja kiidab lastele suurima voorusena saksa sõduri vaprust võitluses «vaenlasega», kes tegelikult on Prantsusmaal või Venemaal samasugune tööline nagu temagi.

Clara Zetkin pöördub kõigepealt sotsiaaldemokraatlike lastevanemate poole nõudmisega, et nad takistaksid kooli laostavat, nüristavat mõju nende enda lastele. Oma poegade ja tütarde normaalse arenemise nimel ei tohi ükski

isa ega ema isegi mitte tõsiseid konflikte õpetajaga karta. Peale selle on nad kohustatud tasa tegema, mis koolitundides puudu jääb, andma lapsele maailmavaate põhialused, et ta näeks ennast kui «eksisteerimise pika ahela ühte lüli». Lõpuks teeb Clara Zetkin veel ühe väga tõsise ja tungiva hoiatuse vanematele. Ta räägib, et «sotsialismi eest võitlejate kohustused algavad enesetäiendamisest ja oma laste kasvatamisest sotsialismi vaimus».

Clara Zetkin kutsub lastevanemaid kasvatama oma lapsi sotsialismi vaimus, kujundama noorsugu, kes entusiasmiga võtab kunagi vanemalt põlvelt üle töölisklassi vabastamise võitluslipu, kõigi maade proletaarlaste rahu ja sõpruse lipu. Nad peavad kasvatama noori sotsialiste, kelle ülesandeks on vabastada kodumaa ekspluateerijatest ja rõhujatest- ning ellu viima ka pedagoog Komensky sõnad: «... üldine haridus kõikidele, kes inimestena on sündinud, kõigele mis on inimlik.»

AUPÄEV

Sünnipäevad olid Clara Zetkinile juba ammust ajast enda üle kohtumõistmise päevadeks. Oma sünnipäeval esitas ta endale alati range küsimuse: «Kas ma tegin möödunud aastal kõik, nimelt kõik, et uue ajastu algust lähendada?» Ja alati jõudis ta ühele ning samale järeldusele: «Rohkem, tunduvalt rohkem oleksin ma pidanud tegema, kuid üle oma jõu ma ei suuda.»

1907. aasta suvel sai Clara viiekümne aastaseks. Ta jõudis juba oma elu kõrgpunktile, õigemini tegi juba esimese sammu üle selle. Peaaegu kolmkümmend aastat vahetpidamatut tegevust töötava inimkonna ja eriti kahekordselt orjastatud naiste huvides on seljataha jäänud. Kolmkümmend aastat võite ja lüüasaamisi, rõõmu ja kurbust! Eriti armastab ta oma kõige silmapaistvamat kätetööd — ajalehte «Gleichheit». Ajaleht ei ilmu enam «suletud uste taga», nagu Clara sõbrad «Gleichheiti» esimestel ilmumisaastatel naljatledes rääkisid. Nüüd on ajalehel kümneid tuhandeid tellijaid.

Kogu maailma proletariaat armastab ja austab Clara Zetkinit, oma huvide mehist ja sõjakat kaitsjat, saksa töölised nimetavad teda aga juba ammu austavalt ja õrnalt

«meie Claraks». Tema teisel kodumaal Württembergis on Clara Zetkin isegi «švaabide hea emakese» austava nimetuse pälvinud.

Kõik peavad ta sünnipäeva meeles. Clara väike majake Wilhelmshöhes Stuttgardi lähedal suudab vaevalt kõiki õnnesoovijaid mahutada. Toad on täis lilli ja kingitusi. Nii suuri austuseavaldusi nähes suudab Clara vaevu meeleliigutust ja kohmetust eemale tõrjuda. Tagasihoidlikult ei võta ta omaks rohkeid kiitusi, täitis ta ju ainult oma kohust ja pealegi veel sellist, mis ta iseloomule täielikult vastab.

Tervitajad ei võta Clara tagasihoidlikke vastuväiteid kuulda. Nad teavad, kui suured on ta teened. Kes võiks alates II Internatsionaali loomispäevist peale kas või ühe olulisema sündmuse nimetada, millest seltsimees Zetkin poleks osa võtnud? Üha rikkamaks on muutunud ta kogemuste varasalv. Ta on internatsionalist mitte ainult hingelt, vaid ka südamelt. Kirjavahetus meeste ja naistega igast maailma otsast pole talle kunagi koormavaks kohustuseks olnud, vaid alati rõõmu valmistanud. Teda kiidetakse ja hinnatakse selle eest, et ta igale ka kõige tähtsusetumale kirjale otsekohe vastab. Au ja kiitus meie Clarale, kõnelevad paljud tervitajad, et ta pole kunagi oma kohustuste kitsasse ringi tõmbunud. Talle on iga töö võitluseks töölisklassi ürituse eest. Sageli täitis ta konverentsidel meeleldi ja innuga tõlgi ülesandeid. Ja üks prantsuse delegaatidest, de Léon räägib, et Clara tõlge avaldavat kuulajatele hoopis tugevamat mõju kui ettekanded, isegi sellised, nagu August Bebeli ettekanded, originaalis — nii palju revolutsioonilist hoogu lisavat ta neile.

Leegitsev ja kaasakiskuv vaimustus, millega Clara igasse töösse pühendub, põimub alati suurima asjalikkuse ja distsipliiniga. Ja nüüd, toimetades ajalehte, esinedes kõnedega ja tehes organisatsioonilist tööd, täidab ta oma üha suurenevaid ülesandeid sama ennastsalgavalt ja kindlalt kui varem, siis, kui ta veel «Punase Postmeistri» abilisena lihtsa tööga tegeles. Kuid kõik need aastad oli ta tähelepanu objektiks kaks ülesannet: naistest «revolutsioonisõdurite» kasvatamine ning võitlus sõja ja militarismi vastu. See on aga pikk ja raske võitlus. Isegi oma partei ridades kasutavad mõned sotsialistid loosungit: «Kahurid rahvale antavate õiguste eest!» Clara on alati sõjajalal selliste alatute inimhingekestega.

Jah, tervitajaile on teada juubilari mitmekülgsed teened. Veel tänagi meenutavad prantsuse naised tema pingelist tööd tõlgina 1900. aasta Pariisi kongressil. Istungite lõpul tõid nad talle seltsimeeste kiiduavalduste saatel luksusliku lillekorvi. Suurel punasel lindil säras pühendus: «Clara Zetkinile prantsuse naissotsialistidelt.» Ka Clara vastus on neile meelde jäänud. Ta lükkas tagasihoidlikult kõik isiklikult tema aadressil öeldud kiidusõnad tagasi, võttes nad vastu kui saksa naiste delegatsioonile kuuluvad, «kes on kõigi maade sotsialistidega lahutamatult solidaarsed».

Mitte vähem kui tervitused välismaalt erutavad Clarat saksa töötajate lugupidamise ja armastuse avaldused, sest ta on samaaegselt nii internatsionalist kui ka patrioot. Ja kui ta saab oma sünnipäeval väikesi kingitusi ja kirju mitte ainult Saksamaa tööstuskeskuste, vaid ka kaugete külade lihtsatelt töölisnaistelt, on Clara rõõmus ja tunneb piinlikkust. Ta teab, millise kirgliku kannatamatusega unistavad need naised inimväärsest elust. Rõõmutus ja raskes argielus on sotsialism nende ainukeseks lootuseks. «Oma Claralt» ootavad nad kas või osaliseltki oma püüdluste ja unistuste elluviimist. Oh, kui ta ometi võiks rohkem teha, et kiiremini eesmärgile jõuda! Ent Clara märkab murega, kuidas ta tervis halveneb. Viimasel ajal annab südamehaigus ennast üha sagedamini tunda. Ja ka nägemine nõrgeneb — töötamine muutub hoopis raskeks. Arstid määrasid talle rahu, täieliku rahu. Kui rumal retsept! Kas võib revolutsionääri süda rahu leida, kui maailmas on veel rõhutuid ja ekspluateeritavaid? Hoida ennast? Ei! Ta jääb kuni viimse hingetõmbeni rivisse.

•

SUURED SÜNDMUSED

Vaevalt oli juubelikära vaibunud, kui Clara Zetkin jälle täielikult oma igapäevaste kohustuste laia ringi sukeldus. Juba ammust ajast on pingeline töö teda mitu korda paremini aidanud kui ükskõik missugused rohud ja pillid.

Claral on nii palju tegemist, et ta tahaks oma jõude kahekordistada. Juba lähemal ajal ootab Stuttgart kahe tähtsa ürituse, II Internatsionaali ja rahvusvahelise naiste sotsialistliku konverentsi delegaatide saabumist. Seda fakti, et esmakordselt toimub rahvusvaheline sotsialistide kongress Saksamaal, nimetab Clara uhkusega «austavaks

tunnustuseks» saksa tööliste kangelaslikule võitlusele valitsevate klasside vastu.

Nendel juunipäevadel võib Clarat kõikjal leida. Ta võtab aktiivselt osa mõlema suurürituse ettevalmistamisest, kuid muidugi eriti naiste konverentsi ettevalmistamisest. Selleks et nüüd, 1907. a. augustis, võisid naised lõpuks oma rahvusvahelisele konverentsile koguneda, tuli palju pingutada, rohkesti ägedaid vaidlusi ja tõsiseid arutlusi pidada ning rohkem kui kümme aastat kõige nimekamate eri maade naissotsialistidega kirjavahetuses olla. Konverentsi kokkukutsumine on kõigepealt Clara teene. See on väga tähtis üritus, ehkki ta tagasihoidlikult kõneleb «esimesest arglikust sammust» organiseerida regulaarne kontakt eri maade naissotsialistide vahel. On saabunud ülev, otsustav, isegi ajalooline tund: siin, Stuttgardis, rajavad naisproletaarlased alusmüüri imposantsele rahvusvahelisele naiste organisatsioonile, mis tänapäeval Rahvusvahelise Demokraatliku Naiste Föderatsiooni näol haarab kogu maailma ja mille ridadesse kuuluvad miljonid naised.

Kui tekib küsimus, kes peab suunama ja juhtima Rahvusvahelist Sotsialistlikku Naiste Sekretariaati, siis pole delegaatide hulgas lahkarvamusi: nad valivad Rahvusvahelise Sekretariaadi sekretäriks üksmeelselt Clara Zetkini. Nendel tormilistel päevadel suudab Clara Zetkin vaevu toime tulla temale kuhjuva tööga. Kuigi teda aitavad sellised usaldatavad ja andekad abilised nagu Käte Duncker ja paljud teised aktiivsed naissotsialistid, ei jätku kõigeks jõudu. Clara on alati valmis, kus vaja, energiliselt kaasa aitama. Ta peab proletariaadi auasjaks külalisi väärikalt, pidulikult ja südamlikult vastu võtta. Ta annab organisatsioonilist laadi nõuandeid ja kui vaja, aitab isegi delegaate majutada. Samal ajal annab Clara viimase lihvi oma brošüürile naiste valimisõigusest. Ta tahab selle kongressile esitada.

Kongressi avapäevaks kogunes iidsesse Švaabi linna 900 erinevast rahvusest delegaati. Clara on juba varahommikust saadik jalul. Viimasel ajal magas ta väga vähe: liiga palju oli tööd. Kuid ta ei tunne väsimust. Tema, vana internatsionalist, tunneb end õnnelikuna, viibides peaaegu kogu maailmast saabunud delegaatide keskel, selle uhke ja tugeva proletaarse revolutsiooni avangardi keskel.

Stuttgardi hiiglasuurel Kasarmuväljakul liigutab nõrk suvetuul maailma proletariaadi erepunaseid lippe. Siin

pidulikul miitingul avatakse kongress. Clara Zetkin seisab teisel tribüünil. Ta on miitingu juhataja. Rõõmsalt ja erutatult nagu kõige noorem naissotsialist vaatab ta delegaatidele, kes rõõmsas meeleolus ootavad tõsiste tööpäevade pidulikku algust.

Järk-järgult vaikib häältekõmin. Algab miiting. Clara Zetkin kõneleb kokkutulnutele:

«Sellel väljakul, kus kapitalistide klass tavaliselt oma sõjaväge välja õpetab, õpib täna punane Internatsionaal. Tuleb aeg, kus ta mitte ainult ei õpi, vaid läheb pealetungile ja annab löögi!»

Säravad näod ja kiiduavalduste torm on tasuks julgele oraatorile. Clara kuulub kogu oma olemusega proletaarsele revolutsioonile, ta oskab väga hästi selle tormisignaale ära tunda, ükskõik kus maal need ka kõlaksid. Sellest räägivad ta sõnad, millega ta oma esinemise lõpetab: «Kõige väärikamaks lõpuks sellele miitingule on Vene revolutsiooni, meie aja suurima sündmuse meenutamine. Vene revolutsioon on proloogiks tervele reale revolutsioonidele, kus kõigi maade proletariaat purustab oma ahelad ja võidab kogu maailma. Elagu Vene revolutsioon! Elagu võitlev Internatsionaal!»

Nii meenutab Clara Zetkin juba miitingul vene proletariaadi revolutsioonilisi kangelastegusid. Veel samal päeval pöörab Rosa Luxemburg kongressil oma sõbranna tähelepanu tagasihoidlikule seltsimehele:

«Vaata hoolega seda inimest. See on Lenin. Vaata ta jonnakat, isemeelset pead.»

See on siis Lenin! Clara silmitseb teda eriti hoolega, seda lihtsas, hoolikalt puhastatud pintsakus delegaati. See on Lenin, tsaaritrooni kõigutanud Vene revolutsiooni juht! Clara pöörab Leninile uuesti oma uuriva, vaimustatud pilgu: seda nägu ei unusta ta kunagi... Varsti mõistab Clara oma suureks häbiks, et enamus II Internatsionaali juhtidest on hoopis teist laadi inimesed kui Lenin. Nad on juba niivõrd reformismi ja oportunismi rappa sattunud, et neil pole midagi mõõduka koloniate omandamise ja koloniaalrahvaste rõhumise vastu. Bebeli poolt esitatud resolutsiooni II Internatsionaali võitlusest militarismi vastu ja seisukohast sõja tekkimise korral nimetab Lenin «dogmaatilis-ühekülgseks, surnud resolutsiooniks» [1].

[1] V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 74.

Lenin ja Rosa Luxemburg nõuavad paranduste sisseviimist Bebeli projekti. Nende muudatuste tulemusena, nagu Lenin sellest ise hiljem kirjutas, «sai seega lõppude lõpuks hoopis teine resolutsioon». Uus resolutsioon määras II Internatsionaali ülesanded selles osas täpselt ja selgelt kindlaks: astuda alati otsustavalt välja militarismi, sõja ja koloniaalse rõhumise vastu.

Nii võitles Vladimir Iljitš Lenin ning koos temaga ka Rosa Luxemburg juba 1907. aastal energiliselt reformismi ja oportunismi mürgiga, mis seestpoolt II Internatsionaali laostas. Kuid see mürk oli juba kogu parteiorganismile mõjunud. Naisliikumises, eriti vaidlustes naistele valimisõiguse andmise eest, võitles ka Clara energiliselt reformismiga, selle II Internatsionaali kroonilise haigusega.

II Internatsionaali tegevuse alguspäevil oli võitlusel valimisõiguse eest *üks* ülesanne: revolutsioneerida laiade hulkade maailmavaadet ja kasvatada mehiseid sotsialismi eest võitlejaid. Ent olukord muutus, kui see võitlus mandus jahiks parlamendikohtadele. Paanilisest kartusest kaotada hääli, ei julgenud reformistlikud elemendid valimiste eel nii palju vaidlusi tekitanud naiste valimisõigusest isegi rääkida. Austria sotsiaaldemokraatia juhid kasutasidki viimase valimiskampaania ajal seda ebaväärikat meetodit. Varemalt oli Clara sageli kritiseerinud seda sorti mandaatide jahtijaid. Ta arvab, et nüüd on aeg süüdlased ka rahvusvahelisel areenil vastutusele võtta. Valimisseaduse komisjoni istungil naelutab ta häbiposti Viktor Adleri, austria sotsiaaldemokraatide juhi oportunistliku käitumise. Clara sõnad tekitavad imestust ja isegi hukkamõistu. Kuidas võib Clara Zetkin, rahvusvahelise proletariaadi naisliikumise juht ja «Gleichheiti» vastutav toimetaja, endale lubada süüdistada oportunismis sellist inimest nagu Viktor Adler, kes alles hiljuti koos kaheksakümne nelja sotsialistiga asus oma kohale Austria parlamendis, teda, kes on kongressi uhkuseks!

Viktor Adler peab samas kohe vastama. Kui ta ilmub, kordab Clara Zetkin tema juuresolekul kõiki oma süüdistusi. Sellejuures viitab ta ühe austria naissotsialisti kirjale ja teatab, et vajaduse korral on ta valmis seda ette lugema. Austria naisdelegaatide nägudel on hämmeldus; üks kodanlike eelarvamiste kütkes olev saksa naisdelegaat ei suuda isegi pahameelehüüet tagasi hoida: «Ennekuulmatu skandaal — lugeda ette erakirju!» Clara Zetkin ootab

külmavereliselt, kuni selle väikese rahutuse lained vaibuvad. Siis loeb ta rahuliku häälega ette katkendeid sellest kirjast, mis täiesti selgelt tõendavad Adleri oportunistlikku käitumist.

Adler kinnitab, et ta viis valimiseelse kampaania läbi tõeliselt revolutsioonilises vaimus. Tema suust paiskub terve sõnadevool, kuid süüdistusest ei kõnele ta sisuliselt mitte midagi.

Clara vastab talle raevuka kõnega: «Internatsionaalsed kongressid — need pole mitte rahvusvahelised kohvikusõprade kohtamised, kuhu minnakse selleks, et kohvitassi juures üksteist kiitusega üle külvata. Kui te ainult seda tahtsite, siis poleks vaja olnud reisiraha kulutada ... Meie, vastupidi, tulime kokku selleks, et oma võitluskogemusi vahetada, relvi teritada ja senisest paremini klassivõitlust pidada. Kui vaja, siis võib selle eesmärgi nimel isegi kirjavahetuse saladuses hoidmise tagaplaanile jätta ... Õigetelt printsipiaalsetelt positsioonidelt peetav klassivõitlus oleks proletariaadi võitlusvõimet tunduvalt suurendanud ja vastavalt sellele ka suuremaid praktilisi tulemusi andnud kui võitlus, mis diplomaatiat silmas pidades sellega paratamatult proletariaadi võitlusvõimet nõrgestas ...»

Viktor Adler hoidub uutest vaidlustest. Ta teab liigagi hästi, et Clara Zetkin ei lase end alustatud ürituse lõpuleviimisel ilusatest sõnakõlksudest segada. Nii on ka Stuttgardis. Tuleb ju oportunistidele näidata, et neil pole õigust mitte kunagi, isegi üksikküsimustes, lõppeesmärki silmist lasta. Selle lõppeesmärgini võivad nad üldse jõuda ainult sel juhul, kui naised nendega koos võitlevad. Clara Zetkin püüab visalt luba saada sel teemal pleenumil kõnelda. Paljud seltsimehed, nende hulgas ka Bebel ja Luxemburg, toetavad tema nõudmist, kuid kõige rohkem toetab teda too tagasihoidlikult riietatud vene delegaat — Vladimir Iljitš Lenin.

Veendunud oma seisukoha õigsuses, teeb Clara Zetkin pleenumile ettepaneku, et II Internatsionaal «kohustaks kõiki sotsialistlikke parteisid suhtuma valimiseelsesse kampaaniasse kui rahvahulkade mobiliseerimisvahendisse, kui revolutsioonilise klassivõitluse osasse, kui printsipiaalsesse võitlusse ...»

Visadus, millega Clara kaitseb oma seisukohta, kutsub printsipiaalsetes ja revolutsiooniliselt meelestatud dele-

gaatides esile imestuse. Lenin märgib oma artiklis Stuttgardi kongressi kohta, et Clara Zetkini otsustused on tabavad ja ei piirdu sugugi tema «kitsa spetsiaalsuse» — naisküsimusega. Nagu hiljem kirjutab Lenini elukaaslane N. Krupskaja, tsiteerib Lenin ka Clara Zetkini artiklit militarismivastase võitluse resolutsiooni kohta, ja rõhutab mõtet, et selles «on tabatud haruldaselt õigesti ... kõige silmapaistvam ja kõige tähtsam joon ... resolutsioonis»[1].

Kuid siiski tekitab Stuttgardi kongress Clara Zetkinis valusa pettumuse. Kuigi ta on tõeline internatsionalist, on ta uhke saksa töölisklassile ja selle parteile ning tahaks ka tulevikus selle üle uhke olla. Sellepärast ei ole tal neid ridu, mis varsti pärast kongressi «Gleichheit» veergudel ilmuvad, kerge kirjutada: «Stuttgardi kongress andis meile, sakslastele, kibeda, kuid tähtsa ja väärtusliku õppetunni — kõigi maade proletaarlaste esindajad saabusid siia, et meile ütelda: partei võib ainult senikaua juhi kohale, maailma proletariaadi avangardi kohale pretendeerida, kui ta ka teoorias kaitseb kõige otsustavamaid, kõige printsipiaalsemaid võitlusmeetodeid. Ainult rikka parteikassaga, valimistel saadud tohutu suure häälte-arvuga ja organisatsioonide tugevusega, kui tähtsad need kõik ka oleksid, ei saa rahvusvahelise sotsialistliku liikumise avangardi kohta enda käes hoida: selleks on vaja omada kõige täpsemat, kõige revolutsioonilisemat seisukohta kaasaja suures ideelises võitluses.»

Clara Zetkin, ususe ja tõearmastuse kehastus, räägib 1907. aastal avameelselt, et saksa sotsiaaldemokraatial pole enam õigust pretendeerida juhtivale kohale rahvusvahelises töölisliikumises. See teadmine teeb talle valu ja põhjustab palju kibedaid tunde. Mida teha? Clara Zetkin otsustab rakendada kõik oma jõu, et kaotatud aukohta saksa töölisparteile tagasi saada.

«TULEMÄRGID»

Clara Zetkini kõned ja artiklid sarnanevad ajastu baromeetriga, mis näitab lähenevat tormi. Mida suuremaks kasvab sõjaoht, seda otsustavamalt kutsub Clara üles selle vastu võitlema. Kuid partei juhatus ilmutab selles

[1] V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 75.

võitluses iseäralikku murettekitavat nõrkust ja Clara jääb kahe tule vahele: ühest küljest võimulolev klikk, sõjatööstuse peremehed ja nendega seotud mõisnikud, aga teisest küljest oma parteiseltsimehed, kes kavatsevad II Internatsionaali tähtsamad printsiibid üle parda visata.

Clara Zetkini tolle aja artiklites ja kõnedes korduvad kõige sagedamini sõnad «tulemärkidest», mis säravad nagu põuavälgud. Selliseks «tulemärgiks» peab ta Karl Liebknechti süüdistamist riigi reetmises. K. Liebknecht sattus selle eest süüpinki, et ta näitas töölisnoortele oma brošüüris militarismi verejanulisust, surmatoovust ja julmust.

Ta tabas härrasid kõige hellemasse kohta. Kuid piisas ainult «kahurikuningate ja laevatehaste omanike» märguandest, kui juristitoogadesse riietatud teenrid otsekohe asusid «militarismi kui puutumatut mis tahes kriitilise valguse eest kaitsma». Nende ülesandeks oli taastada juba tugevasti kõikumalöönud lugupidamine Wilhelmi süsteemi vastu. Mõistes Karl Liebknechti poolteiseks aastaks kindlusvanglasse, lootsid nad sellega oma eesmärki saavutada, isegi rohkem. See kohtuotsus varjas endas ka ähvardust: samasugune saatus tabab igaühte, kes keeldub isandate heaks oma eluga riskeerimast ja selle asemel rahu eest välja astub! Enne võitluse algust välisvaenlasega — teiste rahvastega, püüdsid militaristid «sisevaenlasele» lõpu peale teha. Mässajate jaoks olid kindlusvanglad, türmid ja sunnitöövanglad valmis seatud. Keiser — «sõjaväe ülemjuhataja» tahtis, et soldatisineleisse riietatud proletaarlased alluksid talle pimesi ning oleksid valmis ta käsu peale isegi oma isa, ema, vendi ja õdesid tulistama.

Veel liialt paljude mõistuses valitseb ebaõige ettekujutus kodumaast, võltspatriotism, mida Clara tõeliseks patriotismiks püüab muuta. «Sõjaõhutajad», konstateerib «Gleichheit», «samastavad kodumaa enda ning oma huvidega. Nad kõnelevad küll isamaa nimel, aga tegutsevad omaenda huvides, hoolimata miljonite nende võimu all olevate inimeste rõõmudest ja muredest. Nad alandavad kodumaa lüpsilehma seisundisse, kes neid võiga varustab, ning draakoni seisundisse, kes kaitseb nende kokkuröövitud varandusi. Selline ei või olla ekspluateeritavate kodumaa.» «Milles,» küsib Clara Zetkin, «seisneb ekspluateeritavate õigus oma kodumaale? Paljude proletaarlaste õigus on kokku kuivanud üürilepinguks äärelinnabarakis, veelgi

suuremal osal aga ei jää muud üle kui vaestekalmistul hauapaika oodata. Sellepärast «on proletariaadi klassivõitluse üheks ülesandeks muuta kodumaa, mis praegu on tühise vähemuse monopoliks, kõikide töötajate tõeliseks isamaaks ja teha selle kultuur kõigile kättesaadavaks. Ka «kodumaata proletaarlased» armastavad oma rahvast ja oma isamaad... Kuid kodanluse ja aristokraatia patriotism on reaktsiooniline, sest nad tahavad, et kodumaa jääks endiselt nende ekspluateerimise ja ülevõimu alla.» Clara Zetkin näeb proletariaadi ülesannet selles, et «purustada vanglamüürid, mille vahele valitsev klass isamaa on sulgenud».

Ikka ja jälle, alati uusi sõnu leides püüab «Gleichheiti» toimetaja oma lugejates tõelist patriotismi kasvatada. Naissotsialistide konverentsil Nürnbergis 1908. a. pöördub Clara Zetkin, nagu ta seda alati on teinud, emade poole üleskutsega õhutada kõigest jõust oma lastes solidaarsusetunnet kogu maailma töötajate vastu. Emade kohus on hoolitseda selle eest, et «proletaarne noorsugu tuleks kasarmutesse tugeva sotsialistliku vaimuga ja teaks kindlalt, kelle vastu relvad pöörata, et kapitalistid ei saaks neid kunagi võitluses «sisevaenlasega» kasutada».

«Tulemärke» tekib üha rohkem: rängad majanduskriisid vapustavad maailma. Tohututesse ladudesse kuhjuvad kaupade mäed. Turustusvõimalused vähenevad, kasvab tööpuudus. Kõikjal on lähenevat katastroofi tunda. Rahvusvahelise pinevuse tulipunkt asub Balkanil, mida Clara Zetkin «Euroopa püssirohukeldriks» nimetab. Jultunud avantüristid mängivad sõja ja rahuga, sadade tuhandete inimeludega kuritahtlikku mängu. Üha kasvava murega vaatavad emad oma poegi. Ka Clara on ema, ta mõlemad pojad on suureks sirgunud ja õpivad arstiteadust. Nagu töölisnaisedki, ei tahaks ka Clara, et tema pojad imperialistliku sõja hullumeelsusele ohvriks tuuakse. Sageli piinavad teda mõtted tulevastest lahingupaikadest Venemaa avarates steppides, Maroko kõrbetes ja mudastel Champagne'i väljadel.

Sõjahädaoht kasvas. See muutus talumatuks, niivõrd talumatuks, et 1910. aastal Kopenhaagenis toimunud rahvusvahelisel sotsialistide kongressil ja teisel rahvusvahelisel naissotsialistide konverentsil pöörati peatähelepanu võitlusele rahu eest.

Naiste konverentsile kogunes delegaate seitsmeteist-

kümnelt eri maalt. Päevakorras on palju küsimusi, nende hulgas ka emade- ja lastekaitse, 8-tunnilise tööpäeva eest võitlemine, naiste valimisõigus. Iga päevakorrapunkti arutamisel tekib lahkarvamusi, kuid ühes küsimuses valitseb täielik üksmeel: kõik tunnistavad, et naiste tähtsaimaks ülesandeks on võitlus sõjaohu vastu. Delegaadid otsustavad üksmeelselt jõudu ja ohvreid säästmata võidelda rahu eest kogu maailmas. Eranditult kõik delegaadid ühinevad saksa ja austria delegatsiooni nõudmisega kasvatada noortest tõelisi sotsialiste, kes peavad oma vaenlasteks ainult ekspluataatoreid. Siin, Kopenhaagenis, sellel konverentsil teeb Rahvusvahelise Sotsialistliku Naiste Sekretariaadi sekretär Clara Zetkin ettepaneku kuulutada 8. märts kõikides maades rahvusvaheliseks naistepäevaks. See ajalooline sündmus võis toimuda tänu *selle* naise pikaajalisele ja ennastsalgavale tööle, kes juba aastaid juhtis naisliikumist, tänu Clara Zetkinile. Samal ajal, kui «tulemärgid» üha visamalt kuulutavad lähenevat maailmakatastroofi, koondavad naised oma organisatsiooni ridu, et hädaohule otse silma vaadata. Üksmeelselt loovad nad rahvusvahelise naistepäeva naiste õiguste kaitseks. Ühtlasi on see päev naistele majakaks võitluses rahu eest. Läheneva purustuse «tulemärkidele» vastandavad naised lootuse ja veendumuse, et rahu ja rahvastevaheline sõprus on sõjast tugevam.

Sellest ajast alates loidab see üle kogu maailma ja lohutab, innustab ja julgustab kõiki emasid: «Sa ei ole üksi! Meie, kogu maailma emad ja naised, võitleme ühise eesmärgi eest! Ühiselt me võidame!»

PANTRIHÜPE

Clara jälgis murega, kuidas Maroko konflikt iga päevaga üha rohkem poliitiliste sündmuste esiplaanile nihkus ja otseseks sõjaohuks kondenseerus. Finantstuusad ja suurtöösturid näisid Clarale kiskjatena, kes olid valmis saagi kallale hüppama. Tõsi küll, saak oli ahvatlev — see ei andnud Prantsusmaa, Hispaania, Inglismaa ja Saksamaa võimumeestele hingerahu. Loode-Aafrikas asuv Maroko oli väga rikas loodusvarade poolest, selle maa valitsejaks oli aga nõrk sultan, kelle käsutuses oli käputäis halvasti

väljaõpetatud sõdureid. Sellise maa vallutamine oli suureks kiusatuseks. Ning 1911. aasta mais ei suutnud Prantsusmaa enam sellisele kiusatusele vastu panna: 15 000 prantsuse sõdurit marssis Maroko pealinna Fessi. Viidates oma põlistele õigustele, saatis Hispaania samuti oma väed viivitamatult Marokosse.

Aga Saksamaa? Täiesti ootamatult, peaaegu üleöö, taipas Wilhelm II, et sellel nii kirglikult himustatud maaribal on Saksa kodanike elu ja majanduslikud huvid hädaohus. Sedamaid saatis ta kahuripaadi «Panther» Agadiri sadamasse. Vaatamata sellele, et keiser oli kohustatud enne nii tähtsaid samme Saksa Riigipäevaga nõu pidama, rikkus see võimuahne ja nürimeelne Hohenzollernite järeltulija omavoliliselt lubadust.

Clara Zetkin iseloomustas keisri käitumist kui «hullumeelset maailmavallutuspoliitikat», kui «kuritegelikku avantüüri», mis võib ootamatult sõjaga lõppeda. Varsti leidis ka Inglismaa, et ta meretee Indiasse on ohus. Otsekohe pärast «pantrihüpet» — nagu rahvas kahuripaadi Marokosse saatmist nimetas — esines peaminister Inglise alamkojas avaldusega, mis kubises ähvardustest Saksamaa aadressil.

Mida tegid aga neil ähvardavail tundidel parlamendisaadikud-sotsiaaldemokraadid ja partei juhatuse liikmed? Nad peitsid nagu jaanalinnud pea liivasse. Clara Zetkinis, Rosa Luxemburgis ning kõikides teistes kindlates ja ausates parteiliikmetes tekitas see vastutustundetu «taktika» sügavat pahameelt. Nad meenutasid partei juhatusele Stuttgardi ja Kopenhaageni kongressi otsuseid. «Sõjaohu tekkimise puhul peavad tööliskiass ja ta esindajad parlamentides tegema kõik selleks, et nendes maades, mida ähvardab see oht, sõja tekkimist ära hoida...» «Gleichheiti» toimetaja kirjutas oma lugejatele täiesti avameelselt, et sõjaoht kasvab iga tunniga. Kuigi tuhanded Berliini töölised oma valimiseelsetel koosolekutel protesteerisid keisri kuritegeliku Agadiri-ekspeditsiooni vastu, laskis partei juhatus parema aja kasutult mööduda.

Alles mitu nädalat hiljem, kui sõjaoht juba niigi näis olevat vähenenud, kutsus partei juhatus kokku protestikoosoleku. Clara Zetkin oli partei juhatuse seisukoha üle väga pahane. Juba kakskümmend aastat oli ta, nii nagu suutis, selgitanud töölistele imperialistlike sõdade olemust.

Nüüd, kui oli vaja II Internatsionaali pidulikud otsused praktiliselt ellu viia, peitsid partei juhatus ja sotsiaaldemokraadid-parlamendisaadikud oma pea põõsasse. Kas tähendas see, et sotsiaaldemokraatide juhid on väsinud või koguni raugastunud? Miks nad ei pidanud rahvusvahelise sotsialismi põhimõtetest kinni? Nendel kohutavatel päevadel ja nädalatel ei võtnud Bebel midagi otsustavat ette, vaid kõikus siia-sinna nagu pilliroog tuules.

Säärased asjad ei tohtinud enam mitte kunagi ega mitte kuskil korduda! Clara Zetkin, keda juba ammu «partei südametunnistuseks» nimetati, nõudis järgmisel partei kongressil kõige otsustavamalt: «Juhtiv instants peab olema nii organiseeritud, et partei juhatus oleks igal ajal avalike väljaastumiste eesotsas.» Clara Zetkin ja Rosa Luxemburg võtsid juhtide kõhkleva käitumise eriti terava kriitika alla. Bebel vastas põiklevalt: «Enne kui midagi otsustavat ette võtta, oli vaja ära oodata...» — «Mitte mingid ettekäänded ja väärtõlgendused,» vaidles Clara ägedalt vastu, «pole võimelised muutma seda fakti, et partei juhatus ei näidanud antud juhul üles vajalikku otsustavust.» Selline avalik kriitika ei olnud mõnedele partei liikmetele meeltmööda. Nad avaldasid Clarale küllaltki solvavas toonis laitust. Kuid ta kaitses visalt mitte ainult oma seisukohta, vaid ka kriitikavabadust kui partei väärtuslikku ja puutumatut vara: «Printsipiaalne kriitika annab parteile jõudu!»

Järgmise aasta sündmused näitasid, kui palju oli saksa tööliskiassi parteil jõudu vaja. Sõjahirm nagu piinav luupainaja rõhus veelgi rängemini kui 1911. aastal Euroopa rahvaid. Kriisid Balkanil üha teravnesid, ja 1912. aasta sügisel tundus, et seal paratamatult puhkeb sõda. «Euroopa,» kirjutas neil päevil Clara, «sarnaneb areeniga, kus peaaegu kõik riigid... nagu möirgavad ja hambaid paljastavad metsloomad liiva üles tuustides märatsevad. Esiplaanil on ühel pool... väikesed Balkani riigid, teisel pool — Türgi... varitsedes parajat momenti, et teineteise kallale hüpata. Nende selja taga kõõritavad vihaselt Venemaa ja Austria, valmistudes hüppeks, et sobival momendil teineteist lõhkikiskuvate surmavaenlaste käest ammuihaldatud saaki haarata või äärmisel juhul mitte lasta seda teha oma võistlejal... Suurepärane tsivilisatsioon!»

Euroopas valitses tol ajal Esimesele maailmasõjale eelnenud lämmatava hirmu õhkkond. Üks telegramm järgnes teisele, milles teatati küll sõjaohu suurenemisest, küll selle vähenemisest, — ja vastavalt sellele tõusid või langesid aktsiate kursid börsidel. Seejärel puhkes Balkani sõda. Teated sõja koledustest, mis meenutasid Dante põrgut, jõudsid kiiresti Saksamaale. Miljonid inimesed esitasid samasuguse hirmust tingitud küsimuse nagu Claragi: «Kas ei sünnita praegune sõda mitte maailmasõja koletist? Nagu Damoklese mõõk ripub suure õnnetuse oht alatiselt kogu Euroopa rahvaste kohal. Seda mõõka kinnihoidvate niitidega mängivad elukutseliste diplomaatide ja, mis veelgi hullem, kasumiahnete kapitalistide kohmakad sõrmed...» Nüüd jäi kõigi maade töölistele ainult üks väljapääs: ühineda vennalikus solidaarsuses, et mitte anda oma elu ekspluataatorite ahnuse ohvriks. «Selleks et kaitsta rahu,» hüüdis Clara Zetkin neile, «peavad proletaarlased tugevdama võitlust ja vastavalt olukorrale kasutama kõiki vägivallavahendeid, mida iganes klassijõudude vahekord neile ajaloolisel tunnil kätte annab.»

Nüüd, kui maailmapoliitika baromeeter näitas suurimat ohtu, meenutas II Internatsionaal oma otsuseid ja tegi ettepaneku kokku kutsuda erakorraline, sõja vastu suunatud rahvusvaheline sotsialistide kongress. See üleskutse tekitas sotsialistide südameis lootust. Nendele olid suunatud rahvaste pilgud. Kes veel võib kapitalistlikku sõda ära hoida, kui mitte töölised ise? Sest nende kätega toodetakse ju kahureid ja valatakse mürske. Aga mis siis, kui töölised keelduvad neid valmistamast? Kui töölised — kõige tugevam ja arvukam armee maailmas — vastandavad kapitalistide ahnusele oma humaansuse, kui nad ei taha tappa oma vendi teistelt maadelt — siis sõda enam ei tule!

Nagu miljonid mehed ja naised, uskus ka Clara tööliste jõusse. Nad peavad ja ajavadki nurja rahaahnete koletiste alatud plaanid. Clara Zetkin lootis, et sellel raskel ajal lähevad täide luuletaja prohvetlikud sõnad:

Kui häda laotab ranged tiivad,
siis tema vääramatu sund
võib ainsal päeval täide viia,
mis sajandeid ei õnnestund.

Auväärse Baseli toomkiriku kellad ei kõla kergelt ja selgelt, nad kõmavad tumedalt ja salapäraselt, nagu hoiatades häda ja surma, sõja või tulekahju eest. Juba keskajal teatasid nad elanikkonnale ähvardavast hädaohust. 1912. aasta novembris kuulutasid nad aga kongressi algust, mis püüdis rahvastevahelist tapatalgut ära hoida.

II Internatsionaal kutsus selle erakorralise kongressi ilma pikemate ettevalmistusteta kokku. Kõikjalt sõitsid kiiresti Baselisse delegaadid, et, Clara sõnade järgi, «mitte lubada ennekuulmatute kuritegude ja koledustega vennatapmise sõda, mille kuristikku kapitalistlik maailmamajandus ja maailmapoliitika inimkonda üha jultunumalt tõukab».

Patriitslik Basel võttis delegaate, neid «kodumaata internatsionaliste», külalislahkelt vastu. Linna Suurnõukogu andis meeleldi sotsialistide käsutusse ühiskondlikud hooned ja soovis isegi siiralt kongressile töö edukat kordaminekut. Clara oskas linnaisade suurejoonelisust hinnata: «rahvuslikud sektsioonid ja rahvusvaheline büroo võisid tänu sellele oma nõupidamisi kooli ruumides läbi viia, grandioossest meeleavaldusest osavõtjad kogunesid ja rivistusid Kasarmuväljakul, rahukaitsemanifestatsioon aga saavutas oma kulminatsioonipunkti ning viidi lõpule toomkirikus ja kirikuväljakul. Kool, kasarm ja kirik — tavaline kolmik töötavate rahvahulkade orjastamiseks — oli Baselis proletariaadi poliitiliste väljaastumiste areeniks.

24. novembril 1912. aastal kell 10 hommikul alustas kongress linna foogtilossis oma tööd. Punased lipud ja punased loosungikangad eri keeltes tekstidega muutsid vana hoone ilmet. Selles suures pidulikult kaunistatud saalis toimus delegaatide nimeline loendus: oli kogunenud ligi viissada sotsialisti. Kongressi presiidiumis oli Bebeli, Jaurès[1], Adleri, Vaillant'i ja teiste seltsimeeste kõrval ka väike tumedajuukseline naine — Rosa Luxemburg.

Ka istungisaalis oli delegaatide hulgas näha naisi, rõdudel külaliste hulgas oli aga «palju vene ja poola nais-

[1] Jean Jaurès (1889—1914) — silmapaistev rahvusvahelise sotsialistliku liikumise tegelane, Prantsuse Sotsialistliku Partei parempoolse tiiva liider, kirglik militarismi ja sõja vastu võitleja. Mõrvati 1914. aastal prantsuse reaktsionääride ässitusel.

üliõpilasi ning emigrante». Säravad pilgud ja huvi, mis nende nägudel avaldus, veensid Clara Zetkinit, et nad pole mitte passiivsed pealtvaatajad, vaid aktiivsed võitluskaaslased.

Austria naisdelegaadid, nende hulgas ka tšehhi naised, Itaalia, Prantsusmaa, Venemaa, Inglismaa, Poola ja Saksamaa naisdelegaadid võtsid rahvuslike sektsioonide tööst aktiivselt osa. Plenaaristungil tegid nad üksmeelselt ettepaneku korraldada Baseli toomkirikus eriline naissotsialistide meeleavaldus. Mitte keegi neist ei loobunud Baseli sõidust, kuigi see paljude rahakotile väga raskelt mõjus, et «kutsuda laialdasi töötavate naiste hulki üles otsustavaks protestiks hullumeelse ja kuritegeliku vennatapmise vastu». Ainult naine ja ema võib sellel rahvusvahelisel kongressil lausuda sõnad, mis sügavalt puudutavad kogu maailma naistööliste südant ja ühtlasi annavad neile mehisust ja jõudu võitluseks sõjaohuga. Kes naisdelegaatidest võiks siis toomkirikus tabava, erutava ja haarava kõnega esineda? Seda peab tegema Clara Zetkin, Rahvusvahelise Sotsialistliku Naiste Sekretariaadi sekretär. Naisdelegaate vaevas mure: kuidas suhtub kongressi presiidium nende palvesse. Aeg on väga piiratud — sõna võivad toomkirikus võtta ainult mõned oraatorid. Kuid kongressi juhtisid kogenud ja targad seltsimehed, kes oskasid naissotsialistide sõjavastase võitluse suurt tähtsust hinnata. Clara Zetkinile anti luba toomkirikus esinemiseks.

Umbes keskpäevaks jõuab istung foogtilossis lõpule. Koos delegaatide ja külalistega lahkub Clara Zetkin saalist. Ta tähelepanu köidavad pühapäevaselt riietatud Baseli elanikud, kes ruttavad Reini kaldaäärsele, toomkiriku juurde. Ülejäänud linlased jälgivad avatud akendest kirevat ja rõõmsat sagimist tänavail.

Külm uduvihm lööb Clarale näkku. Lõdisedes läheb ta töölisrühmade järel, kes rullikeeratud lippe nagu püsse õlal kannavad. Need on Baseli ümbrusest, Šveitsist, samuti ka Elsassist ja Badenist saabuvad töölisdelegatsioonid. Nad suunduvad kohe Kasarmuväljakule, kuhu koguneb tohutu meeleavaldajate kolonn. Kui Clara väljakule jõuab, hakkab kolonni pea juba liikuma. Selles on rohkesti naistöölisi, nii sotsialiste kui ka parteituid, nii ümberkaudsetest asulatest kui ka kaugemalt saabunuid. Sügava uhkustundega märkab Clara, millise vaimustusega kan-

navad nad punalippe mööda mõlemal pool tänavat tunglevaist Baseli kodanikest. Pealtvaatajate hulgas on samuti palju naisi, kes solidaarsusest rahu nõudvate meeleavaldajatega on kinnitanud oma riietele punased märgid.

Liigutatult jälgib Clara rongkäigus sammuvaid poisse ja tüdrukuid. Kuidas nad võiksidki siit puududa, kui nende emad sammuvad rivis? Trummilööjatena ja flöödimängijatena võtavad demonstratsioonist osa sajad keskaegsetesse kostüümidesse riietatud šveitsi sotsialistliku noorsoo esindajad. Nad teavad, et sõda ähvardab nende elu, ja nad vihkavad seda. Kuid hädaoht näib neile veel kaugena ja udusena. Täna põristavad nad elurõõmsalt oma trumme ja puhuvad flööte. Külm uduvihm ei sega neid. Mureliku emapilguga vaatab Clara lõbusat, kirevas rõivastuses noorsugu, rahujumalannat, mis järgneb neile tohutu suures, imekaunite valgete roosidega ehitud veokis. Lähevad valgesse riietatud tütarlapsed. Neil on käes palmioksad, millele on kirjutatud: «Austavam on pisaraid kuivatada kui verd valada.»

Tagasihoidlikult riietatud Clara astub samuti meeleavaldajate kolonni, mille toredus ja suurejoonelisus näivad talle sellise tõsise momendi jaoks sobimatutena. Lehvivate lippude meres sammub Clara delegaatide hulgas vihmast märjal sõiduteel. Vahetpidamata põrisevad kaheteistkümne trummilööjate komando trummid; minutikski ei vaiki paljudes eri keeltes kõlavad laulud. Kumedalt ja salapäraselt nagu hoiatav akord kumisevad toomkiriku kellad, saates seda rahurongkäiku. Clara Zetkin võpatab, ootamatult haarab teda ärevus ja hirm tuleviku pärast. Clara näeb Bebeli selga, ta tumedat palitut, suure pehme kaabu alt paistvaid hõbehalle juukseid. Missugused mõtted erutavad täna saksa sotsiaaldemokraatia juhti? Clara rahutus kasvab, kui talle meenub, missugusele kahtlasele seisukohale asus Bebel möödunud aastal ja missugust nõrkust ta otsustaval momendil ilmutas. Ja Bebel, keda töölised armastavad ja hindavad, on partei juhtide hulgast üks kõige otsekohesemaid ja ausamaid.

Äkki puhkeb võimas ja uhke laul. Mõneks hetkeks tundub, nagu lämmataksid selle helid kirikukellade kõmisemise. Clara hääl liitub samuti võimsa kooriga: «Nüüd üles, keda needus rõhub ...» Ta samm muutub kindlamaks, ta surub endas ärevuse ja rahutusetunde maha. Mis ka ei juh-

tuks, ta jääb truuks vanale lipule, kuni «needusega rõhutud» proletaarlased on saanud kogu maailma peremeesteks. Sellest peab teatama ta kõne, mida ta mõne minuti pärast alustab. Esimesed meeleavaldajate read on juba toomkiriku ette jõudnud.

Sajad meeleavaldajatest leiavad endale koha Reini kaldaäärsel, sest ainult väike osa rahvahulgast mahub toomkirikusse. Väärikalt ja pidulikult, nagu see on momendile kohane, astuvad mehed ja naised tohutu peaukse kaudu toomkirikusse. Uksel langetavad nad veidi punaseid lippe ja tõstavad need iidses gooti kirikus uuesti üles.

Clara Zetkini silmad harjuvad kiiresti toomkiriku müstilise hämarusega. Tohutu suur hoone on täna ümber kujundatud: koorid on kaunistatud punaste lippudega, mis hämaruses leegina punavad. Clara mõtleb sellele, et siin on sajandeid Naatsareti Jeesuse evangeeliumi jutlustatud, mis lubab kõikidele «solvatutele ja rõhututele» pääsmist hauataguses elus. Aga täna kõlab siin sotsialistide hääl, Karl Marxi, kes lõi teaduslikult põhjendatud õpetuse inimkonna päästmisest maapealses elus, õpilaste hääl. Täna ei pöördu siin auväärsed vaimulikud usklike linlaste poole, täna esinevad tööliste juhid tagasihoidlikult riietatud meeste ja naiste ees, kes ainult omaenda jõule ja mõistusele võivad loota.

Esimesena asub kõnetooli Jean Jaurès. Clara Zetkin kuulab hoolega. Prantsuse sotsialist ei pöördu mitte ainult kirikusviibijate poole — ta kutsub kõiki töötajaid, rassist ja rahvusest sõltumata, üles igas olukorras kõigest jõust sõja puhkemist takistama. Clara kuulab iga oraatorit erutuse ja mingisuguse kummalise rahutusega. Võib-olla on see lihtsalt hirm, mida ta ikka veel sügavas hingesopis iga oma esinemise eel tunneb? Ei, siin, toomkirikus on ta kartusel teine põhjus: kas peavad seltsimehed nüüd selgelt ja järjekindlalt kinni II Internatsionaali poolt Stuttgardis ja Kopenhaagenis vastuvõetud otsustest või löövad kõhklema? Clara kartused kasvavad: Bebeli kõne tundub talle mitte küllalt revolutsioonilisena. Võib-olla tunneb Bebel ebatavalises olukorras, milles tal tuleb rääkida, end kuidagi kohmetuna? Tema järel esineb terve rida oraatoreid, kuid ainult üksikud neist, nagu Clarale tundub, kuulutavad mehiselt sõja surmaga mängivale valitsevale klikile.

Clara Zetkin hingab sügavalt. Nüüd antakse temale sõna. Rahutus ja ärevus on kadunud, ka ümbrus ei sega teda. Ta kõneleb kindlalt ja selgelt, ning ta rahulik, tugev hääl kajab vastu kõrgete gooti võlvide all. Juba esimestest lausetest köidab ta kõne delegaatide tähelepanu. Hinge kinni pidades kuulavad nad lüheldast lihtsas pluusis naist, kelle sõnad kajastavad tööliste emade ja naiste mõtteid. Clara iga lause on tormides karastatud sotsialisti võitlusvaimu kõigutamatuse tunnistajaks.

«Meie päevil õgib kapitalistlik kord nagu inimsööja tohutul hulgal inimelusid. Sõda ei ole midagi muud kui tohutu ulatuseni suurendatud nendesamade proletaarlaste tapmine, keda kapitalism ka niinimetatud rahuajal alatasa vigaseks teeb ja tapab ... Meie, naised, langeme ise üha suuremal hulgal selle ohvriks; verega kirjutatakse meile kodanikuõiguse tunnistus ...»

Kõneldes naiste kohustest selles suures võitluses, pöördub Clara Zetkin esmalt emade poole: «Kui meie, emad, kasvatame oma lastes sügavat viha sõja vastu ja külvame nende hingesse sotsialistliku vendluse teadvust, siis saabub aeg, et isegi suurima ohu tunnil ei suuda mingi jõud maailmas seda tunnet nende südamest välja kiskuda ja hävitada ...»

Clara leiab vapustavaid sõnu, kõneldes töölisnaiste ja -emade märkamatust, tagasihoidlikust, kuid ometi suurest kangelaslikkusest. «Kui meie, emad ja naised, tõuseme massilise tapmise vastu üles, siis teeme seda muidugi mitte sellepärast, et meie egoismist või meelekindlusetusest poleks võimelised suurte eesmärkide ja ideaalide nimel ohvreid tooma. Me oleme kapitalistliku korra tingimustes karmi elukooli läbi teinud ... See kool tegi meist võitlejad. Me oleme valmis ohvriteks, mis on palju raskemad kanda, kui oma elu ohverdada. Sellepärast, kui asi puudutab vabadust, oleme me suutelised taluma meie omaste võitlust ja surma ...»

«Veelgi vähemal määral kui proletaarlastele,» hüüab Clara, «võivad kapitalistlikud rahvusriigid meile, proletaarlaste naistele tõeliseks kodumaaks olla. Meie leiame selle alles sotsialistlikus ühiskonnas, mis garanteerib meile täieliku inimvabaduse eeldused.»

Uhkusega rõhutab Clara naiste erilist osatähtsust selles võitluses: «Alles siis, kui valdav osa naistest hakkab täiesti teadlikult võitlema loosungi all «Sõda sõjale!», on

rahu rahvastele kindlustatud ja sellel päeval, kui enamus naisi astub välja selle loosungi eest, saavad nad võitmatuks . . .»

Selles kõnes on igal lausel oma kaal ja tähendus, mis ründab vaenlasi, ja täidab tööliste südamed usuga oma jõusse.

«Vajalikul momendil,» tõotab Clara kõigi maade naissotsialistide nimel, «oleme me alati valmis andma kogu oma jõu, kõik kuni viimse hingetõmbeni rahu, vabaduse ja inimkonna õnne eest!»

Kuid Clara teab liiga hästi, et ainult mõjukad kongressid, ilusad tõotused ja suurepärased resolutsioonid ei suuda rahvastele rahu kindlustada — rahu võib säilitada ainult «kauakestva ja visa võitluse teel, rind rinna vastu tugeva vaenlasega». Otsustaval katsumuste tunnil on määrav tähtsus mitte sõnadel, vaid tegudel. Kas jäävad sotsiaaldemokraatia juhid ustavaks oma vandele ohverdada kõik, et sõda ära hoida? Ainult sel juhul võib sõda ära hoida või seda juba eos maha suruda. Sellepärast hüüab Clara Zetkin, pöördudes toomkirikus viibivate meeste ja naiste poole:

Oma elu vii julgesti lahingutulle,
siis säilitad elu ja võit jääb sulle! [1]

Poeedi sõnad kustuvad pikkamööda toomkiriku kõrgete hämarate võlvide all. Nad koputavad kõhklejate ja ükskõiksete südametunnistusele.

KATASTROOF

Sotsiaaldemokraatia juhid lubasid pidulikult teha kõik, et sõda ära hoida. Töölised uskusid neid. Kas proletariaat pole küllalt tugev, et surmaga äritsejate käest hõõguvat süütenööri ära kiskuda?

Saksa töölised olid küllaltki sageli oma «peremeestele» nende sõnade õigsust tõestanud, ning samal ajal streikisid vene seltsimehed kogu ääretu Vene impeeriumi kõikides nurkades.

Clara Zetkin kinnitas väsimatult tööliste usku parteisse ja omaenda jõusse. Ta kirjutas hulgaliselt artikleid ja sõitis linnast linna, ühelt koosolekult teisele. Oma hästi argu-

[1] Georg Herwegh'i sõnad.

menteeritud kõnedes paljastas Clara vana, kapitalistide poolt väljamõeldud müüti kolooniate ebaõiglasest jaotusest. Maksimaalsete kasumite jahil nägid kapitalistid sõjas ainukest võimalust kolooniate ümberjaotamiseks, kuid rahva petmiseks ülistasid nad sõda kui «patriootlikku tegu». Clara kõneles kõigile lihtsatele inimestele, et ainult nemad ise ja mitte keegi muu peavad sõjaarve tasuma ja oma verd valama.

Kuid ei Clara ega kindlate proletariaadi juhtide jõupingutused polnud võimelised lähenevat laviini peatama. Poliitiline olukord Euroopas oli viimase võimaluseni pinevaks aetud — ja 1914. aasta juunis kajasidki lasud Sarajevos. See kahekümneaastase noormehe «mõttetu atentaat», nagu ütles Clara, oli suure tormi signaaliks. Vallutusi ihaldavad suurriigid kasutasid Austria troonipärijale tehtud atentaati sõja ajendina. 1. augustil 1914. aastal levis üle kogu maailma kohutav, vaevu mõistetav teade: Saksamaa kuulutas Venemaale sõja! Jõudis kätte 4. august — kustutamatu häbi päev saksa töölisklassi parteile. Riigipäeva sotsiaaldemokraatlik fraktsioon hääletas üksmeelselt keisrile antavate sõjakrediitide poolt. Nii Clara Zetkinile kui ka paljudele teistele lihtsatele inimestele, kes usaldasid oma parteid, tõi see päev julmima pettumuse. Eranditult kõik partei juhid osutusid inimesteks, kes oma vannet murdsid!

Sellest häbistavast päevast oli möödunud nädalaid. Oma maja ukse ees istub Clara Zetkin kalessi. Kutsar pukis pühib laubalt higi. Hobune alustab kerget traavi. Kõlavalt ja korrapäraselt löövad kabjad vastu sõiduteed, ja selle rütmilise ning uinutava müra saatel süveneb Clara mõtteisse.

Nõrgana ja haiglasena istub ta kalessi nurgas. Viimased päevad olid väga rasked. Kõrge temperatuur ja südameatakid kurnasid ta jõudu. Äsja oli ta vastu omaste tahtmist suurte raskustega haigevoodist tõusnud. Täna, 2. septembril, Sedani päeval [1], vähem kui tunni aja pärast, esineb Karl Liebknecht Stuttgardis! Marupatrioodid partei juhtkonnast valisid meelega selle päeva, et miitingutel töölis-

[1] Sedan — linn Kirde-Prantsusmaal. 1870.—1871. aasta Prantsuse-Preisi sõja ajal toimus Sedani all suur lahing, mis lõppes Prantsuse armee kapituleerumisega 2. septembril 1870. aastal.

tes sõjaideed õhutada. Missugusesse kohutavasse sohu on partei sattunud! Mida räägib Karl Liebknecht?

Clara Zetkin meenutab August Bebelit. Viimane oli alati soo eest hoiatanud. Miks see küll nii juhtus, et tema, häbistava sotsialistidevastase seaduse ajastu parim ja kõige kartmatum võitleja, möödunud aasta 13. augustil, veidi enne saksa sotsiaaldemokraatiale osaks saanud suurt katsumust, surema pidi! Clara on kindel, et vaatamata mõningatele järeleandmistele oportunistlikele elementidele oleks Bebel siiski Kopenhaagenis ja Baselis vastuvõetud otsustest kinni pidanud...

Monotoonsete kabjalöökide saatel meenutab Clara minevikku. Kui ta keset pingelist tööd Bebeli surmateate sai, tundis ta järsku suurt hirmu. Koos kurbusega lahkunu üle haaras teda stiihilise jõuga mõte iseenese surmast. Kas polnud ka tema päevad loetud? Ainult tema üksi teadis, kui palju jõudu kulub selleks, et sundida nõrgenevat organismi nende hulgaliste kohustustega toime tulema. Kuid ta suutis end kiiresti koguda: mis naeruväärt nõrkus see siis on oma surmamõtetega aega raisata! Ometi lööb ta süda veel, ometi voolab veel veri ta soontes, ja käes oli just otsustav hetk, et inimkonda ähvardavast kuritööst, sõjast, eemale hoida. Nüüd, kui Bebeli surm jättis mehiste, ennastsalgavate võitlejate ridadesse kohutava, haigutava tühjuse, oli vaja veelgi suurema otsustavusega lippu kõrgel hoida.

Samuti nagu pärast Engelsi surma, oli ta juba järgmisel hommikul tööl. Ta kirjutas nekroloogi ja pani selle ridadesse kogu armastuse, lugupidamise ja sõpruse, mida ta terve elu Bebeli vastu oli tundnud. Mõni päev hiljem pöördus ta Bebeli haua juures südamliku järelehüüdega surnud kaasvõitleja ja sõbra poole. Rahvusvahelise naissotsialistide organisatsiooni nimel pani ta viimase tervitusena naistelt, kelle vabastamiseks Bebel nii palju oli ära teinud, hauale suure tumepunastest roosidest pärja.

Neil ohtlikel nädalatel ja kuudel polnud pikaks kurvastamiseks aega. Nagu Karl Liebknecht ja Rosa Luxemburg, kutsus ka Clara Zetkin töölisi üles saksa militarismile vastupanu osutama. Rohkem kui suurimat börsikrahhi kartsid selle esindajad neid väheseid kindlaid töölisjuhte, keda ei suutnud pimestada edu valimistel ega ära osta parlamendisaadiku koht. Militaristidele oli selge, et liitunud revolutsiooniline töölisklass suudab mitte ainult kõik nende

plaanid nurja ajada, vaid likvideerida ka riigi. Miks nõudsid härrad nii valjuhäälselt kriminaalkoodeksi uusi paragrahve? Miks nad tahtsid, et igaühte, kes kutsus töölisi üles poliitilist streiki alustama, oleks süüdistatud riigi reetmises? Neil oli paaniline hirm revolutsiooni ees! Pöördudes nende härrade poole, hüüdis Clara, et mitte mingid seaduseparagrahvide barrikaadid ei suuda edasiveerevat ajalooratast peatada.

Kaless müriseb juba Stuttgardi tänavail. Clara on nii sügavalt mõtteisse vajunud, et ei märka ümbrust... Veidi üle kuu aja on möödunud sellest, kui ta oli raske südamega sunnitud kirjutama: «Ähvardus on teoks saanud. Sõda tallab jalge alla inimesi, elamuid ja välju...»

Veelgi hävitavamalt kui teade sõja algusest rabas teda teade, et riigipäeva sotsiaaldemokraatlik fraktsioon on sõjakrediidid üksmeelselt heaks kiitnud. Kas tõesti see on tõsi? Ei, see on arvatavasti eksitus, mis hiljem selgub. Ta ei suutnud uskuda, et seltsimehed murdsid oma vannet osutada vastupanu šovinistlikkudele sõdadele. Ööl vastu 1914. aasta 5. augustit piinas Clarat sügav häbi Saksamaa, Prantsusmaa ja Venemaa tööliste ja talupoegade ees — kõigi kindlate sotsialistide ees. Kahe aastakümne jooksul oli ta püüdnud saksa tööliste südameisse külvata solidaarsuseseemet kõikide rahvaste vastu, sõja ärahoidmise ja partei jõusse uskumise seemet — ja nüüd lõpeb katsumuste tund häbistava pankrotiga. Kas siis tõesti partei juhtkonnast ainult tema üksi järgib II Internatsionaali otsuseid? — küsis Clara meeleheites endalt samal ööl. Mida teevad pärast seda lüüasaamist Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht, Franz Mehring ja teised sõbrad? Võibolla näeb Clara ainult viirastusi? Kuid teade oli usaldusväärne ja miski ei suutnud seda ümber lükata. Mis siis teha?... Unetult vähkres ta voodis. Mõttes nägi ta end Stuttgardis, Kopenhaagenis, nägi seltsimehi, kes pidulikult neidsamu otsuseid vastu võtsid, otsuseid, mida nad täna sama tõsiste nägudega rikkusid! Rahutu ja sügavalt nördinud Clara kõrvus kõlas kirikukellade kõmin, tume ja saladuslik, — Baseli toomkiriku kellade hoiatav kõmin... Enam polnud võimalik end ei lootuste ega unistustega petta — sel ööl mõistis Clara täiesti selgesti, et Baseli toomkiriku kellatornist kõlas II Internatsionaali surmakell!

Kaheksa lööki, mis kõlavad Stuttgardi arvukate kirikute ja kirikukeste tornidest, äratavad kalessis oleva naise mõtisklusest. Ta ajab end sirgu ja palub kutsarit kiiremini sõita. Nobedamini plagisevad hobuste kabjad. Clara laiale, kortsudest uuristatud näole ilmub uuesti kindel veendumus. Jah, selle kohutava öö järel algas ju hommik! Nüüd on vaja kindlaks jäänud seltsimehed uuesti kokku koguda. Ta kaalutles, mis teele asuda. Rosa Luxemburg oli selle juba leidnud, seda tõestas ta telegraafi teel saadetud läkitus kõigile juhtivatele partei liikmetele üleskutsega protesteerida sõja vastu. Clara jäi alati julgeks revolutsionääriks. Rõõmuga ja kõhklemata vastas ta Rosale, et on valmis protestiks ja ükskõik milliseks ürituseks. Võib arvata, et mehine Rosa Luxemburg sai selliseid nõusolekuavaldusi üpris vähe.

Neil päevil oli «Gleichheitil» viimast korda võimalik vabalt, tsensuurita oma lugejatega vestelda. Ajaleht naelutas alatu, ettekavatsetud valena häbiposti kodanliku ajakirjanduse poolt levitatavad väljamõeldised «Saksa ristisõjast» «barbaarse Venemaa ja kallaletungiva slaavluse» vastu. «Gleichheit» avaldas kirjutisi kangelaslikest streikidest Euroopa idaosas, mis puhkesid erilise jõuga just enne maailmasõja algust. «Meie vene vendade ja õdede revolutsiooniline võitlus neil saatuslikel päevadel säilitas rahu maailmas tänase päevani. Meie ei tohi kitsarinnalisemad ega nõrgemad olla. Nad jätkavad võitlust, kartmata vanglaid, väljasaatmisi ja isegi surma. Nende kuulsusrikas võitlus garanteeritud poliitiliste õiguste eest näitab meile tegelikkuses, milleks on suuteline töölisklass, kui ta on täis otsustavust ja ohvriteks valmis.»

Muidugi, enamus saksa proletaarlastest pole kitsarinnalised, kuid neid reetsid nende juhid. Väga paljud Stuttgardi töölised mõistavad selle reetmise hukka. Nii ka nüüd maja sissekäigu juures, kus varsti algab koosolek, käib mitme inimese vahel äge vaidlus. Nad katkestavad hetkeks sõnasõja, et «oma Clarat» kalessist välja aidata. Kiire kõnnakuga, milles pole nõrkuse jälgegi, läheb ta töölistest täiskiilutud saali, kus juba oodatakse koosoleku algust. Karl Liebknecht tuleb Clarale vastu, surub tugevasti ta käsi ja ruttab kõnetooli.

Täis ootust on kõigi saalisviibijate pilgud temale pööratud ja paljude silmis märkab Clara võitlusejanu. Kas

tõesti ka Karl Liebknecht hakkab marupatriootidele järele kiitma, kas tõesti ka tema on sotsiaalšovinistiks saanud? Clara on rahulik: tal on ammu teada, et Liebknecht kuulub kindlate võitlejate ridadesse.

Ei, oraator pole marupatrioot. Seda ei või keegi öelda. Liebknecht kõneleb kuulajatele, et 4. augustil hääletas ta sõjakrediitide poolt ainult «parteidistsipliini» mõjul ja et ta endiselt toetab II Internatsionaali sõjavastaseid otsuseid. Paljud sünged näod selgivad nende sõnade juures: ometi üks, kes pole oma vaateid reetnud! Kuid saalis viibivad ka niisugused parteiliikmed, kes vaidluste ajal näitavad end «patriootidena» ja näevad sõjakrediitide heakskiitmises sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni poolt isegi mingisugust «patriootlikku kangelastegu». «Karl Liebknecht,» kirjutas Clara Zetkin mõni aasta hiljem, meenutades koosolekut Stuttgardis, «lõi valelike järelduste relva nende käest, kes kaitsesid juhtivate sotsiaaldemokraatide seisukohta riigipäeval.» Kiiduavalduste torm katkestab alatasa Liebknechti kõnet. Stuttgardi tööliste revolutsiooniline tuhin tekitab Claras sellist rõõmu, et ta kõik oma füüsilised raskused hoopiski unustab. Liebknecht lahkub kiiduavalduste saatel kõnetoolist. Siis tõuseb energilise näoga laiaõlgne proletaarlane. Mida on tal öelda? Palju ja olulist. Teravate sõnadega kritiseerib ta Karl Liebknechti käitumist riigipäeval. «Üks proletaarlane teise järel, kõik diskussioonist osavõtvad pahempoolsed,» kirjutas Clara hiljem, «olid üksmeelsed selles, et hääletamine sõjakrediitide poolt oli kõhkluse ja järjekindlusetuse avalduseks. Rahvusvahelise revolutsioonilise sotsialistliku liikumise huvides oleks tulnud valjult ja otsustavalt ütelda: ei! . . .

Saalis viibivate tööliste meeled on ärevil. Pärast koosoleku lõppu tunnistab Karl Liebknecht sõprade ringis: «Ma kujutasin endale ette, et mul tuleb loorberipärgi tagasi lükata, tegelikult sain aga päris korraliku sauna. Kuid see õppetund töölistelt on mulle kasuks. Küll te näete.»

Ta pidas sõna. Juba 1914. aasta 10. septembril astusid Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Clara Zetkin ja Franz Mehring avalikult välja Saksamaa sõjapoliitika vastu. «Nelja kindlameelse» — nii nimetati neid väheseid tõeliselt mehiseid inimesi — protest sundis töölisi seda tähele panema.

Aga sama aasta 2. detsembril kõlas Saksa Riigipäeval

Karl Liebknechti suust julge «ei!» sõjakrediitidele. See lühike, kuid kaalukas sõna lendas üle Saksamaa piiride. See ulatus prantsuse sõprade kõrvu, Henri Barbusse'i ja Romain Rolland'i kõrvu, ja kinnitas neile, et Karl Liebknecht esindab teist, paremat Saksamaad.

Clara Zetkin oli Liebknechti kangelasteo üle uhke. Ka Clara ise ei olnud tegevuseta. Ta ei olnud kartlike hulgast, ehkki ei unustanud kunagi ettevaatust. Kõikidele raskustele vaatamata asus Clara juba siis, kui sõda oli veel täies hoos, erinevate maade naiste vahel vastastikust arusaamist looma — üritus, mis kõikides rahust unistavates inimestes uut lootust äratas.

VASTUPANU

Sotsialismi eest võitlev revolutsionäär peab olema mitte ainult distsiplineeritud, kartmatu ja mehine, vaid ka valmis igal ajal ürituse huvides oma elu ohverdama. Clara Zetkinil on need omadused täielikult olemas. Kõhklemata astub ta võitlusse sõja vastu. Kahekordselt raske ja ohtlik on see võitlus Saksamaal, kus šovinismibatsill ja vallutusteahnus tekitasid päris joovastuse, mis osaliselt ka sotsiaaldemokraatlikku parteid haaras. Isegi üks juhtiv parteitöötaja astus vabatahtlikuna keiserliku Saksamaa sõjaväkke. Sellepärast pole Clara võitlus suunatud mitte ainult valitsevate kihtide vastu, mitte ainult keisri ja ta ohvitseride, sõjatööstuse ja pankade peremeeste, kõrgemate ametnike vastu, ühesõnaga — kogu imperialistliku Saksamaa vastu, vaid samaaegselt ka sotsiaaldemokraatia ridades asuvate šovinistide vastu.

Wilhelmi tsensorid teevad Clara võitluse veelgi raskemaks. «Gleichheiti», mille toimetajat tuntakse «eriti radikaalse riigikukutajana», jälgivad nad äärmise kahtlusega. Clara Zetkin võitleb ägedalt iga mahatõmmatud sõna, iga mahatõmmatud rea eest. Esimestel sõjakuudel tekib ta artiklitesse hulk valgeid laike. Need tõmbavad endile otsekohe lugejate tähelepanu, nagu tahtes öelda: «Vaadake, siin on tsensuur vabal mõttel tropi suhu pannud!»

Kui võimud, kes kontrollivad ajakirjandust, Clara Zetkinilt ka selle protestimeetodi ära võtavad, õpib

ta kiiresti veelgi osavamalt kui varem oma väljendusi valima. Varsti laseb tsensuur ta artiklid ilma ühegi kärpeta läbi. Lugejad saavad suurepäraselt kirjutatust aru. Kuid oma artiklite revolutsioonilise tooni mõnevõrra mõõdukamaks muutmise vajadus teeb Clarale siiski meelepaha — teda see ei rahulda. Sellepärast annab ta rõõmuga nõusoleku kaastöö tegemiseks äsja loodud pahempoolsete ajakirjale «Die Internationale», lootes, et võib selles oma vaateid varjamatumalt avaldada.

Kuid Clara tunneb ka teisi võitlusvorme: nagu erakorralise seaduse ajal asub ta, toetudes vähestele läbiproovitud võitluskaaslastele, illegaalsele tööle. Nagu sageli varematel aastatelgi, lepib ta Rosa Luxemburgiga kokku «ühise ürituse» — naissotsialistide rahvusvahelise konverentsi [1] suhtes. Täites Baselis antud pidulikku lubadust, peavad nad nõudma hirmsa veretöö lõpetamist.

Rosa ja Clara arutavad üksikasjaliselt oma plaani. Nad otsustavad 1915. aasta veebruaris Düsseldorfis kohtuda, et siit konverentsi ettevalmistamiseks Amsterdami sõita. Clara kirjutab ühele naissotsialistile, keda ta juba aastakümneid tunneb, et see konverents on väga tähtis ja tuleb maksku mis maksab läbi viia — «partei juhatuse õnnistusega või ilma, ja isegi sel juhul, kui partei juhatus selle ürituse vande alla paneb».

Ainult üks asi teeb Clarale muret: kas keiserliku Saksamaa politseivõimud temale, tuntud «riigikukutajale» üldse annavad Hollandisse sõiduks välispassi? Lõpuks pärast pikki ärevuses veedetud päevi saab ta väärtusliku dokumendi. Peaaegu samal ajal jõuab tema kõrvu ka vapustav teade Rosa areteerimisest. Rosa Luxemburgi selja taga sulgusid Berliini Barni tänava naistevangla väravad. Mis nüüd teha? Clara peab maksku mis maksab enne Hollandisse sõitu Rosaga rääkima. Ta sõidab pealinna. Usaldusväärsed seltsimehed aitavad Claral kui Rosa «naol» hankida loa kokkusaamiseks. Kohtumine kestab kõigest mõne minuti. Vaatamata vangivalvurite juuresolekule õnnestub Claral märkamatult areteeritule paar tähtsat kirja üle anda. Vaevatud raskest murest Rosa pärast, lahkub ta süngest vang-

[1] Berni konverentsi kokkukutsumine toimus Lenini initsiatiivil. 1914. aasta novembris pöördus Inessa Armand Lenini ülesandel Clara Zetkini kui Rahvusvahelise Naiste Sekretariaadi sekretäri poole ettepanekuga kokku kutsuda naissotsialistide sõjavastane rahvusvaheline konverents.

lahoonest. Kuidas küll suudab nõrga tervisega ja haigustele vastuvõtlik Rosa vangistust üle elada?

Veel samal õhtul sõidab Clara Zetkin Amsterdami. Passikontrolli ajal lööb ta süda ärevalt. Kas lastakse tal takistamatult üle piiri sõita? Tänades annab tolliametnik talle passi tagasi — ja juba mõne minuti pärast on ta Hollandi territooriumil, ning seejärel varsti ka Amsterdamis.

Clara asub otsekohe oma plaani ellu viima. Hollandi naised aitavad teda agaralt. Ta peab kirjavahetust, astub telefoni teel ühendusse ja saadab telegramme nimekatele Prantsusmaa, Inglismaa, Venemaa, Poola, Itaalia ja Šveitsi naissotsialistidele. Uskumatult lühikese aja jooksul õnnestub tal teostada peaaegu võimatuna näiv ülesanne: juba 1915. aasta märtsis, ajal, kui sõda on täies hoos, kutsutakse Bernis kokku rahvusvaheline sõjavastane konverents.

Paljudest maadest saabuvad Berni naissotsialistid, kelle poole Clara Amsterdamist oli pöördunud. Oma kodumaal avaldavad nad hambuni relvastatud imperialismile vastupanu. See on järeletegemist vääriv kangelastegu. Siin, Bernis, koostavad vaprad naised Clara Zetkini juhtimisel mõjuva manifesti imperialistliku sõja vastu. Nad kutsuvad kogu maailma naisi, samuti ka kõiki sotsiaaldemokraatlikke parteisid üles taotlema kõige kiiremas korras rahu sõlmimist:

«Maailmasõda on nii sõdivate kui ka neutraalsete Euroopa riikide töölisklassi, kogu maailma töölisklassi huvidega lepitamatus vastuolus. Kodumaa huvide kaitsmise ja patriootliku kohuse täitmise võltsloosungite all hävitab sõda töörahva varandust ja valab ta verd... Selliste loosungite all ühendab maailmasõda sõdivates maades töölisi nende ekspluateerijatega ja sellega isoleerib neid teisel pool piiritulpi olevatest vendadest — proletaarlastest. Sõda lahutab rahvaid mitte ainult võitlusväljadel valatavate vereojadega, vaid ka vihkamise, kõrkuse, laimu ja solvamiste sopavalingutega. Laialt on levinud šovinistlikud meeleolud, mis häbistavad kodumaad, selle asemel et teda teiste rahvaste kultuurisaavutuste eelarvamusteta tunnustamisega ühendada.»

«Sellepärast meie, erakorralisele konverentsile kogunenud naissotsialistid,» kõneldakse manifestis, «kuulutame sõja sõjale! Me nõuame rahvastevahelise kohutava võitluse viivitamatut lõpetamist. Me nõuame annektsioonideta

rahu, rahu, mis tunnustaks kõikide, ka kõige väiksemate rahvaste ja rahvuste enesemääramise ja sõltumatuse õigust, rahu, mis ei paneks ühelegi sõdivatest riikidest alandavaid ja väljakannatamatuid tingimusi...»

Ja lisaks teatavad delegaadid: «Erakorraline naiste konverents on arvamusel, et maailmasõja kiiret lõpetamist võib saavutada ainult sel juhul, kui sõdivate maade laialdased rahvahulgad selleks vääramatut tahet näitavad...»

Samuti nagu Kopenhaageni ja Baseli kongressi otsusteski pöördutakse Berni manifestis naiste, elu hoidjate poole:

«Praegune sõda omistab naiste rahuvõitlusele ajaloolise tähtsuse... Naissotsialistide rahunõudmine peab endaga kaasa tooma töötavate hulkade üldise võitluse vennatapmise lõpetamise eest...»

Vene naisdelegaadid ei nõustu manifestiga, pidades seda ebaselgeks ja laialivalguvaks. Nende kodumaal võitlevad bolševikud kartmatult sõja vastu loosungi all: «...töötajad, nende hulgas relvastatud ja soldatisineleisse rõivastatud töölised ja talupojad, peavad pöörama relvad oma maa kodanluse vastu ja kukutama selle võimu, kui nad sõjast tahavad lahti saada ja õiglast rahu saavutada.»

Vene naisrevolutsionäärid tahavad, et teiste maade pahempoolsed sotsiaaldemokraadid võtaksid õpetust nende nii kalliks maksma läinud kogemustest. Sellepärast teevad nad ettepaneku manifestis mitte ainult nõuda sõja lõpetamist, vaid nõuavad samaaegselt ka igal maal ideoloogiliselt selge, distsiplineeritud, revolutsioonilise partei loomist. Ainult selline partei oleks otsustava võitluse eelduseks. Kuid vene naisrevolutsionäärid jäävad vähemusse. Ülejäänud maade delegaadid hääletavad selle manifesti esialgse redaktsiooni poolt. Nad on arvamusel, et antud momendil on tähtis ainult üks eesmärk — saavutada rahu.[1]

---

[1] Artiklis «Võitlusest sotsiaalšovinismi vastu» kritiseeris Lenin karmilt Clara Zetkinit selle seisukoha eest, millele ta Berni konverentsil asus: «Oli vaja,» kirjutas Lenin, «rahvusvaheliselt tribüünilt kuulutada jäädavat lahkulöömist sotsiaalšovinismist sotsiaaldemokraatliku töö kogu suunas, kogu iseloomus; selle asemel aga kordas enamuse resolutsioon veel kord vana viga, viga, mille tegi II Internatsionaal, kes diplomaatlikult varjas oportunismi ja sõnade lahkuminekut tegudest. Kordame: *seda* teed mööda meie ei lähe.» (Teosed, 21. kd., lk. 178.)

Wilhelm Pieck[1], üks neist, kes oli saksa sotsiaaldemokraatia juhtide reetliku poliitika vastu, kirjutab hiljem Berni konverentsist:

«Ehkki konverentsi resolutsioonides avaldus ideoloogiline nõrkus ja kõikumine, avaldas konverentsi enda kokkukutsumise fakt ja manifest, mida illegaalselt levitati nii Saksamaal kui ka teistes sõdivates maades, kõikidele imperialismile vaenulikkudele jõududele suurt mõju.»

«Nelja kindlameelse» avalik protest ja eriti Karl Liebknechti keeldumine hääletada riigipäeval sõjakrediitide poolt aitasid paljudel tõelistel sotsialistidel üle saada meelekibedusest, mis tekkis II Internatsionaali häbistava krahhi tulemusena. Manifest äratas neis uusi lootusi. Veel polnud kadunud kõik! Ja praegugi löövad särama vanade saksa töölisliikumise veteranide silmad, kui nad jutustavad Berni konverentsile järgnenud päevadest ja nädalatest. Noorusaastaist alates ohverdasid nad meeleldi ja rõõmuga partei heaks viimased krossid ning oma piiratud vaba aja, kuid mitte kunagi — ei enne ega ka pärast seda — pole nad jooksnud treppidest üles-alla sellise tohutu innu ja ennastsalgavusega kui Berni manifesti illegaalsel levitamisel.

Kuigi Clara Zetkin toetus manifesti levitamisel läbiproovitud ja usaldusväärsetele töölisnaistele, ilmutas ta tänu oma suurtele põrandaaluse töö kogemustele äärmist valvsust. Lausa pedantselt pidas ta silmas ettevaatusabinõusid, et mitte anda keisrikohtule vähimatki põhjust vahelesegamiseks. Seda suurem oli Clara imestus, kui ta ootamatult areteeriti ja süüdistati «riigi reetmises». Kas paljastas ta end millegagi? Või oli vanade kaasvõitlejate hulgas reetjaid? Kuidas ta ka pead ei murdnud, ikka tulemusteta.

Lõpuks sai Clara teada, et naissotsialist, kellele ta kavatsetavast Berni konverentsist kirjutas, läks selle kirjaga partei juhatusse. Valus oli muidugi tunda, et inimene ei õigustanud sinu usaldust, ent kuidas võis selle tagajär-

---

[1] Wilhelm Pieck (1876—1960) — rahvusvahelise töölisliikumise veteran, üks «Spartakuse Liidu» ja Saksamaa Kommunistliku Partei rajajaid ja juhte. Pärast Ernst Thälmanni surma valiti Saksamaa Kommunistliku Partei Keskkomitee esimeheks. 1949. aastast Saksa Demokraatliku Vabariigi president.

jeks olla areteerimine? Alles kohtupäeval sai Clarale selgeks, millel põhines peaaegu kogu süüdistus: sotsiaaldemokraatliku partei juhtkond hoiatas ametliku ringkirjaga kõiki partei liikmeid, et Berni manifesti levitamine toob kaasa karistuse! Kohtunike ees hoidis Clara end vaos, kuid suurte jõupingutustega suutis ta endas viha parteiseltsimeeste alatu käitumise pärast maha suruda. Ta mõistis, et partei juhatus saatis selle ringkirja selleks, et prokuröri tema vastu üles ässitada. Vastikud kintsukaapijad, pugejad ja reeturid!

Peaaegu kuuekümneaastane Clara Zetkin pandi Karlsruhe linnavanglasse. Neilt, kellel oli mehisust kutsuda rahvast võitlema kohutava verevalamise vastu, võeti kiiresti vabadus! Kuid ka vanglas ei lasknud Clara pead norgu. Üks seltsimees, kes just samal ajal kandis Karlsruhes karistust, jutustas hulk aastaid hiljem, et oma vangikambri aknast nägi ta, kuidas Clara väga elavalt ja peaaegu lõbusalt aitas naisvangivalvuril pesu kuivama panna ning samal ajal millegi üle vangivalvuriga ja mõne vangiga ägedalt vaidles.

Ehkki Claral oli veel küllalt energiat, et isegi vanglat poliitilise agitatsiooni kohaks muuta, ei suutnud ta siiski oma tahtejõuga tervise halvenemist takistada. Ta jõuvarud sulasid silmanähtavalt ja Dietzi kirjastus, mis juba hulk aastaid parteile kuulus, saavutas oma kauaaegse töötaja vabastamise kautsjoni vastu.

Pärast vanglast vabanemist asus Clara, haigemana kui kunagi varem, uuesti toimetusse tööle. Kuid nagu okas torkis Clarat mõte, et ta vangistus lasub endiste võitluskaaslaste südametunnistusel. See kibedustunne aga ei nõrgendanud ta vastupanu. Juba järgmises «Gleichheiti» numbris tänas ta kõiki tõelisi sõpru sümpaatiaavalduste eest, mis Clarale ta vangisviibimise ajal osaks said. Kas tsensuur laskis need mõned read läbi? Ei, et tagada «riigi julgeolekut» võis isegi see lühike artikkel ilmuda ainult moonutatud kujul, ilma viimase lõiguta. Tühjaksjäänud koht teksti lõpus kutsus aga ajalehe lugejaid üles mitte nõrgendama jõupingutusi nende võitluses.

Clara julgele algatusele Bernis järgnesid teiste seltsimeeste sama vaprad teod: Karl Liebknecht kutsus noorsugu üles sõjavastasele konverentsile. Meeleavalduse ajal, mille rahu eest võitlevad naised korraldasid Riigipäevahoone ees, areteeriti Wilhelm Pieck. Zimmer-

waldi ja Kientali [1] rahvusvahelistele konverentsidele Šveitsis kogunesid maailma proletariaadi parimad esindajad, et leida vahendeid imperialistliku sõja lõpetamiseks. Lenin näitas nendele kätte bolševike tee, kuid mitte kõik sotsialistid ei toiminud veel ta nõuande järgi.

Saksa pahempoolsed ei seisnud tegevuseta. 1916. aasta jaanuaris toimus «Internationale» rühma esimene ülesaksamaaline konverents, mis hakkas end «Spartakuse Rühmaks» nimetama, hiljem aga võttis endale «Spartakuse Liidu» [2] nime. Selle rühma loomisest võttis ka Clara Zetkin osa. Nii kujunes järk-järgult uue, tõeliselt revolutsioonilise partei tuumik, mis koosnes kõige ustavamatest ja kõige ennastsalgavamatest marksistidest. Nende hulka kuulus ka Clara Zetkin, kes esimesena keset šovinismiuima julges kõiki naissotsialiste kutsuda võitlema sõja vastu.

LAHKUMINE «GLEICHHEITI» JUUREST

Juba kaks aastat võitles Clara Zetkin nii legaalsete kui illegaalsete meetoditega meeletu sõja vastu, mille verine saabas sõtkus kangekaelselt puruks õitsvaid inimelusid, viljakaid maid, linnu ja külasid. Kes on suuteline seda kurjust ohjeldama?

Võidupühad Saksamaal mõjusid nagu unerohi: rahvas ei tohtinud patriotismiuimast ärgata! Kuid kirikukellad, mis vahetpidamatult «võidust» helistasid, ei suutnud enam lämmatada naiste ja emade nuttu tapetud omaste pärast, näljaste laste kaebeid, nälga ja viletsust kannatavate ini-

---

[1] Zimmerwald ja Kientai — külad Šveitsis, kus toimusid rea sotsialistlikkude parteide «vähemuse protesteerivate elementide» rahvusvahelised sotsialistlikud konverentsid. Zimmerwaldi (5.—8. septembrini 1915. a.) ja Kientali (24.—30. aprillini 1916. a.) konverentsid soodustasid internatsionalistide konsolideerumist sotsiaaldemokraatia ridades ja neil oli positiivne tähtsus rahvusvahelise sõjavastase liikumise arenemises.

[2] «Spartakuse Liit» («Spartakusbund») — saksa pahempoolsete sotsiaaldemokraatide illegaalne organisatsioon. Saksa pahempoolsed võitlesid Esimese maailmasõja ajal oportunistide reetliku poliitika vastu ja organiseerisid massilisi sõjavastaseid väljaastumisi. 1917. aastal ühines «Spartakuse Liit» Saksamaa Sõltumatu Sotsiaaldemokraatliku Parteiga, 1918. aasta detsembris moodustas «Spartakuse Liit» Saksamaa Kommunistliku Partei.

meste valju nurinat. 1. mail 1916. aastal, pöördudes Berliinis Potsdami väljakul demonstrantide — töölishulkade poole, hüüdis Karl Liebknecht: «Maha sõda! Maha valitsus!» Otsekohe tormasid tema kallale nuhid. Wilhelmi kohus mõistis Liebknechtile ta mehise käitumise eest pikaajalise vanglakaristuse sunnitöövanglas. Töölised ei leppinud selle kohtuotsusega. Nad vastasid sellele rahvarikaste meeleavalduste ja streikidega.

«Neljale kindlameelsele» said osaks rängad kaotused. Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht olid vanglas, veidi hiljem areteeriti ka vana, raskesti haige Franz Mehring. Ainult Clara Zetkin jäi veel vabadusse. Õlg õla kõrval Leo Jogichesi [1], Wilhelm Piecki, Hermann ja Käte Dunckeri [2] ning teiste samasuguste kõikumatute sotsialistidega tegi ta suurt tööd samadest ideelistest seisukohtadest lähtudes kui areteeritud seltsimehedki.

Üks asjaolu raskendas väga Clara tegevust: pärast Karlsruhe vanglast vabastamist jälgisid teda ja spioneerisid ta järel mitte ainult politseivõimud, vaid ka partei juhatusest saadetud agendid. Kuid säärased meetodid ei suutnud vana revolutsionääri võitlusest loobuma sundida. Nad manitsesid Clarat ainult suuremale ettevaatlikkusele. Jälle, nagu kunagi ammu noorusaastail, tegi ta igapäevast illegaalset tööd: agiteeris ja värbas «Spartakuse Liidule» kõige kindlamate naisproletaarlaste hulgast pooldajaid: eriti püüdis ta sõjatööstuses töötavatesse naistesse streigimõtet sisendada.

Agitatsiooniga tegeldes käis Clara majast majja ja õppis hästi tundma partei realiikmete mõtteid. Enamus neist ei kiitnud juhtkonna poliitikat heaks ja ütles seda korduvalt Clarale. Need kõige revolutsioonilisemalt meelestatud töölised astusid 1917. aasta aprillis loodud Saksamaa Sõltumatusse Sotsiaaldemokraatlikku Parteisse. Vana partei lõhenes. Nagu kõik teised «Spartakuse Liidu» liikmed, kuulus ka Clara formaalselt uude parteisse — Saksamaa Sõltumatusse Sotsiaaldemokraatlikku

[1] Leo Jogiches (1867—1919) — silmapaistev poola ja saksa töölisliikumise tegelane, üks Saksamaa Kommunistliku Partei rajajaist, selle Keskkomitee sekretär.

[2] Hermann Duncker (sünd. 1874. a.) — saksa töölisliikumise silmapaistev tegelane, üks Saksamaa Kommunistliku Partei rajajaist. Fašistide võimuletulekul heideti kontsentratsioonilaagrisse. 1948. aastast Vabade Saksa Ametiühingute Koondise Kõrgema Kooli direktor. 1953. aastal autasustati teda Karl Marxi ordeniga.

Parteisse. Kuid ta nägi väga hästi, et Saksamaa Sõltumatul Sotsiaaldemokraatlikul Parteil puudusid selged ideoloogilised eesmärgid.

Kuid «Gleichheit» oli ikka veel Clara käes, olles endiselt parimaks relvaks võitluses tõelise marksismi eest, kuigi karm tsensuur vahel selle tera nüristas. Claral tekkis sageli lahkhelisid «ümbermõtlejatega» partei juhatuses, kes sõja algusest peale nii väga tahtsid Clarat sundida koos nendega sotsiaalšovinismi seisukohtadele asuma. Kuid Clara oli tugev kui graniit: kindlalt avaldas ta vastupanu igale sellisele «uuele orientatsioonile».

Piinavad hõõrumised tumestasid sageli Clara tööröömu toimetuses, kuid mitte kunagi ei suutnud need teda võitlust nõrgendama sundida. 11. ja 25. mail 1917. aastal avaldas Clara «Gleichheiti» veergudel artikli «Mõlema Saksamaa sotsiaaldemokraatliku partei seisukohtadest rahu küsimuses, poliitilise korra demokratiseerimisest ja revolutsioonist Saksamaal». Selles artiklis näitas Clara Zetkin väga selgelt ja arusaadavalt erinevust parempoolsete ja pahempoolsete sotsiaaldemokraatide vahel. Ta avaldas jälle poolehoidu vene rahvale, kes oli toime tulnud tsaari kukutamisega. Artikkel kutsus esile partei juhatuse viha. Dietzi kirjastus kuulus parteile, ja nad ei tahtnud enam Clara «omavolilisi vempe» kannatada, vaatamata kogu ta populaarsusele. See artikkel sai Clara «luigelauluks», ta viimaseks esinemiseks ajalehes «Gleichheit».

1917. aasta maikuu viimase päeva hommikul tuli Clara, nagu tavaliselt, kui ta Stuttgardis oli, ammu enne tööaja algust toimetusse. Ta istus kirjutuslaua taha, süvenes kirjade lugemisse. Järsk koputus uksele sundis teda silmi tõstma. Clara küsis tuppa astunud noorelt kaastööliselt naljatoonis, miks tal selline surnumatja ilme on. Kuid too andis kiiruga Clarale kirja ja palus teda selle kättesaamise kohta allkiri anda. Clara täitis selle soovi ja noormees lahkus viisakalt kummardades ruumist. Kiri kirjastuse juhtkonnalt? Mõnevõrra sellest uuest sidepidamise viisist segadusse aetuna avas Clara ümbriku. Algul valgus veri talle näkku, siis muutus ta surnukahvatuks. Paberileht kukkus tal käest. Mõne hetke pärast, mis talle igavikuna näisid, luges ta veel kord need vähesed read läbi. Partei direktiivide mittetäitmise ja kestva vastuhakkamise eest on ta päevapealt vallandatud! Nii kaugele on siis asi läinud! Nagu mõni krahvimõisa hooletu päevatööline,

kihutatakse ta välja nendest ruumidest, kirjastusest, kus ta on kakskümmend viis aastat väsimatult töötanud! Tal ei lubata isegi «Gleichheiti» järjekordse numbri toimetamist lõpetada. Otsekohe, veel täna peab ta kirjastusest lahkuma! Clara tundis suus ebameeldivat, kibedat maitset. Kas pole tema poolt toimetatav ajaleht Dietzi kirjastuse lahutamatuks osaks? Viha- ja pahameelelaine haaras Clarat. Kirjutuslaual lebavad naistööliste kirjad ootasid vastust — masinlikult ajas ta kõik need oma suurde portfelli. Akna taga sädistasid lõbusasti linnud, kuid Clara ei kuulnud neid.

Temal, vanal sotsialistil, kes oskas end vaos hoida, tuli pingutada kogu oma jõudu, et niisuguse alanduse juures veel rahulikuks jääda. Ta tahtis valmiva ajalehenumbri jaoks veel mõned märkused teha ja võttis sulepea kätte. Kuid käsi värises ja ei tahtnud kuidagi sõna kuulda. Clara pani sulepea lauale tagasi, korjas kirjutuslaualt kõik paberid kokku ja tõusis kiiresti. Järsu liigutusega lükkas ta tooli kõrvale. Olgu nii! Viimast korda laskis ta pilgu üle toa käia, kus ta nii kaua sotsialismiideed oli teeninud. Raskelt langes uks ta järel kinni . . .

Vallandamiskiri taskus, pöördus Clara koju tagasi. Kuid täna ei tahtnud ta jääda majja, mis sellest ajast, kui ta pojad Maxim ja Kostja sõjaväearstidena rindele sõitsid, nii tühjaks oli jäänud. Ta mõtles, et pikk jalutuskäik metsas, mida ta nii väga armastab, on talle kasulik. Ja nii oligi, looduse rüpes ta erutus rauges ning ta kogus end jälle.

Lohutav oli mõelda minevikule ja meenutada Heinrich Dietzi, kellele kirjastus varem kuulus. Kakskümmend viis aastat tagasi ta kõhkles, kas võtta endale «Gleichheiti» toimetamine või mitte. Dietz, kes alati oli suuremeelne ja abivalmis, julgustas teda: «Lõpuks, kui vaja läheb, siis tule aga julgesti minu juurde.» Kogenud kirjastaja heasoovlikud sõnad olid otsustava tähtsusega, ja Clara andis nõusoleku. Aga Dietz? Senikaua, kui ta oli kirjastuse omanik, pidas ta oma sõna. Siis andis ta tühise tasu eest, õigemini peaaegu kinkis kirjastuse sotsiaaldemokraatlikule parteile. Ta kindel usk «Gleichheiti» missiooni ja tema poolt esitatud toimetaja võimetesse õigustas end hiilgavalt. Clara naeratas kurvalt: küll oli ta õnnelik, kui võis partei kongressil teatada, et möödunud aastal ületasid

«Gleichheiti» sissetulekud 15000 marga võrra väljaminekud.

Pikaajaline töö toimetuses polnud Clarale sugugi mitte ainult võidukaks triumfikäiguks. Tal tuli ajalehe ideelise suunitluse eest ka raskeid lahinguid pidada. Partei kongressidel muutus tavaks kritiseerida «Gleichheiti» selle «liiga kõrge taseme pärast». Paljud partei liikmed, ning kõigepealt just naised, oleksid tahtnud ajalehte näha rohkem populaarsema sisuga, sellisena, mis oleks rohkem vastanud laiade naistööliste hulkade huvidele ja maitsele. Clara pidi alati vastu vaidlema, et see ajaleht pole sugugi mitte ajaviitekirjandus, vaid vastupidi, ta ülesandeks on parimate ja eesrindlike naisproletaarlaste kasvatamine ja nende poliitiliste teadmiste arendamine.

Ja nüüd siis kiskus partei juhatus ta käest «Gleichheiti»! Kuid ikkagi ajaleht oli ja jääb kogu ta elu tähelepanuväärseimaks saavutuseks. Vähemalt *üks* tulemus on ta kakskümmend viis aastat kestnud tööl, mille üle ta isegi sellel raskel hetkel uhke võib olla ja mida ükski tema järglastest kergesti ei saavuta — tal õnnestus lihtsaid naisi «Gleichheiti» kaastöölisteks kasvatada. Ükski partei ajaleht ei tuginenud sellisele suurele rahvakirjasaatjate hulgale nagu naiste ajaleht.

Tahtejõudu pingutades suutis Clara teda minevikku viinud mõtted endale täielikult alistada. Sügavas südamesopis pesitses siiski veel näriv valu «Gleichheiti» kaotuse pärast. Kuid kas Clara siis tõesti ei leia endale teist võitlusvälja?

Juba mõni päev hiljem palusid Leipzigi naistöölised «oma Clarat» hakata ajalehe «Leipziger Volkszeitung» naiste kaasande toimetajaks. Kõhklemata andis Clara nõusoleku. Naiste kaasande esimestes numbrites, täites oma parteikaaslaste soovi, jättis ta «Gleichheitiga» jumalaga. Ta kirjutas: «Minu «süü» seisis selles, et mul algusest peale, kui riigipäeva sotsiaaldemokraatlik fraktsioon sotsialismi põhiprintsiibid kui kasutu ballasti üle parda heitis, oli diametraalselt erinev arvamus.» Jah, ta naelutas tõesti häbiposti oportunistliku soo, kuhu osa parteist oli vajunud, astus juhtide vastu, kes soodustasid sõja jätkamist, — kuid kas ta oli iga tund, iga minut võidelnud vajaliku karmusega? «Kui ma heidan pilgu tagasi möödalainud vaevarohketele tegevusaastatele «Gleichheiti» juu-

res,» kirjutas ajalehe endine peatoimetaja, «tunnen ma kahetsust, mida võiks väljendada kirglike sõnadega, mis Conrad Ferdinand Meyer [1] pani Hutteni suhu:

Ma kahetsen, murest on muljutud meel,
miks polnud ma kolm korda julgem veel!»

Paljusid partei liikmeid pahandas sügavalt partei juhtkonna autu käitumine Clara Zetkini suhtes, kelle nad Dietzi kirjastusest vallandasid pärast seda, kui ta oli seal juba veerand sajandit töötanud. Clara sai neil päevil väga palju kirju, täis sooje lohutus- ja toetussõnu. Ta tundis suurt rõõmu artikli üle, mille Franz Mehring, keda raske haiguse tõttu oldi sunnitud vanglast vabastama, Clara kuuekümnenda sünnipäeva auks kirjutas. Mehring märkis: «Clara Zetkin võttis «Gleichheiti» juhtimise enda peale, kui ajaleht oli äärmiselt viletsas olukorras, ja muutis selle võimsaks häälekandjaks, mis suunas rahvusvahelist naissotsialistide liikumist. Ta väsimatu tegevus ei piirdunud mitte ainult ajalehe juhtimisega ja naisliikumise tööga. Ta oli alati seal, kus ta võis kasu tuua, ning ei olnud ühtki valimiseelset kampaaniat, millest Clara Zetkin poleks kõige aktiivsemalt osa võtnud...»

Clara kavatses oma sõbrale ütelda, et too kirjutas temast liiga palju head, kuid ta oli siiski tänulik ja liigutatud oma teenete südamlikust ja täielikust tunnustamisest: ««Gleichheiti» aastakäigud on Clara Zetkinile igaveseks mälestussambaks. Ajaleht toetus alati sotsialistlikele põhimõtetele, sest on vähe neid inimesi, kes võiksid Clara Zetkiniga marksistliku teooria tundmises jõudu proovida, ja kindlasti pole ühtki sellist, kes teda selles ületada suudaksid.»

Ja nagu alati pärast raskeid pettumusi ning saatuselööke, vaatas Clara jälle reipalt tulevikku. Ta käis sõnade järgi, millest kirjutas oma esimeses «Leipziger Volkszeitungi» naiste kaasandele kirjutatud artiklis: «Edasi ja ainult edasi! Töötada käsi rüppe panemata... Oo, kuidas see aitab! Hingehaavad paranevad pingelise tööga, mille sa enda peale võtad... Edasi, ainult edasi!»

---

[1] Conrad Ferdinand Meyer (1825—1898) — šveitsi kirjanik. Tekstis tsiteeritud read on võetud poeemist «Hutteni viimased päevad».

«MA TAHAN VÕIDELDA SEAL, KUS ON ELU...»

Mitte kunagi polnud ükski teade niivõrd maailma vapustanud, kui see, mis levis 7. novembril 1917. a. See oli Lenini üleskutse «Venemaa kodanikele!», mis teatas proletaarse revolutsiooni esimestest võitudest Venemaal. Suur võit, mille töölised, talupojad ja soldatid Petrogradis Ajutise Valitsuse üle saavutasid, tekitas Clara Zetkinis vaimustust. Talle meenus Ossip, vara surnud abikaasa. Kui uhke oleks Ossip olnud selle päeva üle, mida ta kirglikult ootas! Juba 16. novembril 1917. a. kirjutas Clara Zetkin «Leipziger Volkszeitungi» naiste kaasandes: «Revolutsioon Petrogradis ja selle võit — see on järjekindlalt väljapeetud ja ellu viidud bolševike põhimõtete ja taktikaliste seisukohtade triumf.»

«Meie oleme ihust ja hingest teiega!» hüüdis Clara juba 1913. aastal, pöördudes vene naissotsialistide poole, kes vaatamata tsaariterrorile korraldasid Odessas rahvusvahelisel naistepäeval meeleavalduse. Ja nüüd oli ta jälle «ihu ja hingega» kangelaslikult võitleva vene rahva poolel. Samuti nagu Franz Mehring, kuulutas ka Clara Zetkin end täielikult noore Nõukogude vabariigi pooldajaks. Kasutades iga võimalust, paljastas ta alati maailmas lendu lastavaid õudseid väljamõeldisi Venemaa tööliste võitlusest kui laimavat valet. 1918. aasta algul V. I. Leninile saadetud kirjas kinnitas ta oma täielikku sümpaatiat bolševikele. Ja Lenin — revolutsiooni süda ja aju — leidis aega, et kirjutada Clarale, kui uhked on seltsimehed sellise võitleja toetuse üle nagu Clara.

Võidukas revolutsioon Venemaal! Clara Zetkini ja Franz Mehringu esinemised Vene revolutsiooni kaitseks, mis avaldati legaalses ajakirjanduses ja levitati («Spartakuse Liidu») illegaalsetes lendlehtedes, panid saksa töölised ja sõdurid mõtlema. Mis õnnestus nende vene vendadel, peab ka nendel õnnestuma! Toiduportsjonid nii Saksamaal endas kui ka rindel muutusid iga päevaga ühä väiksemaks ja halvemaks. Sõdurite riietus oli räbalateks muutunud, — isegi laskemoonast oli puudus. «Kuradile võidukellade helin ja hurraahüüded!» kõnelesid täitanud, räbaldunud ja näljased sõdurid. Nad ei lase endale enam puru silma ajada. See sõda, mida üldsegi nende huvi-

des ei peeta, on juba kaotatud! Kärvata täissöönud ja hästi riietatud kahurikuningate ning kindralite pärast? Ei!

Clara Zetkin tegi illegaalset tööd sõjatehastes ja tööliskasarmuis. Ta teadis, et saksa sõdurid ja töölised neavad sõda. Ei leidunud peaaegu ühtki naisproletaarlast, kes oleks veel Saksamaa võidusse uskunud. 1918. aasta suvel aga tunnistasid isegi juba mõned kindralid, et Saksamaa ei suuda oma vaenlastele rahu peale suruda, et sõda on kaotatud. On vaja lõpp teha inimeste ja materiaalsete väärtuste edasisele hävitamisele.

Iga päev tuli üha rohkem teateid sõdurite ja madruste mässudest, tööliste streikidest. Clara jäi kuulatama: kas ka Saksamaal on juba lähenemas revolutsioonitund? 1918. aasta oktoobris lasti Karl Liebknecht vabadusse. Seda saavutasid töölised ja sõdurid. Pärast vanglast vabanemist ei andnud Karl Liebknecht endale minutikski puhkust. Tema, «Spartakuse Liidu» aju, võis alati loota Clara Zetkini ja Franz Mehringu aktiivsele abile. Tuhanded illegaalselt trükitud lendlehed sattusid sõjatehastesse, kaevikutesse ja isegi sõjalaevadele. Kuid surma ja purustusi toov sõjamasin ei jäänud veel peatuma, ähkides ja puhkides jahvatas ta ikka veel inimesi ja hävitas nende töövilja. Nälg oli võtnud tohutu ulatuse. Linnades varisesid naised ja vanakesed nõrkusest lausa tänaval kokku. Kord siin, kord seal puhkesid epideemiad, imikute suremus oli kohutav. Lapsed jäid jõuetuks. Meeleheites, kuid üha vihasemalt pigistasid töölised käed rusikasse. Aeg on sellele meeletusele lõpp teha! 4. novembril 1918 pöörasid Kieli madrused juba oma kodumaal kahurid vaenlase vastu. Saksamaal algas revolutsioon.

See oli Clara elus suurpäevaks. Ainult füüsilised kannatused tumestasid rõõmu. Juba mitu kuud võitles ta üha kasvava nõrkusega. Nüüd, kui revolutsiooni tormikotkad Saksamaa kohal tiirlesid, surus raske haigus Clara voodisse. Revolutsioonimüra ulatus Clara koduni Stuttgardis tugevasti summutatult. Jälle algas mõistatuslik palavik, mis nii sageli Clarat kurnas. Novembri keskpaiku langes temperatuurikõver ootamatult mõneks päevaks ja Clarale teatati, et Rosa Luxemburg, nagu Karl Liebknechtki, on jälle vabaduses. Täie teadvuse juures andis Clara oma allkirja kõrvuti Karl Liebknechti ja Franz Mehringu allkirjaga Rosa Luxemburgi poolt koostatud läkitusele kõigi

maade proletaarlastele. Kuid palavik andis ainult väikese hingetõmbeaja. Järgmisel päeval kaotas Clara uuesti teadvuse ja nüüd juba nädalateks. Arstid tunnistasid tema olukorra peaaegu lootusetuks.

Palavikunägemustes tundus Clarale, nagu seisaks ta seltsimeeste kõrval barrikaadidel või kõnetoolis. Sel ajal võitlesid Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Leo Jogiches, Wilhelm Pieck ja teised erakordselt suurte raskustega. Olukord komplitseerus ka veel sellepärast, et väike, kuid väga mõjukas rühm juhtivaid partei liikmeid püüdis kõigest jõust revolutsiooni takistada, seda tagasi hoida ja lämmatada. Ajaloolised 1918. aasta novembripäevad näitasid pahempoolsetele nende saatuslikku viga: neil polnud ei omaenda parteid, ei kindlat programmi ega küllaldasel hulgal poliitiliselt hästi ettevalmistatud võitlejaid. «Spartakuse Liit» üksi oli revolutsiooni organiseerimiseks ja juhtimiseks liiga nõrk. Hiljem meenutas Clara sageli vene naisrevolutsionääride hoiatusi...

Kuid haigus aheldas Clara veel ikkagi voodi külge. Tal ei olnud mingeid teateid sündmustest Saksamaal. Ta ei teadnud, et juba 24 tundi pärast revolutsiooni algust asusid parempoolsed sotsiaaldemokraadid kontrrevolutsiooniga liitu. Kontrrevolutsioon tõstis pead: tulistati tööliste meeleavaldust ning areteeriti Saksamaa Sõltumatu Sotsiaaldemokraatliku Partei ja «Spartakuse Liidu» juhid.

Veidi enne jõulupühi muutus Clara tervis paremaks. Temperatuur langes. Haige sai palavikust lahti, kuid oli endiselt veel väga nõrk. Kuid ta hing ei tahtnud tegevusetusega leppida, ja omaksed pidid talle ajalehti andma. Clarat haaras meelekibedus ja viha. Endised parteikaaslased osutusid reetureiks! Ta tahtis otsekohe Berliini sõita, kuid suur nõrkus takistas tal seda kavatsust teostamast. Pühade ajal lubas arst paranejal tõusta. Pahameelega kuulis ta, et pealinnas toimuvad ikka veel verised võitlused valitsuse vägede ja madruste diviiside vahel. Sel ajal valitsesid Saksamaad parempoolsed sotsiaaldemokraadid Ebert, Scheidemann ja Noske[1] — näiliselt tööliste ja sõdu-

[1] Friedrich Ebert (1871—1925), Philipp Scheidemann (1865—1939), Gustav Noske (1868—1946) — saksa parempoolsed sotsiaaldemokraadid, töölisklassi huvide reetjad, kes asusid avalikult võitlema Saksa revolutsiooni vastu.

rite saadikute nõukogu ülesandel, tegelikult aga liidus reaktsionääridega.

Nüüd ei suutnud enam ükski asi Clarat kodus hoida. Ta telegrafeeris sõpradele, leppis kokku kohtumise suhtes ja vaatamata nõrkusele sõitis Berliini. Seal jutustati talle, et lähemal ajal asutab «Spartakuse Liit» Saksamaa Kommunistliku Partei. Clara, haigusest veel mitte täielikult paranenud, oli valmis võitlema kõige ägedamas sündmuste keerises — Berliinis. Sõbrad pidasid kaua nõu...

Järgmisel päeval sõitis Clara tagasi Stuttgarti. Perroonid ja rongid olid inimestest tulvil. Vana, tagasihoidlikult riietatud naist tõugati sageli, kuid ta ei pannud seda tähele. Tema süngest näost oli näha, et ta millegi ebameeldiva üle pingeliselt mõtles. Kuid pikkamööda kadus kulmukaarte vahel asunud sügav kurd. Võib-olla on sõpradel ja kõigepealt Rosal õigus, kui nad soovitavad talle veel mõneks ajaks jääda Saksamaa Sõltumatu Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmeks ja jätkata tööd Stuttgardis, oma vanal tegevusalal? Kas pole ta kogu südamega pühendunud naisliikumisele, mis on kogu ta elu mõtteks?! Ei, sõprade nõuanne polegi nii halb!... Kui ta selle vastu võtab, siis võib ta veel nädalaid ja kuid Saksamaa Sõltumatu Sotsiaaldemokraatliku Partei ridades olevatele naistöölistele mõju avaldada. Suurem osa nendest tunneb Clarat juba pikemat aega ja võtab ta sõnu kuulda...

Raske sõit nõudis Claralt palju jõudu. Vastu tahtmist pidi ta kas või mõneks päevaks endale puhkust andma. Kogu oma mõtetega oli ta sõprade juures. Ta jälgis ajalehtedest võitluste käiku, kirjutas artikleid ja otsekohe, kui tervis lubas, hakkas koosolekutel esinema. Valitsus, mille eesotsas olid «sotsialistid», hakkas juba noort Saksamaa Kommunistlikku Parteid taga kiusama. Kontrrevolutsioon läks üle pealetungile ja püüdis hävitada kommuniste. Viimastel öödel, kui Clarat piinas unepuudus, märkas ta läbi aknakardinate oma maja juures mingisuguseid kahtlasi kujusid. Või nägi ta viirastust? Claral ei tulnud kaua selle üle mõelda, kas see tema maja ümber luusiv inimrämps on ta fantaasia sünnitis või mitte. Ta kaotas hetkeks teadvuse, kui temani jõudis kohutav teade: Rosa ja Karl on mõrvatud, reaktsiooni palgasulaste poolt

tapetud! Mitte kohe ei tajunud ta asetleidnud sündmuse kogu koledust. Sugulased hakkasid kartma haiguse kordumist. Kuid Clara — energia kehastus — ei lasknud haigusel endast enam võitu saada. Ja sellel oma karmi ja raske elu kõige raskemal tunnil andis ta, täis viha, vande, et võitleb kuni viimse hingetõmbeni revolutsiooni võidu eest Saksamaal, võitleb selle eest, et Karli, Rosa ja lugematu hulga tööliste mõrvarid ei jääks karistamata.

See polnud veel kõik. Samal kuul suri Franz Mehring, Clara Zetkini vana, lugupeetud sõber. Nüüd oli tema ainuke, kes «neljast kindlameelsest» ellu oli jäänud! Nagu ta lahkunud kaasvõitlejadki, nii jääb ka tema kuni lõpuni võitlejate ridadesse. Ta tundis jälle, kuidas temasse uut jõudu juurde valgus. Haigused, mured, kurvastused olid Clara pea halliks teinud, ta näole sügavaid kortse ja vagusid ajanud, järsult karmi suujoone piiritlenud, kuid ta silmis, nagu varemgi, leegitses võitlusiha. Nüüd veel liiatigi! Ta oli valmis!

Mitte põrmugi ei häirinud teda nood inimjätised, kes öösiti ta maja ümber ringi luusisid. Alles mõni aeg hiljem sai Clara teada, et nagu Rosa ja Karli, nii pidid ka teda palgatud mõrtsukad tapma. Lõppude lõpuks kutsuti palgasulased ära. Reaktsionäärid arvasid, et Clara Zetkini tapmine, keda kogu Saksamaal ja eriti Švaabimaal nii armastati, oleks võinud halvasti lõppeda.

Kindla meelega asus Clara tööle. 1919. aasta algul toimunud sündmused sundisid teda halastamatult kokkuvõtet tegema kogu oma varasemast tegevusest selle partei ridades, kus alles hiljuti oli ta seltsimeheks «verekoer» Noske... Kogu eluaeg oli Clara sotsialistliku revolutsiooni seemet tööliste südametesse külvanud. Seemned langesid ekspluateerimise ja viletsuse poolt varem ettevalmistatud vastuvõtlikule pinnasele. Hoolika harimise tõttu hakkas külv haljendama, kasvas suureks ja lõi pead. Nüüd jõudis kätte lõikuseaeg, kuid saagi koristamiseks ja selle aitadesse panemiseks tuli töökätest puudus. Parteis ei olnud kindlat tuumikut. Nüüd sai ka Clara oma veast aru: partei ühtsuse nimel, valesti arusaadud ühtsuse nimel, ei nõudnud ta vajaliku järjekindlusega tõeliselt revolutsioonilise partei liikmete avalikku lahkulöömist enamuse moodustanud reformistidest ja oportunistidest. Sageli tasandas ta vastuolusid, et vaid partei ühtsust säilitada. Nüüd maksis

see kunagine ühtsuse fetišiks muutmine end valusasti kätte. Clara pööras pilgu Venemaa poole. Seal toimusid samuti ägedad lahingud. Noore Nõukogude vabariigi hävitamiseks toetasid kapitalistlikud riigid vene kontrrevolutsionääre raha, relvade ja sõduritega. Kuid Nõukogude vabariigi eesotsas seisis Vladimir Iljitš Lenin, kelle tegevus kutsus Clara Zetkinis esile sügava imetluse. Kaljukindlalt uskus Clara Lenini revolutsioonilisse jõusse. Lenin ja bolševike partei hoidsid kindlalt võimu enda käes ning juhtisid rahvahulkade võitlust. Ja suurel kokkuvõtete tegemise tunnil sundis tohutu erinevus Vene revolutsiooni käigu ja Saksamaa revolutsiooni käigu vahel Clara Zetkinit, Marxi ja Engelsi õpilast, tegema eriti tähtsa järelduse, et Lenin on ta suurte õpetajate suur järglane. Clara oli juba kõrgesse ikka jõudnud, kuid see ei seganud tal sugugi samasuguse põhjalikkusega, nagu ta kunagi nooruses Karl Marxi ja Friedrich Engelsi teoseid uuris, Lenini teoseid tundma õppimast.

Veidi hiljem, 1919. aasta märtsis, lahkus Clara Zetkin Saksamaa Sõltumatust Sotsiaaldemokraatlikust Parteist. Enne oma parteist lahkumist tegi ta selle juhtidega karmi lõpparve. Miks keeldusid nad noore Nõukogude vabariigi poolt saadetud toiduaineid vastu võtmast? Nood püüdsid oma käitumist seletada, viidates vene proletariaadi näljale ja viletsusele. Clara ei tunnistanud neid läbipaistvaid ettekäändeid ja andis neile hädajuhtidele rahvusvahelise solidaarsuse õppetunni. Ta ütles, et puudustkannatavalt vennalt viimase leivatüki vastuvõtmine, mida ta on valmis jagama, ja parematel aegadel talle selle annetuse eest tasumine on samuti rahvusvahelise solidaarsuse avaldus.

See oli alguseks Clara Zetkini sensatsioonilisele lahkumisele Sõltumatust Sotsiaaldemokraatlikust Parteist. Avalikult kirjutas Clara: «Olukord on selline, et ma avalikult teatan: minu edasine viibimine koos parempoolsetega Saksamaa Sõltumatus Sotsiaaldemokraatlikus Parteis pole enam võimalik. Ma olen seatud paratamatuse ette kõige teravamal kujul tõmbama piirjoone nende ja enda vahele. Peaaegu nelikümmend aastat võitlen ma sotsialistlike ideede elluviimise eest. Kui vana ka ma ei oleks, — ja nähtavasti on mul jäänud vähe päevi elada, — tahan ma siiski, nii kaua kui mul veel jõudu on, võidelda sellel poolel, kus

tuikab elav elu, aga mitte seal, kust mulle jõuetus ja lagunemine vastu vaatavad. Kuni ma elus olen, ei taha ma, et minust õhkuks poliitilise surma hõngu...»

Clara Zetkin pidas sõna. Kuni viimse hingetõmbeni seisis ta selle partei võitlusridades, kes võitleb inimkonna õnneliku tuleviku eest — noore Saksamaa Kommunistliku Partei ja Kommunistliku Internatsionaali ridades.

TULEB UUESTI OTSAST ALATA

Otsekohe pärast kommunistlikku parteisse astumist valiti Clara Zetkin, «Spartakuse Liidu» karastatud võitleja, Keskkomitee koosseisu.

Veel päris noorukese tütarlapsena oli ta kõhklemata enda järel «kõik sillad põletanud», öeldes lahti oma kodanlikust päritolust. Nüüd aga, juba kõrges vanuses, katkestas Clara Zetkin sama otsustavalt ja kõhklemata sidemed sotsiaaldemokraatiaga. Nooruses aitasid Marxi ja Engelsi tööd tal uuel tegevusväljal õigesti orienteeruda, vanaduses aitasid tal Lenini teosed õiget teed leida. Ning jõudu säästmata uuris ta visalt ja väsimatult Lenini teoseid. Clara sai aru, kuivõrd tühiseks muutuvad kõik II Internatsionaali kuulsad teoreetikud, kui võrdled neid Leniniga. Lenini töödest sai ta teada, et kapitalism ei ole enam õitsengu staadiumis. Pöörasest vallutuste ja saagiihast on ta kuni põhjani pehkinud ja jõudis imperialismis oma viimasesse staadiumi.

Uued vaated avaldasid viljakat mõju Clara väsimatule tegevusele Saksamaa Kommunistliku Partei ridades. Ta tegeles jälle tööga naiste hulgas. Clarale oli aga raskeks pettumuseks, et tal ei jäänud muud üle, kui alustada otsast peale sellega, millele ta kogu oma elu oli andnud. Enne lahkumist Saksamaa Sõltumatust Sotsiaaldemokraatlikust Parteist vestles ta väga paljude naissotsialistidega, paljastas sotsiaaldemokraatia liidrite reetlikku osa, osutas nende vigadele ja näitas selle partei alusetust. Kuid uude, kommunistlikku parteisse astusid koos Claraga ainult vähesed naised. Clara ei löönud kõhklema. Teadmata, mis on puhkus, agiteeris ta ja tegi ära suure töö, et noore kommunistliku partei ridades kindlaid ja aktiivseid naisrühmi organiseerida. Ta sõitis ringi mööda Saksa-

maad, selgitades töölisnaistele kommunistliku liikumise eesmärke ja näidates Weimari vabariigi [1] puudusi. Clara selgitas alati oma kuulajatele, et naistele ootamatult antud kingitus — naiste võrdõiguslikkus — on kahtlase väärtusega. See võrdõiguslikkus oli samasuguseks formaalsuseks nagu kogu demokraatia selles vabariigis üldse.

Tõsi, Clara Zetkinil oli naiste «võrdõiguslikkusest» vähemalt nii palju kasu, et nüüd võidi lõpuks ometi tema kui naise kandidatuur riigipäeva valimistel üles seada. Alles kuuekümne kolme aastasena esines ta esmakordselt kandidaadina valimiskoosolekutel. Oma valimiseelsetes kõnedes toonitas Clara kogu aeg, et Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon peab saksa töölistele alati olema eredaks eeskujuks nende võitluses. Saksa sotsiaaldemokraatia juhte süüdistas ta aga selles, et nad alatasa annavad revolutsioonile seljatagant hoope. Töölised nägid seda iga päev oma silmaga. Keiser põgenes küll Hollandisse, kuid tema käealused — kindralid, mõisnikud, börsikuningad ja kaevanduste omanikud — hoidsid ohje endiselt enda käes. Muutus ainult silt, sisu jäi samaks.

Saksamaal kujunenud olukord tekitas paljudes tõelistes kommunistides vastikusetunnet oma kodumaa vastu. Nad tunnistasid Clarale, et tahaksid sõita Venemaale ja osa võtta sotsialistlikust ülesehitustööst ning võitlusest interventide vastu. Clara Zetkin ei armastanud oma isiklikest tundmustest teistele kõnelda, kui aga selliseid avaldusi ikka rohkem ja rohkem ilmus, pöördus Clara oma kõnes Saksamaa Kommunistliku Partei III kongressil just nende seltsimeeste poole: «... uskuge mind, ma oleksin tahtnud juba ammu Venemaal olla, kogu hingest kisub mind sinna. Miks ma olen siis siia jäänud? Mul oleks häbi põgeneda Saksamaalt, kus revolutsiooniline liikumine ei arene nii kiires tempos kui vaja. Nimelt just siin ongi tarvis kahekordse, kümnekordse energiaga võidelda revolutsiooni eest...» Clara jäi kodumaale, ehkki ta juba palju aastaid, «tõtates hingega ihaldatud maale» [2], oli oma pilgud suu-

[1] Weimari vabariik kuulutati Saksamaal välja 1919. aastal, pärast revolutsiooni mahasurumist. Asutav Kogu, kes pidas oma istungeid Weimari linnas, võttis vastu konstitutsiooni, mis kinnitas kodanluse majandusliku ja poliitilise ülevõimu. See konstitutsioon kehtis kuni fašistide võimuhaaramiseni.

[2] Autor perefraseerib Ifigeneia sõnu Goethe draamast «Ifigeneia Taurises».

nanud Euroopa idaossa. Esmalt oli vaja *Saksamaal* oma kohust täita!

Otsekohe kui Clara Zetkin ja veel üks seltsimees esimeste Saksamaa Kommunistliku Partei saadikutena Weimari Vabariigi Riigipäevale ilmusid, muutus selle istungisaal hallipäise naiskommunisti tribüüniks. Oma esimeses kõnes pöördus ta laiade rahvahulkade poole, üle riigipiiride, kõikidest rahvustest inimeste poole, olles «maailma vapustanud kümne päeva»[1] sündmuste vaimustatud kaitsja ja kuulutaja.

Lõpuks saabus päev, kui Clara Saksamaa Kommunistliku Partei delegaadina võis sõita ihaldatud maale — Suure Oktoobrirevolutsiooni maale, — et võtta osa Kommunistliku Internatsionaali kongressist. Tõsi küll, Venemaal pidas Punaarmee veel ägedaid lahinguid vene ja välismaiste kontrrevolutsionääridega. See ei hirmutanud Clarat, vastupidi: ta oli väga õnnelik, et saab olla koos vene rahvaga sellele raskel ägeda võitluse ajal. Claral oli julgust 1920. aasta augustis suurte raskustega seotud reisile asuda. Ta tundis sellist kannatamatuse ja rõõmutunnet, nagu sõidaks ta kodumaale.

Noor Nõukogude vabariik saatis Clara Zetkinile, oma ustavale sõbrale, punaarmeelased Gatšinasse vastu. Vastutulnud punaarmeelased olid nende hulgast, kes purustasid Judenitši valgekaartlikud hordid Petrogradi all. Siin oli nii habemikke vanamehi kui ka kummalises rõivastuses noorukeid. Tormiliselt tervitasid nad Clara Zetkinit, igaüks neist oli juba kuulnud tema nime ja tahtis ta kätt suruda. Sellise suurepärase saatjaskonnaga sõitis Clara Zetkin soomusdresiinil Moskvasse. Sõidu ajal magas ta sügavalt ja rahulikult: sellel maal ja selliste kindlate inimeste kaitse all tundis ta end täiesti ohutult.

Otsekohe pärast saabumist palus ta end Kremlisse viia. Lenin pidas sel ajal Sverdlovi saalis istungit. Clara ilmumisel tõusis ta üles, tuli Clarale vastu ja embas teda rõõmsalt. Hiljem, istungi ajal, silmitses Clara murelikult ja uurivalt Vladimir Iljitši nägu. See oli 1907. aastal Stuttgardis, kui Clara nägi Leninit esimest ja ainust korda. Lenin oli sama toimekas ja energiline nagu vanastigi,

[1] «10 päeva, mis vapustasid maailma» — ameerika kirjaniku-kommunisti John Reedi raamat, milles autor kirjeldas isiklike tähelepanekute alusel Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni sündmusi. V. I. Lenin andis John Reedi raamatule kõrge hinnangu.

ainult ta karmimaks muutunud nägu kõneles paljudest unetutest öödest. Üks asi näis Clarale tema juures täiesti muutumatuna, ta oleks võinud seda kas või vandega kinnitada: Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni juht kandis sedasama tagasihoidlikku, hoolikalt puhastatud kuube nagu kolmteist aastat tagasigi.

Clara sai Venemaal ainult lühikest aega olla. Ta külastas suuri tööstusettevõtteid, esines tohututes tsehhides nende omanike — tööliste ees. Kõikjal kohtas ta entusiasmi ja visa tahtmist vaatamata näljale ja puudusele kaitsta ja üles ehitada tööliste ja talupoegade riik, tegeldes üheaegselt relva, müürsepakellu ja adrahõlmaga. Oma salasoovi, seda, mille eest ta kogu oma eluaja oli võidelnud, nägi ta aga igal sammul tegelikkuses kehastatuna: ettevõtetes, asutustes, uues riigiaparaadis — kõikjal seisis naine uue elu ehitajate esiridades. Esmakordselt ajaloos olid tal mehega võrdsed õigused! Clara viis koju rikkalikud, unustamatud muljed.

Jõudnud kodumaale, jutustas Clara naiskommunistidele sellest, mida ta Nõukogude Venemaal nägi, ning andis neile Saksamaa Sõltumatu Sotsiaaldemokraatliku Partei ja Saksamaa Kommunistliku Partei ühinemiskongressil üle üheksasaja Moskva parteitu naistöölise tervituse. «Pärast minu jutustust Saksamaal valitsevast olukorrast ja naiskommunistide võitlusest,» kirjeldas Clara delegaatidele Moskva koosolekut, «esitas üks neist naistest, kes kannatavad suurt puudust ja kes käsi rüppe panemata töötavad Nõukogude Venemaa kaitseks ning edasiarendamiseks, mulle küsimuse: «Mida võiksid vene naisproletaarlased teha, et abistada oma õdesid Saksamaal nende võitluses kapitalismiga?» Seltsimehed, ma pean ütlema, et ma pole veel kunagi näinud erutavamat ja liigutavamat töötajate rahvusvahelise solidaarsuse avaldust, kui see vene parteitute naistööliste valmisolek saksa proletariaadi abistamiseks.»

Kongressil ülistas Clara bolševikke nende mehisuse ja visaduse, väsimatuse ja isikliku vähenõudlikkuse eest, olgu see siis lahingus või tööpingi taga. Ta ütles avameelselt saksa kommunistidele: «Olla kommunist — see kohustab paljuks. Kohustab mitte ainult võitlema kapitalismi jõudude vastu ühiskonnas. See kohustab ka iga päev visalt võitlema omaenda teadvuses peituvate kapitalistliku moraali iganditega. Olla kommunist — tähendab olla uus inimene, parim

inimene, ennastsalgavam, energilisem, vapram inimene, kui see, kes lõi kapitalistliku moraali.»

Iga päev, iga tund aitas Clara Zetkin kaasa selle uue inimese kasvatamisele, mitte kunagi unustamata, et alustada tuleb endast.

KOMMUNISTLIKU INTERNATSIONAALI ÜLESANDEL

Vene töölised, punaarmeelased ja talupojad olid väga rõõmsad, et Clara Zetkin, Karl Liebknechti ja August Bebeli võitluskaaslane asus täielikult nende ja äsja saavutatud vabaduse poolele. Kommunistlik Internatsionaal, mida juhtis Lenin, suhtus täieliku usaldusega Clarasse, kes pärast pikaajalist võitlust II Internatsionaali ridades lõi sellest lõplikult lahku. Clara oli oma poliitilises tegevuses mõnikord eksiteele sattunud, seda ei võinud salata, kuid alati sai ta oma vigadest kiiresti aru ja parandas need. Clara Zetkini elu ja võitlus olid sirgjoonelised. Ta oli alati andnud kogu oma jõu proletariaadi üritusele ja polnud kunagi end säästnud. Sellepärast andsidki Lenin ja Kominterni juhid just sellele eeskujulikule kommunistile väga austava ülesande. III Internatsionaali delegaadina pidi ta 1920. aasta detsembris osa võtma Prantsusmaa Kommunistliku Partei asutamiskongressi tööst. Lenin tegi talle ülesandeks Tours'is need prantsuse sotsialistid käsile võtta, kes nagu saksa sotsiaaldemokraatia äraandjadki reetsid töölisklassi ja said kodanluse teenreiks.

Sõja ajal sisendati prantsuse rahvasse kunstlikult šovinismi ideed. Osa elanikkonnast oli sellest veel praegugi haaratud. Isegi kongressi delegaatide hulgas oli üsna rohkesti inimesi, kes kiitsid heaks loosungi: «Bossid maksavad kõige eest!» Selles šovinismist mürgitatud õhkkonnas teatas Clara:

«Saksamaa proletariaat ei oota Versailles'i lepingu revideerimist ei Saksa kapitalistide ega ka Prantsusmaa, Inglismaa või teiste maade kapitalistide poolt. Ta ei oota selle lepingu revideerimist ka revanši ja sõja teel, nagu mõned narrid mõtlevad. Ainult revolutsioonilise proletariaadi võimas käsi, olgu siis Prantsusmaal või Saksamaal, annulleerib selle jõuga pealesurutud lepingu ja loob mõ-

lema rahva vahel inimlikkuse, vendluse ja revolutsioonilise solidaarsuse liidu.»

Clara Zetkin jutustas Tours'is vene tööliste ägedatest ja kangelaslikkudest võitlustest, jutustas kaasakiskuvalt ja õiglaselt. Kui ta nõudis prantsuse proletaarlastelt, et nad alati, kõigi jõududega toetaksid Nõukogude riiki, siis asendusid šovinistlikud meeleolud tõelise vaimustuse ja vennaliku solidaarsuse tormiga.

Paljudele prantsuse proletaarlastele oli Clara ootamatu ilmumine kongressile tõeliseks suursündmuseks. «Prantslased, kes võtsid kongressi tööst osa, võisid Clara Zetkini lühikese sõnavõtu ajal veenduda,» kirjutas «L'Humanité», «et ta, vaatamata vahetpidamatus võitluses läbielatud elule oli säilitanud oma noore hinge, oma mehisuse, oma vaimustuse ja selge mõistuse jõu. Ärge unustage, et see naine oma taltsutamatu energiaga oli pikemat aega Rosa Luxemburgi kaasvõitlejaks ja sõbraks, selle inimese sõbraks, kes samuti nagu Clara oli vaimustusega valmis revolutsiooni heaks oma elu ohverdama... Partei võib uhke olla, et ta ridades on sellised inimesed. Paljude kuulajate silmi ilmusid pisarad, kui Clara pöördus proletariaadi poole üleskutsega võidelda maailmarevolutsiooni eest. Milliseks heaks õppetunniks oli see kongressisaali kogunenud meestele, kui see hallipäine naine tuletas meile leegitsevast vaimustusest õhkuvate sõnadega meelde meie kohust.» Nii andis Clara Zetkin oma lühikese kõnega oma panuse praegu nii võimsa Prantsuse Kommunistliku Partei loomisel.

Prantsusmaa piiri ületamine ja sõit Tours'i 1920. aasta detsembris oli seotud suurte raskustega. Clara oli arvestanud areteerimise ohtu, sest veidi aega enne Prantsusmaale sõitmist sattus ta silma alla artikkel ajalehest «Le Matin»: «Kui Clara Zetkin avastatakse, siis ta areteeritakse... Kohus suhtub temasse täie karmusega...»

Säärased ähvardused ei suutnud Clarat hirmutada. Juba järgmisel aastal õnnestus tal kui Kommunistliku Internatsionaali volinikul veelgi ohtlikum piiriületamine sooritada ja salaja Itaaliasse sõita. Milaanos sotsiaaldemokraatliku partei kongressil oli samuti vaja nagu kord ja kohus kõrvuni reetmise rappa vajunud reformistlikud elemendid käsile võtta. Itaalia võimud said Clara kavatsetavast reisist teada. Hellitades auahnet unistust tabada see «punane naisagent» otse piiril, ajasid nad jalule kõik kogenud

nuhid, need aga panid mängu kogu oma rafineeritud kavaluse. Kuid asjata! Mitte ükski Clara Zetkini taoline isik ei ületanud piiri.

Kongress algas. Kõik saali sissekäigud olid tugevate politseisalkade valve all. Politseinikud ja isegi töölised kes olid saali kogunenud, arvasid juba, et Clara keeldus raskest ja ohtlikust reisist. Ja äkki täiesti ootamatult ilmus saali hallipäine naine. Kongressist osavõtjad olid mõneks hetkeks lausa hämmastunud, seejärel puhkes saalis kiiduavalduste torm. Itaalia seltsimehed tervitasid Clarat suure juubeldusega. Clara süda muutus soojaks sellest vaimustatud vastuvõtust, kuid see ei takistanud tal kohe samas täie kindlusega teatamast: «Ma palun teid adresseerida need kiiduavaldused mitte mulle, vaid Kommunistlikule Internatsionaalile. Ma saabusin siia mitte selleks, et siin kiiduavaldusi teenida, vaid selleks, et täita oma küllaltki vastutusrikast ülesannet.» Ning minutitki raiskamata võttis ta reformistid kõige puhtamas itaalia keeles käsile, nii et iga ta sõna oli töölistele arusaadav. Oportunistlikud juhid, kes alles mõni minut tagasi olid oma aplausiga teda tervitanud, sattusid ärevusse. Nad hakkasid talle pidevalt vahele segama. Kuid Clara ei kaotanud enesevalitsemist. Ta võrdles itaalia reformiste saksa reformistidega, kes mõrvasid selja tagant Rosa Luxemburgi ja Karl Liebknechti ja kelle südametunnistusel oli seitsmeteistkümne tuhande proletaarlase elu. Nagu Tours'is, nii lõpetas ta ka Milaanos oma kõne üleskutsega revolutsioonilise solidaarsuse tähe all toetada ja kaitsta Nõukogude vabariiki.

Politsei, kellel ei õnnestunud Clarat Itaaliasse sissesõidul areteerida, kavatses teda pärast kongressi kinni võtta. Kuid seda polnud nii lihtne teha. Rühm töölisi, kes kaitsesid Clarat, piirasid ta sisse, saatsid ta tänaval ootavasse autosse ja moodustasid ta ümber elava müüri. Töölistega kokkupõrke ärahoidmiseks pidas politsei paremaks liikuda Clara auto kannul ja areteerida ta autost väljumisel. Üks politseiauto sõitis Clara auto järel, teine kihutas sellest ette. Kui auto, milles sõitis Clara, peatus Milaano hotelli ees, ootasid seda juba politseinikud. Sõbralikult naeratades väljus autost graatsiline käharate kastanpruunide juustega noor naine. Imestuse ja vihaga heitsid põhjalikult tüssata saanud nuhid pilgu autosse. Sealt leidsid nad valge paruka ja kepi.

Samal ajal viis teine auto Clara Zetkini kiiresti lähedal

asuva piirini. Juba Milaanosse sõites nägi ta eredas päikesevalguses, nüüd aga autolampide valguses paljude majade ja kirikute seintele kohmakalt kriidiga kirjutatud või värviga maalitud sõnu: «*Evviva Lenin*!» Nende sõnadega väljendasid itaalia töölised oma lootust ja sügavat usku paremasse tulevikku, mille kehastust nad nägid Leninis ja Oktoobrirevolutsioonis.

Clara ületas takistamatult piiri. Ta kuju ja tema sõnad jäid kauaks itaalia tööliste teadvusse. Nädalaid kestsid kogu maal — riisipõldudel, salpeetrikaevandustes ja tehaste tsehhides — vaidlused vana saksa naiskommunisti kõne üle. Paljude itaalia tööliste südameis ärkas usk noorresse kommunistlikusse parteisse [1] ja III Internatsionaali.

KÕRGEIMA KOHTU EES

Kogu oma eluajal pidas Clara Zetkin end kõigi oma tegude ja ebaõnnestumiste eest vastutavaks ainult ühe kohtu — oma südametunnistuse kohtu ees. See tõelise marksisti puhas, äraostmatu südametunnistus põhjustas juba 1901. aastal Clara valimise partei juhatuse kontrollkomisjoni ja andis talle aunime «Partei südametunnistus». Kindlalt ja mehiselt pidas Clara lõpuni paljud lahingud.

Nüüd kuulus ta Saksamaa Kommunistliku Partei Keskkomitee koosseisu. Sageli tekkisid ka siin tugevad lahkhelid. Tohutute kogemustega Clara Zetkin nägi nendes lahkhelides äsja asutatud partei õige kasvu tõendust. Sõnade ja tegudega aitas ta sellele kasvule kaasa. Lahkhelides taktikaliste küsimuste puhul põrkasid kokku vastandlikud vaated. Clara seisukoht ei leidnud heakskiitmist. Ta arvas, et pärast kõiki «poolt» ja «vastu» vaagimist on vaja üksmeelsele otsusele jõuda. Kui aga üksmeelele ei jõutud ja kõik vaieldavad küsimused jäid lahendamata, tundis Clara, et ta ei suuda enam oma südametunnistuse ees kanda vastutust partei kõrgeimate instantside poliitika eest. Sellepärast astus Clara, vana kommunist, täiesti ootamatult Keskkomitee koosseisust välja. Clara Zetkin mõistis väga hästi, et selline samm on kõige rängem distsipliinirikkumine. Kas võib ta seda sammu oma südame-

[1] Itaalia Kommunistlik Partei asutati 21. jaanuaril 1921. aastal Livornos toimunud kongressil.

tunnistuse ees õigustada? Ta mõtles, et võib: tema arvates tõid seltsimeeste liialt pikale veninud lahkhelid taktikalistes küsimustes parteile kahju. Sellepärast ta keelduski edaspidi nendega koos töötamast.

1921. aasta suvel kutsuti Moskvas kokku III Internatsionaali kongress. Päevakorras olid tähtsad poliitilised küsimused, nende hulgas ka küsimus Saksamaa Kommunistlikus Parteis tekkinud taktikalistest lahkhelidest, mis tõid kaasa Clara Zetkini ootamatu lahkumise Keskkomiteest. Seekord sõitis Clara maale, kus tema unistused olid täide läinud, rõhutud meeleolus. «Raskelt, väga raskelt rõhus mind teadmine,» kirjutas ta hiljem, «et sellise «distsipliinirikkumisega» sattusin ma teravasse opositsiooni nendega, kes nii poliitiliselt kui ka isiklikult olid mulle kõige lähedasemad, s. o. vene sõpradega. Ma teadsin, et mind ootavad väga ägedad lahingud, ja ma otsustasin kindlalt need lahingud vastu võtta, ükskõik, kas ma võidan või saan lüüa.»

«Saabunud Moskvasse,» jutustas Clara aastaid hiljem, «pidin ma eluviisi muutmise eest tribuuti maksma — jäin tõsiselt haigeks. Lenin külastas mind. Emaliku hoolitsusega päris ta, kas mulle osutatakse vajalikku arstiabi, kas ma saan vastavat toitu, ta uuris, millest mul on puudus jne... Lenin kahtles, kas on ikka kõik nii hästi, nii suurepärane, kui mulle näis. Eriti sai ta pahaseks selle üle, et ma elasin ühe maja neljandal korrusel, kus, tõsi küll, teoreetiliselt oli lift olemas, kuid praktiliselt see ei töötanud. «Täpipealt nagu Kautsky pooldajate armastus ja revolutsioonitahe,» märkis Lenin sarkastiliselt...»

Tol korral, kui Lenin külastas koos oma elukaaslase Krupskajaga haiget Clarat [1], ei maininud ta sõnakestki Clara «pattudest». Kuid Clara tundis end väga ängistatuna. Ta oli veendunud, et pärast tema tervenemist puhkeb äike ja selles mängib üsna tähtsat rolli ta lahkumine partei Keskkomiteest.

Clara oletused olid õiged. Otsekohe pärast seda, kui ta hakkas väljas käima, palus Lenin Clara jutuajamisele

[1] Esitades üksikasju Clara Zetkini ja V. I. Lenini kohtumistest ja vestlustest, on H. Ilberg ebatäpne. Näiteks sündmused, mis toimusid 1920. aastal, esitab ta 1921. aasta sündmustena. Lenin külastas haiget C. Zetkinit mitte ta teisel, vaid esimesel Nõukogude Venemaal viibimise ajal, s o. 1920. aasta sügisel. Vt. К. Цеткин «Воспоминания о Ленине», Москва, lk. 17 ja 20.

Kremlisse. Ta tervitas Clarat tugeva, südamliku käepigistusega oma töötoas, kirjutuslaua ääres, mis, kandmata «geniaalse korratuse» jälgi, andis tunnistust väsimatust tegevusest.[1] Lenin nõudis sedamaid Clara Zetkinilt ettekannet Saksamaal ja parteis valitsevast olukorrast. Tähelepanelikult kuulas ta vana kommunisti sõnu.

Clara lõpetab oma jutustuse. Ja Lenin räägib temaga avameelselt, veenvalt vaieldavaist taktikalistest küsimustest, meenutab ta ootamatut lahkumist Keskkomiteest. Lenin tahab vana kommunisti, keda ta nii kõrgelt hindab, vaieldavas küsimuses õigele seisukohale suunata. Tõsi küll, Lenin nõustub sellega, et Clara vastased käitusid valesti. Clara segab Leninile vahele: «Te mõtlete võib-olla, kallis seltsimees Lenin, et peate mulle tooma mõned lohutusepalukesed? Kuid ma saan läbi ilma lohutuse ja palsamita.» «Ei,» vaidleb Lenin vastu, «seda ma ei mõelnud. Tõenduseks teen ma teile siinsamas hea peapesu. Ütelge, kuidas võisite teie toime tulla sellise kapitaalse rumalusega, nimelt kapitaalse rumalusega, — Keskkomiteest minema joosta? Kuhu jäi teie mõistus? Ma olin selle üle pahane, äärmiselt pahane. Kas võis tegutseda nii järelemõtlematult, arvestamata selle sammu tagajärgi, meile sellest teatamata, meie arvamust ära kuulamata.» Lenin ei nõustu Clara argumentidega. «Või veel!» hüüab Lenin elavalt. «Teil polnud õigust keelduda teile osutatud usaldusest . . .»

Vaatamata Lenini karmile kriitikale Clara ei kahetse. Lenin vahetab kõneainet. Ja lahkumine on sama südamlik kui kohtuminegi. Neile on niigi selge, et see isiklik vestlus oli ainult otsustavate kohtupäevade proloogiks.

Need päevad ei lase end kaua oodata. Varsti pärast jutuajamist algab Kremlis Kommunistliku Internatsionaali III ülemaailmne kongress. «Äärmiselt pingeline õhkkond täidab määratu kõrge Kremli saali,» kirjutas Clara hiljem, «kus kommunistliku rahvamaja erepunane värv varjab kullast sätendava tsaarilossi külmuse ja hiilguse. Iga närv pingul, jälgivad sajad delegaadid ja tihe kuulajate hulk sõnavõtte.»

III ülemaailmse kongressi päevakorras seisavad taktikaküsimused, mis on Kommunistliku Internatsionaali koosseisu kuuluvatele parteidele määratu suure tähtsusega.

---

[1] Nagu ilmneb C. Zetkini mälestustest, toimus see vestlus mitte V. I. Lenini kabinetis, vaid toas, kus elas C. Zetkin.

Mitu päeva kestnud arutlustes otsivad delegaadid õiget lahendust. Clara Zetkinit kritiseeritakse sageli ta ebaõigete vaadete ja Keskkomiteest väljaastumise pärast.

Temal, vanal, suurte teenetega kommunistil, pole kerge vene sõprade ja teiste maade seltsimeeste teravaid etteheiteid ja noomitusi kuulata. Kuid ta näol pole näha solvatud enesearmastuse ilmet. Ta võtab karmi kriitika vastu ilma igasuguse ülbuseta. Järk-järgult hakkab Clara, kes alati nii teistelt kui eneselt enesekriitikat nõudis, mõistma oma käitumise ekslikkust. Kas tõesti ta südametunnistus on lakanud olemast kindlaks kompassiks? Ta nõustub III Internatsionaali resolutsioonidega ja tõotab vabatahtlikult kõigi jõududega kaasa aidata nende otsuste elluviimisele.

Ka varem, kui ta noorem oli, nõudsid parteikongressid Claralt kogu jõudu. See ülemaailmne kongress on aga palju pingelisem, juba kliima on talle harjumatu. Igal õhtul heidab ta surmväsinuna voodisse. Oma kuuekümne neljanda sünnipäeva eelõhtul mõtleb ta sarkastiliselt sellele, et tal pole mingit mõtet enda üle kohut mõista, nagu ta seda oli harjunud tegema. Võtsid ju seltsimehed selle kohustuse enda peale, kusjuures nad tegid seda üpris põhjalikult.

Järgmisel hommikul, vesteldes elavalt ühe prantsuse delegaadiga, jõuab Clara Kremlisse. Istungisaalis läheb ta kiiresti oma kohale — ja jääb äkki imestunult seisma. Kas ta näeb viirastust? Ei! Koht, kus ta tavaliselt istub, on tõesti imeilusate lilledega ehitud! Clara püüab oma liigutust maha suruda. Ta ei suuda kuidagi mõista, kuidas seltsimehed tõsises ja pingelises töös pidasid meeles selle «tudiseva vanaeide» (nagu Clara end sageli nimetab) sünnipäeva, kes on veel ainult selleks võimeline, et tagasihoidlikult revolutsiooniüritust teenida. Kuid see pole veel kõik! Sellessamas saalis, kus ta alles eile ja üleeile sai «oma elus kõige tugevama peapesu», korraldatakse täna tema pidulik austamine. Nimekad kommunistid paljudest maadest hindavad õiglaselt Clara teeneid, ta võitlust oportunismi ja imperialistliku sõja vastu, ta mehiseid väljaastumisi Oktoobrirevolutsiooni kaitseks, ta äraostmatust ja võitlusvaimu. Talle tuuakse lilli, kimp kimbu järel, kuni neist kasvab terve lillede mägi. Need on leekivad, võrratut värvi lilled, kõige suurepärasemad lilled, mis üldse Venemaal kasvavad.

«Te võtate minult jõu,» vastab sellest austamisest sügavalt liigutatud Clara Zetkin, «kui pöördute minu poole tunnustuse ja kiidusõnadega. Kui te mind ründate, tunnen ma end väga hästi. Mind lohutab mõte, et isegi sellega olen ma kasulik — aitan tuua selgust revolutsiooni edasisele arenemisele. Aga kui te mind kiidate, tunnen ma end rõhutuna, mulle meenub kõik see, mida ma tahtsin, kuid ei suutnud saavutada; mõtlen kõigest sellest, mida andis mulle elu ja revolutsiooni-idee, ja pean tunnistama, et ma olen võlgu jäänud revolutsiooni ees, sest jõudu ei jätkunud...» Äkki keset kõnet meenub Clarale Rosa Luxemburg: «Kõik, mis ma olin ja mida tegin, oli meile Rosa Luxemburgiga ühiseks ürituseks... Kõik need lilled siin asetan mõttes tema hauale...» Erutatult lõpetab vanake oma lühikese kõne järgmiste sõnadega:

«Tunnistan, et mul on ainult üks salasoov, mille täitmisele võite teie kõik kaasa aidata. Ja nimelt töötada ning võidelda selle eest, et ma ei sureks enne, kui olen näinud revolutsiooni Saksamaal ja võimaluse korral teistes maades...»

Kui Clara pärast Kommunistliku Internatsionaali III ülemaailmse kongressi lõppu valmistus kodumaale tagasisõiduks, andis Lenin talle kaasa veel ühe juhendi: «Vaatamata oma vastumeelsusele ja trotsile, peate te tingimata kuuluma partei Keskkomitee koosseisu. Ja te ei tohi enam sealt ära põgeneda, isegi kui teile isiklikult tundub, et teil on selleks õigus või koguni kohustus seda teha. Teil pole mingit õigust, peale õiguse teenida raskel ajal parteid ja proletariaati...»

See kongress õpetas Clarale seda, et kommunisti jaoks on ainult üks kõrgeim kohus: III Internatsionaal, ja et kommunist peab partei huvides distsipliini pidama. Ainult partei on kommunisti südametunnistus.

«RAHVAÜLESTÕUS» GRUUSIAS

21. jaanuaril 1924. aastal suri Moskva lähedal Gorkis Vladimir Iljitš Lenin. Tema surm vapustas kogu maailma proletariaati. Lakkas tuksumast tööliste kõige mehisema ja ettenägelikuma sõbra süda.

Lenini surm oli Clarale väga raskeks löögiks. Suri inimene, kelle Clara Zetkin seadis ühte ritta Marxi ja Engelsiga kui maailma proletariaadi võrreldamatu suure juhi.

Pärast Lenini surma koormas Clara end tohutu tööga. Ta pingutas viimse võimaluseni oma jõudu: Kommunistliku Internatsionaali Naiste Sekretariaadi sekretärina juhtis ta Moskvast kommunistlikku naisliikumist, esines Saksa Riigipäeval ja massimiitingutel. Oma kõnedes paljastas ta tööliklassi vaenlasi — ettevõtjaid, mõisnikke, ohvitsere ja reetureid sotsiaaldemokraatia juhtide hulgast.

Kuid 1924. aasta suvel oli Clara Zetkin nii haige ja kurnatud, et arstide konsiilium keelas talle kategooriliselt igasuguse töö ja määras mitmeks nädalaks, aga võib-olla ka mitmeks kuuks täieliku puhkuse. Clara allus sellele nõudmisele ja sõitis ühte Põhja-Kaukaasia väikesesse asulasse, mis asus määratute lehtpuumetsade keskel. Paljad kaljud tõusid järsult lõunataevasse. Saared, tammed ja vahtrad, mis ümbritsesid majakest, kus Clara Zetkin elas, meenutasid talle oma sahinaga kodumaad. Siin valitsev vaikus ja raviallikad pidid ta kannatusi leevendama.

Kuid sellisel võitlusega harjunud inimesel nagu Clara Zetkin oli väga raske taluda sunnitud tegevusetust ja maailmasündmustest eemalolekut, pealegi veel nii pikaks ajaks. «Miski minu rinnas,» kirjutas ta raamatus «Vabastatud Kaukaasias», «ei või nagu leppida ei vaikuse ega maailmast loobumisega. Pidevalt kajavad mu kõrvus miljonite inimeste hädakarjed ja mõttes näen ma laia, lagedat välja, kus toimub viimane, otsustav võitlus, mille tulemusena võidutsev inimkond vabaneb lõpuks kulla orjastavast needusest.»

Igal hommikul ootas Clara suure kannatamatusega ajalehti. Kõigepealt asus ta saksa ajalehti lugema. Ning kord luges ta reformistide poolt väljaantavast ajalehest imestusega teadet: «Kogu gruusia rahva suur ülestõus Nõukogude riigi ja selle bolševistliku valitsuse väljakannatamatu peremehetsemise ja türannia vastu!» Clara heitis ajalehe vihaselt kõrvale: liialt hästi tundis ta kapitalistliku maailma poliitika rafineeritud riukaid! Ülestõus Gruusias? Ja just sel momendil, kui saksa ja prantsuse sotsiaaldemokraatia käsikäes ameerika trustide ninameestega «tõukab nagu koloonia maailmakapitali jalge ette sellise mitte just väikese ja tähtsusetu maa nagu Saksamaa»? Clara

Zetkin oli kaljukindel, et teade Gruusia sündmustest on jäme vale.

Ta kavatsus puhata kadus. Möödunud aastal olid gruusia seltsimehed teda mitu korda palunud külastada seda imeilusat maad. Juba ammu oli Claral kirglik soov reisida risti-põigiti läbi mõne nõukogude vabariigi, et vaadata, kuidas sünnib ja kasvab uus elu. Ta ei jõudnud ära oodata, millal ta võib kõnelda tööliste ja talupoegadega, vaadata lastekodusid, haiglaid, koole, sovhoose ja tööstusettevõtteid. Ta tahtis näha, kuidas toimub ülesehitustöö.

Clara Zetkin jõudis otsusele: vaatamata oma kõrgele vanusele ja nõrgale tervisele läheb ta reisima. Tema, menševike avalik vaenlane ja bolševike poolehoidja, külastab nimelt Gruusiat — maad, kus möllavat nõukogude võimu vastane «võimsa rahvaülestõusu» leek.

Mõeldud — tehtud! Clara loobus arstide järelevalvest ja sõitis Taga-Kaukaasiasse, vastu tööle — oma ammu läbiproovitud raviallikale. Ta pilgud joobusid Põhja-Kaukaasia eelmäestiku värviküllasest toredusest, mägede ja orgude vaheldumisest, järskudest kaljudest, metsadest, niitudest, põldudest... Ta nautis hurmavalt lõhnava stepi võlu, mille õhk oli närtsiva tüümiani ja teiste taimede vürtsisest aroomist küllastunud. Ta kuulas, kuidas laulis stepp, kuidas lugematute rohutirtsude vahetpidamatu siristamine sulas üheks heliks, mida ei suutnud summutada ei hobusekapjade plagin ega auto mürin.

Clara ei nautinud mitte ainult võrratut looduseilu. Reisi ajal otsis ta pingeliselt «võimsa rahvaülestõusu» jälgi, kuid ei suutnud neid leida. Olukorra paremaks tundmaõppimiseks sõitis ta osa teest kerges kaukaasia vankris. Siinseal põldudel oli veel näha ärakuivanud taimi — äsjase ikalduse jälgi. Kõrvetav kuumus suve algul ja seejärel vahetpidamatud vihmavalingud hävitasid talupoegade lootused. Nüüd töötasid talupojad jälle hoolsalt põldudel ja noogutasid möödasõitvatele reisijatele sõbralikult peaga.

Suurte linnade elanikkond oli oma koosseisult mitmekesine: kõrvuti kohalike elanikega elasid seal armeenlased ja türklased, — kuid mitte kuskil ei näinud Clara seda «südantlõhestavat viletsust», millest vaenulikud ajalehed oma väljamõeldistes luiskasid. Raudteejaamades müüdi kuumi pannkooke ja suurepäraseid viinamarju: ühed tundsid neist mõnu vaikides, teised elavalt vesteldes ja žestiku-

leerides. Mitte kuskil ei märganud Clara midagi mässumeeleolu taolist.

Põhja-Kaukaasiast viis auto ränduri Gruusiasse. Iga päev sõitis Clara autoga kümme, vahel isegi üle kümne tunni päevas mööda maad. Kuid ka siin, vaatamata kõige hoolsamale jälgimisele, ei avastanud ta midagi, mis oleks viidanud «rahvahulkade ülestõusule ja pahameelele», «verisele terrorirežiimile» ning «vihkamise ja ahastuse meeleoludele». Talupoegade maisi, õlgede, juurvilja või küttepuudega koormatud vankrid veeresid üksteise järel lähimasse linna. Kohalikud talupojad läksid rahulikult oma teed ja tegelesid igapäevaste toimingutega. Hambuni relvastatud ratsanikud maalilistes gruusia mägilaste rahvarõivastes traavisid rahulikult piki tänavaid — Kaukaasia mägedes olid püstolid, padrunivööd ja pistodad samasugusteks mehe rõivastusesemeteks, nagu mõnes teises kohas kuulus ülikonna juurde lips. Isegi üle Tereki viival sillal ei peatanud keegi reisijaid.

Auto suundus Tiflisi. Linnas sõitis masin mööda laiu puhtaid tänavaid, kus liikus rohkesti omavahel vestlevaid ja naljatlevaid inimesi. Nende riietus oli värvirõõmus: mehed kandsid punaseid, siniseid, rohelisi või valgeid särke. Naiste tumedad juuksed ja osa näost olid kaetud õhukeste kirjute siidrätikutega.

Tiflis, Gruusia imeilus pealinn, oli juba ammust ajast gruusia proletariaadi kindluseks. Siin tegi sajandivahetusel revolutsioonilist tööd Lenini õpilane Stalin. Siin võitles ta illegaalselt, kui oli Tiflisi vaimulikust seminarist sotsiaaldemokraatliku tegevuse pärast välja heidetud. Siin toimetas ta leninlikel põhimõtetel töölisajalehte.

Tiflis on Gruusia võimsalt tuksuv süda. Kuid miks pole siin ülestõusnud rahvahulki näha? Kus siis neid veel leida kui mitte selles linnas? Clara meenutas pealkirju reformistlikes ajalehtedes: «Nõukogude valitsus Tiflisis on kukutatud!» — «Linna välisilmes, kogu linna elus,» kirjutas Clara Zetkin oma muljetest, «pole näha vähimatki kas või lühiajalisegi üldise korratuse või rahutuste märki . . .»

Kuid ainuüksi välistest tunnustest oli veel vähe, et Claral oleks kujunenud oma arvamus. Kui ta tahtis täielikult sotsiaaldemokraatlike ajalehtede valeteateid paljastada, siis pidi ta kõiki asju põhjalikult analüüsima. Selle eesmärgi nimel oli ta valmis ükskõik missuguse reisi raskusi

taluma ja igast vestlusest osa võtma. Clara Zetkin laskis kommunistliku partei juhtidel niinimetatud Gruusia ülestõusust jutustada, ta kogus toimunud sündmuste kohta andmeid ka tagasihoidlike parteitute tööliste ja talupoegade käest, kellega ta kohtus ettevõtetes või väljasõitudel linna ümbrusse. Aga tulemus?

Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa kodanlikud ajalehed, samuti ka kõigi maade sotsiaaldemokraatlik ajakirjandus ajasid tühja lora «õnnetu, orjastatud, oma rõhujate vastu astunud rahva kangelaslikust ülestõusust». Gruusia tööliste ja talupoegade üksmeelsetest jutustustest sai Clara teada, et mõnel pool pidi tähtsusetuid sädemeid kunstlikult lõkkele õhutatama. Vandenõu niidid ulatusid välismaale, maalt minemakihutatud tsaariohvitseride ja gruusia aristokraatide juurde. Kuid nende pihuks ja põrmuks purustatud elementide kõige ustavamateks ja kuulekamateks agentideks olid gruusia menševikud, Noske ja Scheidemanni mõttekaaslased. Nad ässitasid rahvast ja lasksid lendu kuuldusi, nagu saabuksid Batumi Inglise laevad, et osutada mässajatele abi! Tähendab, vandenõu valmistati juba ammu ette! Selle «rahvaülestõusu» algatajaid ja motiive, millest nad juhendusid, iseloomustas Clara järgmiste sõnadega: «Kui mäss oleks saanud laiema ulatuse, siis oleks imperialism patsifistlik-demokraatliku lipu all võinud nafta oma võimusesse haarata ja ühtlasi kindlustada oma positsioone pealetungiks nõukogude võimule.»

«Kontrrevolutsioonilist mässu valmistati juba ammu ette,» jutustas Clara, «kuid vaatamata Gruusiasse voolanud Türgi naeltele ja Ameerika dollaritele, oli see mäss juba algusest peale määratud läbikukkumisele, sest rahvas poleks seda kunagi toetanud ... «Rahvaülestõusust» ei tulnud kuskil midagi välja. Mässuleek, mida õhutasid provokaatorid, pidi mitmes Gruusia rajoonis, tähtsates tööstuskeskustes ja eelkõige talupoegade hulgas korraga lõkkele puhkema. Kuid mingit leeki ei tõusnud. Ainult siinseal tekkisid väikesed puhangud, mis tööliste ja talupoegade endi jõududega kiiresti kustutati.»

Gruusia töölised ja talupojad ei lasknud hävitada oma riiki, mis maksis neile lugematuid inimohvreid, kannatusi ja raskusi. Nad võitlesid ennastsalgavalt oma uue korra eest. Missuguse jõu, tagasihoidlikkuse ja visadusega nad seda tegid, nägi Clara juba Tiflisi raudteelaste esimesel mässujärgsel koosolekul. Täis ootust läks ta sellele koos-

olekule, arvestades, et see nagu baromeeter näitab gruusia rahva meeleolu. Kas töölised on tagasihoidlikud või rõhutud meeleolus? Kas nad vaikivad vaenulikult? Mitte midagi säärast! Kui Clara lähenes koosolekuruumile — remonditöökodadele, jooksid talle vastu rõõmust säravad töölised ja naistöölised. Ikka ja jälle ta kätt surudes juhtisid nad ta ettevaatlikult üle rööbaste töökoja juurde.

Ruumis, kus koosolek pidi algama, polnud ei punalippe ega ka kaunistatud kõnetooli: «Koosolek toimus lihtsalt ja asjalikult... Kuid... need inimesed olid eile valmis oma eluga kaitsma nõukogude korda oma maal ka nende inimeste vastu, keda nad hiljuti oma sõpradeks, oma vendadeks nimetasid... Tõsiselt ja pidulikult nagu vanne kõlas «Internatsionaal»...» Clara lõpetas oma jutustuse sõnadega: «Nõukogude kord ja Gruusia rahvuslik sõltumatus on kindlustatud, kui proletariaadi revolutsioonilised väesalgad on läbi imbunud tahtest selle eest elada ja surra.»

VABASTATUD KAUKAASIAS

Clara Zetkin ei pidanud oma reisi ainukeseks eesmärgiks Gruusia kontrrevolutsioonilise mässu tõeliste algatajate paljastamist kogu maailma ees. Samal ajal jälgis ta, kuidas Kaukaasia linnades ja külades sünnib ja kasvab uus elu. Gruusias võis kõikjal näha õitsvaid asulaid ja hästi haritud põlde, mis näitas veenvalt seda, kuidas hoolsad «inimkäed muudavad loodust ümber ja sunnivad seda inimeste vajadusi rahuldama.» Oma reisi ajal jälgis Clara seda maal «mitte läbi Inglise ja Prantsuse imperialistide poolt väljakirjutatud prillide, vaid armastuse ja imetlusega, tundmata reformistlikku vihavaenu proletaarse revolutsiooni ja nõukogude riigi vastu»...

Külades, mida Clara külastas, kõneles ta talupoegade ja nende naistega maa headusest, nende hobustest, lehmadest, sigadest — ja poliitikast. Sama tegi ta ka Saksamaal. Ta kuulus nende väheste seltsimeeste hulka, kes püüdsid sulastele ja väiketalupoegadele sotsialistlikke ideid tutvustada. Rõõmu ja rahuldustundega kuulis Clara talupoegade usaldusest Nõukogude valitsuse vastu. Kas ei saatnud valitsus nendele möödunud sügisel täpselt tähtajaks

küllaldasel hulgal seemnevilja? Nad rääkisid hallipäisele naisele Saksamaalt: «Moskvas teatakse, millest meil puudus on, ja ollakse küllalt tugev, et meid aidata.»

Need vestlused näitasid Clarale, kuidas kasvab talupoegade teadvus, kes ammust ajast ägasid ränga rõhumise all ja kes enamuses olid kirjaoskamatud. Nad taipasid väga kiiresti, kes on nende tõeline sõber. Veel eile kündsid nad oma põlde puuatradega nagu nende esiisadki, aga täna saadab Nõukogude valitsus raudatru ja traktoreid — imemasinaid, mille abil nad võivad hõlpsasti oma põlde harida. Tšiaturas jutustati Clarale, et talupojad surusid ümbruskonnas ise mässukatse maha. Juba kahekümne nelja tunni pärast oli nõukogude võim taastatud. «Külas, kus ma elan,» jutustas Clara suureks rahulduseks üks parteitu tööline, «kaldusid üksikud talupojad algul minema ässitajate poole. Kui nad koju tulid, tegid naised neile põhjaliku sauna. «Kas olete lollid,» ütlesid nad, «et hakkate koos mõisnikkudega välja astuma? Kas te tõesti midagi mõistlikumat teha ei või?»»

Tõsi küll, talupojad ei mõistnud veel kirjutada ega lugeda, kuid neil oli terve mõistus ja nad oskasid veidi arvestada. Kas ei andnud uus võim neile seemnevilja ja masinaid? Üha suuremal arvul astusid talupojad põllumajanduslikesse tootmisühistutesse. Sest ainult kooperatiivid «võivad vähendada talupoegade askeldusi ja muresid,» konstateeris Clara, «ja võivad aegamööda nende majadesse jõukuse tuua ... Kõige arukamad nende hulgast tunnevad selle eeliseid tegelikus elus.»

Oma pikaajalise, sageli väga raske ja väsitava reisi ajal kohtus Clara Zetkin paljude inimestega, nii parteitutega kui ka parteiliikmetega, kes hoolikalt, asjatundlikult abistasid külaelanikke ja tegelesid nende poliitilise kasvatamisega. Millist suurepärast külapoliitikut kohtas Clara väikese Adžaari Autonoomse Vabariigi juhi näol! «Teadus,» kirjutas Clara vaimustusega, «ei eemaldanud seda idamaade keelte professorit külaelanikest, poliitika sidus teda kõige tihedamalt nendega. Taluperedes pole ühtki talupoega, ei noort ega vana, keda ta ei teaks nimepidi. Koos oma sõbra Ali või Ahmediga ronib ta presendist vankrikatte alla ja uurib asjatundlikult koormat, olgu seal siis mais, õunad või puusüsi. Ta läheb koos talupoegadega hobusetallidesse, et vaadata, kas veoloomade eest hoolitsetakse

hästi.» Lahkudes sellest teadlasest, talupoegade sõbrast, küsis Clara muremeelel endalt, millal siis lõpuks saabub Saksamaal see aeg, kui filosoofia- või matemaatikaprofessorid toimivad samuti nagu see kaukaasia teadlane.

Talupoegade maailmast siirdus Clara Kaspia mere ääres asuvasse Bakuusse, naftaallikate ja puurtornide linna. Minevikus tegutses siin tööliste hulgas Stalin, pidades tihedat sidet Leniniga ja valmistas neid ette sotsialistlikuks revolutsiooniks. Oma streigiga 1904. aasta lõpul andsid Bakuu töölised signaali 1905. aasta Vene revolutsioonile. Nad olid alati võitlejate esiridades. Noorel Bakuu proletariaadil oli kuulsusrikas ajalugu.

Kui Clara saabus linna, polnud vastuvõtjad veel kohal. Ta ootas veidi aega vaksalis ja vaatles inimesi — kaukaasia mägilasi, armeenlasi, tatarlasi, venelasi. Vaatamata tunduvatele erinevustele oli neil kõigil palju ühist; rasketööstus vajutas nende nägudele sellise pitseri, andis neile sellise kõnnaku ja käitumismaneeri, et nad muutusid Bochumi [1] või Gelsenkircheni [2], Manchesteri [3] või Borinage'i proletaarlaste sarnaseks.

Siin, Bakuus, ehitasid Vene ja välismaa kapitalistid uskumatu kiirusega vana tatari «valge linna» kõrvale «musta linna». Kõrgele aurudest täidetud taevasse sirutuvad naftaallikate kohal sajad puurtornid. Nende terassiluetid on Bakuud iseloomustavaks tunnuseks. Mürgistest aurudest ja gaasidest rikutud õhk takistab hingamist. «Kapitalism lõi Bakuus kommunismile hea majandusliku pinnase,» selgitas Clarale kohaliku nõukogu esindaja, kes koos vastuvõtjate delegatsiooniga vaksalisse ilmus. Ta lisas: «Kapitalistid sundisid töölisi endile naftaallikatest kulda välja tooma ja selle eest said töölistele osaks põrgulikud elamistingimused . . .»

Sõites läbi linna, märkas Clara, et hallid puulehed ripuvad elutult ja närtsinult. Bakuus ei olnud lopsakaid puid ega haljasalasid: naftaaurud mürgitasid nad. Rahutusega mõtles Clara nendele inimestele, kes siin elavad ja ka päevast päeva töötavad. Näis, et Clara kaaslane aimas ta mõtteid. Ta rääkis Clarale, kui raske on hoida naftatööliste tervist. Kuid nõukogude võim, kellele inimene on kallim

---

[1] Bochum — üks Ruhri söe-metallurgiabasseini keskustest.
[2] Gelsenkirchen — Ruhri ala tähtis tööstuslinn.
[3] Manchester —Inglismaa tekstiilitööstuse peamine keskus.

kõige väärtuslikumast naftast, ei hooli jõupingutustest ega vahenditest, hoolitsedes parimate kaitseseadeldiste, ventilatsioonivahendite, hapnikuaparaatide ja gaasimaskide kasutamisele võtmise eest.

Töölised jutustasid külalisele oma elust, oma raskest elukutsest. Nad teadsid, et nafta puhastamine ja töötlemine võib nende tervist kahjustada, teadsid, kui suur oht neid iga uue naftapuuraugu ekspluatatsiooni andmisel ähvardab. «Kuid nad tunnevad iga kord rõõmu,» kirjutas Clara oma vestlustest töölistega, «kui hakkab purskama uus naftafontään, ja nad kipuvad tööle. Neid ei kihuta tagant kapitalisti nuut, — neid innustab teadmine oma töö tohutust tähtsusest...»

Clara võttis osa Bakuu tsirkuses toimunud suurest, meeliköitvast koosolekust. «Tribüünil punased, kullaga väljaõmmeldud lipud ja embleemid, suurepärased värvirikkad lilled. Koosolekust osavõtjate hulgas on inimesi kõige erinevamatest rahvustest, neid valgustab idamaine läik...»

Kuid mitte pidulikkus, hiilgus ega värvid ei teinud seda koosolekut Clarale nii tähtsaks ja unustamatuks, vaid Aserbaidžaani töötajate üksmeelne tahe visa tööga kõik raskused ületada, et paremat elu saavutada. Üks Bakuu proletariaadi armastatumatest juhtidest avaldas tööliste mõtteid, pöördudes kõnetoolis tohutusse ruumi kogunenud masside poole:

«Mitte keegi meist ei salga, et meie töös on veel palju raskusi, palju õiglasi soove on veel täitmata. Uus elu alles sünnib ja sirgub, ja me ise peame selle eest hoolitsema, et meie tööga kasvaks ta terveks ja kauniks. Meie rohkearvulised vaenlased on tugevad. Nende ahnusel pole piire: nad igatsevad meie rikkust — naftat — enda valdusse saada ja unistavad maapõuest naftat ammutavate ja seda «mustas linnas» ümbertöötavate tööliste ekspluateerimisest. Mitte kõik, kes peavad koos meiega võitlema kapitalistide vastu, ei seisa veel meie ridades. See on kurb tõde. Kuid, seltsimehed, kas meid polnud küllalt, et võidelda ja võita? Meie märtrite verd inglastele ei kingitud. Need tsivilisatsiooni variserid olid sunnitud oma röövkäigust loobuma. Sama saatus langeb tulevikus osaks ka teistele imperialistidele, kes tahavad meid orjadeks muuta ja ekspluateerida. Nad relvastuvad meie vastu. Meie aga ehitame. Üha rohkem «musta linna» rahvast võtab osa meie

kommunismi päikeselinna ehitamisest, ja me ehitame üha paremini. Ka ehitamisel on meid küllalt, selleks et võita. Meile kuulub vabadus! Meile kuulub tulevik!»

Clara Zetkin lahkus Kaukaasiast kindla veendumusega, et Gruusias ja Aserbaidžaanis leegitseb revolutsioon rahvahulkade südameis. «Nende riigis voolavad ja vulisevad uue elu allikad.»

NAISE VABASTAMINE

Oktoobrirevolutsioon andis ühel kuuendikul maailma territooriumil elavatele miljonitele töötajatele tagasi nende omandi: maa koos selle lugematute rikkustega, tohutud metsad, vabrikud ja kaevandused. Veelgi avarama tee vabadusele avasid uued seadused: nad vabastasid naise rõhumisest, muutsid ta korraga orjast vabaks inimeseks. Kaukaasia ja Kesk-Aasia nõukogude vabariikide naistele oli see suureks erutavaks kingituseks, mida nad kunagi lootagi ei osanud. Veel eile ei erinenud nad milleski kaubast, mida mees oma äranägemise järgi võis osta ja edasi müüa, aga täna on neil juba meestega võrdsed õigused!

«Esimene proletariaadi diktatuur,» ütles Lenin juba mõned aastad tagasi Kremlis oma töökabinetis Clara Zetkinile, «rajab tee täielikule naiste sotsiaalsele võrdõiguslikkusele.» Ta sõnad osutusid õigeks. Oktoobrirevolutsiooni tulemusena teostus ka kõik see, mille eest Clara Zetkin kogu oma elu jooksul võidelnud oli, kuid ühtlasi kerkisid tema, vana võitleja ette uued suured ülesanded.

Juba Clara esimese Moskvas viibimise ajal tegi Lenin talle ülesandeks kindlustada ja laiendada rahvusvahelist kommunistlikku naisliikumist. Ilma naiste osavõtuta ei suudeta saavutada täielikku võitu! — selline oli Lenini seisukoht. Rahvusvahelise kommunistliku naisliikumise juht oli kõigest südamest selle seisukohaga nõus. Sest oli ju nimelt Clara Zetkin see, kes juba 1889. a. Pariisis II Internatsionaali asutamiskongressil seda põhimõtet kaitses. Nõukogude Liidus võis ta tuhandeid kordi veenduda, et Lenini seisukoht pole mitte ainult teooria, vaid ka elav praktika. Clara hindas väga kõrgelt naiste tegevust bolševike partei ridades. Vestluses Leniniga kõneles ta väga kiitvalt tööst, mida partei teeb naiste hulgas: «Ühesõnaga, see on eeskujulik partei. Juba tema üksi annab rahvus-

vahelisele kommunistlikule naisliikumisele väärtuslikke, haritud ja kogenud jõude, olles ühtlasi suureks ajalooliseks eeskujuks.»

Sellest ajast peale töötas Clara väsimatult, et organiseerida kõikides maades Kommunistliku Internatsionaali naisliikumist. Kommunistliku Internatsionaali ülesandel sõitis ta Tours'i ja Milaano kongressile ning andis seal juhendeid ja nõuandeid naiste kommunistlike gruppide moodustamiseks. Kuid kõige rohkem hoolt pühendas Clara endiselt Saksamaale. «Meie, naised, peame eriti õppima oma vene õdedelt,» ütles ta avameelselt saksa naiskommunistidele, et need end ülehindama ei hakkaks. «Nõukogude vabariigid poleks suutnud rindel ega sisemaal kaitsta end kontrrevolutsiooni vastu, kui mitte naised poleks võtnud oma õlule osa kannatustest, tööst ja võitlusest. Venemaal oleks võimatu olnud kommunismi ülesehitamisele asuda, kui mitte naised poleks teadlikult, kirgliku innuga andnud kõik oma jõud uue, täiuslikuma ühiskondliku korra loomiseks.»

Tehes kannatlikult igapäevast tööd, püüdis Clara Zetkin ka saksa naiskommunistidesse sisendada samasugust kirglikku sotsialistliku revolutsiooni soovi, mis innustas nende vene õdesid. Kuid Clara aeg, nagu ta jõudki, oli piiratud. Sageli pidi ta raske südamega leppima sellega, et juhtis saksa naiskommuniste kaugelt. Kuid kunagi ei kaotanud ta sidet nendega, oli nendega alati elavas kirjavahetuses, vaatamata oma kohustustele, mis nõudsid talt Moskvas viibimist, või haigestumistele, mis sundisid teda veidi hinge tõmbama. Ainult erijuhtudel lubas see elatanud naine endale pikema puhkuse. Kuid vahetevahel heitis Clara endale ikkagi ette, et ta elab «päevavarga» elu, sest ta ei suutnud vahetpidamatult töötada nagu noorusaastail. Kuid vanadus ja nõrkus ei takistanud tal siiski kõikjal Nõukogude Liidus, eriti reisil mööda Kaukaasiat, tundma õppimast seda, kuidas toimub naise vabastamine.

Clara pea oli hall, kuid ta süda ja hing jäid nooreks. Alati ja kõikjal, kasutades iga võimalust, kõneles ta huvi ja innuga talunaiste, naistööliste, naisametnike ja majateenijatega, kuulas nende jutustusi sellest, kuidas pärast Oktoobrirevolutsiooni muutus nende elu. Naiste koosolekutel ja konverentsidel pidas Clara Zetkin, rahvusvahelise sotsialistliku naisliikumise algataja ja juht, sütitavaid,

kõiki erutavaid kõnesid. Kuhu ta ka ei sõitnud, kõikjal teati ta nime, ka kõige kaugemates asulates. Kõikjal tervitasid naised teda juubeldamise ja tänutundega. Nad tulid, et jutustada talle uuest elust. Ühes asulas külastas teda isegi mägilannade delegatsioon; vastavalt vanale tavale oli mõnedel nendest veel nägu looriga kaetud. Kuid nende sõnadest nähtus, et nad on juba loobumas vanadest, esiisadelt päritud vaadetest. Nad kaebasid oma meeste peale, kes lükkasid nende kaela kõik tööd ja mured: naised pidid põldu harima, kariloomade eest hoolitsema, laste järele valvama ja koduseid talitusi tegema. «Meie mehed,» kõnelesid nad, «tahavad ainult peremeest mängida. Kui see neil ei õnnestu, siis algab riid ja peksmine. Aga sellest ajast, kui tuli nõukogude kord, muutus asi paremaks. Kommunistid aitavad ja õpetavad meid, et meie peame sellele kõigele piiri panema. Peale selle hoolitsevad nad meie laste eest. Sellepärast me olemegi nõukogude poolt ja kommunistide poolt... Me tahame saada headeks kommunistideks.»

Ja tõesti, nõukogude võim hoolitseb eeskujulikult laste ja töötavate naiste eest. Kui palju lasteaedu ja lastekodusid Clara oma reiside ajal külastas! Kõik need olid sisustatud hoole ja armastusega, ehkki sageli üsna tagasihoidlike vahenditega. Lastekodu Vladikavkazis tekitas Claras erilist huvi, sest selle asutasid punaarmeelased, kes ütlesid: «Kuidas võivad naised meid sotsialismi ülesehitamisel aidata, kui meie ei hoolitse nende laste eest?» Ja nad pidasidki lasteaeda ülal oma niigi tagasihoidlikust palgast ja kasinast toidunormist. «Mitte kunagi,» kirjutas Clara Zetkin imetlusega, «pole ma näinud füüsiliselt ja vaimselt paremini arenenud ning õnnelikumaid väikesi tüdrukuid ja poisse... Nad suhtuvad armastuse ja usaldusega kõikidesse naistesse ja meestesse, kes selles asutuses töötavad. Punaarmeelased tulevad siia kui vanemad vennad. See maja sarnaneb suure, õnneliku perekonnaga...»

Clara märkas oma reisi ajal kõikjal uue elu algeid. Kord viibis ta miitingul, kuhu oli kogunenud 5000 naist. Armeenlannad, tatarlannad, juuditarid, ehkki enamuses kirjaoskamatud, rääkisid kirglikult oma soovist «luua inimkonnale uus maailm ning kaitsta sotsiaalset vabadust ja rahvuslikku sõltumatust». Keegi naistest väljendas õigesti nende mõnikord veel ebaselgeid mõtteid, teatades tormiliste kiiduavalduste saatel, mis ta kõnet alatasa kat-

kestasid: «... meie hindame rahulikku loovat tööd, mida Nõukogude valitsus päevast päeva teeb ja mille tõttu tal õnnestub vanast rahvastevahelisest vaenust üle saada. Naisproletaarlased ja talunaised omalt poolt tahavad visa töö ja vaimustatud eneseohverdamisega panna oma panuse sellesse töösse. Kuid nagu eile, on nad valmis ka täna ja homme vahetama tööriistad relvade vastu, kui hädaoht hakkab ähvardama nõukogude võimu, mis vabastab nii naised kui ka mehed ja tagab õigused kõikidele rahvastele.» Ovatsioonitorm lämmatas kõneleja hääle... «See oli midagi määratult rohkemat kui heakskiit,» kirjutas Clara, «see oli südametukse, vanne...»

Clara imestuseks oli ta just Kaukaasias selle tunnistajaks, kuidas sageli otse koosolekule tulnute hulgast läksid naised kõnetooli ja võtsid sõna. Keegi polnud neile seda ülesandeks teinud. Neil polnud kaasas mingit enne valmis kirjutatud ettekannet, isegi mitte kõige väiksemat paberilehekest märkmetega. Nad kõnelesid vabalt, sest nende südameid rõõmustas uus elu ja hiljuti saadud vabadus. Neile oli võõras see hirmutunne avalike esinemiste ees, lambipalavik, mida Clara kunagi oma esimese esinemise ees tundis.

«Me olime vaikivad orjad!» hüüdis üks sellistest naistest, pöördudes koosolijate poole. «Meie pidime end peitma oma tubadesse ja värisema oma meeste ees, kes olid meie isandaiks. Nüüd oleme me vabad ja võrdõiguslikud ning peame koos meestega istungeid nõukogudes, rahvakohtutes, koolikomiteedes, kõikjal, kus töötatakse parema elu nimel. Elagu nõukogude võim, mis kaitseb naiste õigusi!»

Elatanud Clara tundis end õnnelikuna, kuulates selliseid kõnesid. Millise hämmastava kiirusega õpetasid bolševikud nendele seni rõhutud ja harimatutele naistele poliitilist kirjaoskust! Isegi muhameedlannasid õpetasid bolševikud spetsiaalselt nende jaoks sisseseatud naisteklubides. Siin ärkas naistes inimväärikuse tunne ja nad õppisid võitlema oma õiguste eest. Clara külastas mitut sellist klubi, ja mitte ükski neist polnud, nagu ta märkis, «õrnade naisõigusluse tendentside taimelavaks. Ei, need on revolutsiooniliste jõudude kogunemispunktid ja koolid!»

«Seoses klubi iselaadsete ülesannetega,» jutustas Clara Zetkin, «kogunevad sinna ainult naised, Taga-Kaukaasia erinevate mägi- ja stepirahvaste islamiusulised naised. Ere elektrivalgus langeb värvilistele, rikkalikult väljaõm-

CLARA ZETKINI PIDULIK VASTUVÕTMINE BERLIINI VAKSALIS 31. AUGUSTIL 1927

Paremal — Wilhelm Pieck

CLARA ZETKIN JA HENRI BARBUSSE

NADEŽDA KONSTANTINOVNA KRUPSKAJA JA CLARA ZETKIN

CLARA ZETKIN VIIMASEIL ELUAASTAIL

meldud riietele ja läbipaistvatele looridele, mis ei kata nägu . . .»

Kui Clara palus tõlgi kaudu klubisse kogunenud naistel jutustada oma elust minevikus, vastas üks muhameedlanna ägedalt: «Mis oli meie elu enne revolutsiooni? Vaevalt olime saanud kümne-kaheteistkümne aastaseks, vahel isegi veel varem, kui isa müüs meid nagu noori tallekesi. Mees võis meid kepi ja nuudiga peksta, siis kui ta heaks arvas . . . Tuli tal tahtmine meid näljutada — me nälgisime. Ta võttis meilt kõige armsama tütre, kes oli meile silmarõõmuks ja meie nõrgaks jäävatele kätele toeks. Mees müüs tema, nagu ta kunagi meidki oli ostnud . . . Missuguse kohtuniku juurest võisime õigust otsida? Aga kuidas nüüd on kõik muutunud! Revolutsioon tuli nagu õnnistusrikas äikesevihm! Nõukogude võim andis uued seadused. Nendes on kirjutatud, et meie oleme samasugused inimesed nagu mehedki ja et meie oleme sama vabad ja meil on kõik õigused nagu meestelgi. Keegi ei küsi meilt, missugust suurt prohvetit — Muhamedi, Moosest või Kristust me kummardame. Igavene tänu nõukogude võimule!»

Seda kõnelesid klubides Clara Zetkinile muhameedlannad. Tõsi küll, esialgu ainult üksikud neist julgesid rikkuda idamaa tavasid ja minna avalikule koosolekule. Batumis märkas Clara ühel rahvarikkal miitingul palju näolooriga naisi. Oraatorid vaheldusid üksteise järel, kuumalt ja kirglikult rääkisid nad nõukogude võimu edusammudest, kuid esinejate hulgas polnud ühtki naist. Siis astus üks looritatud näoga muhameedlanna koosolijate hulgast välja ja trügis tribüüni poole. Ta palus sõna. Astudes kõnetooli, rebis ta otsustava liigutusega näoloori maha. Saalis kõlasid imestuse- ja pahameelehüüded. Naised minestasid. «Esmakordselt,» kirjutas Clara Zetkin, «ilmus Batumis avalikku kohta naine ilma näoloorita . . . Mulje oli tohutu, kirjeldamatu . . . Paljud loori kandvad naised rebisid selle maha. Igaüks tundis, et selle naise esinemine oli avaliku ülestõusu aktiks idamaade naisi orjastavate tavade ja dogmade vastu.» Clara Zetkin nägi kõikjal, kuidas eilsed orjad juba täna «kogunevad Nõukogude ja Kommunistliku Internatsionaali lippude alla». Ja tema, kes lähenes juba seitsmekümnendale eluaastale, tundis suurt rõõmu ning oli üliõnnelik. Siin, Nõukogudemaal ei võta naistelt enam keegi nende õigusi. Naised kujutavad endast suurt jõudu, uus riik toetub ka nende õlgadele.

Tagasiteel Moskvasse, kui vaguniakna taga sädeles meri ja vilkusid palmide tumedad siluetid, unistas Clara Zetkin pisut. Ta mõtted kandusid sellesse, nüüd juba üsna lähedasse aega, kui nõukogude vabariikides muutuvad tegelikkuseks Lenini suurepärased sõnad naiste võrdõiguslikkusest: «Iga köögitüdruk peab oskama riiki valitseda.»

PRUUNI OHU VASTU!

Üha sagedamini takistasid kõrge vanus ja haigused Clara Zetkinit Saksamaal tema ees seisvate arvukate ülesannetega täielikult toime tulla. Sageli sundis üldine nõrkus teda mitmeks kuuks Nõukogude Liitu jääma, ja suure sotsialismi eest võitleja elu kaheksandal aastakümnel sai Nõukogudemaa ta teiseks kodumaaks.

Clara ei lasknud haigusel end lõplikult maha murda. Ta võttis aktiivselt osa Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Presiidiumi tööst, endiselt täitis ta Rahvusvahelise Naiste Sekretariaadi peasekretäri kohuseid, töötas väsimatult Revolutsionääride Abistamise Rahvusvahelises Ühingus, mille presidendiks ta oli, kirjutas proletaarsele ajakirjandusele rohkesti artikleid. Kuid vaatamata nendele erilaadilistele ülesannetele, ei unustanud ta oma kohuseid saksa kommunistina. Alati, kui aga tervis lubas, sooritas ta suuri jõupingutusi nõudvaid sõite Nõukogude Liidust Saksamaale, et täita riigipäevasaadiku kohuseid ja rahvarikastel valimiseelsetel koosolekutel piltlikult näidata töölistele fašismiohu kogu sügavust, kutsuda neid partei lippude alla.

Clara ei unustanud kunagi ka töölisnoori. 1926. aastal, Jena noorsookonverentsi 10. aastapäeval, tervitas vana naiskommunist noorsugu ja ühtlasi selgitas neile nende ülesandeid.

Tookord, 1916. aasta kevadel, lõid noored revolutsionäärid lõplikult lahti sotsiaaldemokraatiast ja juba mõni päev hiljem, 1. mail, läksid Karl Liebknechti juhtimisel imperialistliku sõja vastasele meeleavaldusele. Just nemad saidki hiljem Kommunistliku Noorsooühingu tuumikuks.

Suurtel koosolekutel Ruhri piirkonnas ja Berliini Lustgartenis [1] hoiatas Clara Zetkin saksa töölisi pruuni ohu

[1] Lustgarten — park Berliini keskuses.

eest. Nüüd kutsus ta ka noorsugu tõusma monoliitsetes ridades üles kõigi töölisklassi vaenlaste, ja eelkõige fašistide vastu.

Need polnud esimesed hoiatused, millega Clara Zetkin oma kodumaa töölisklassi poole pöördus. Juba 1922. aastal Moskvas Kommunistliku Internatsionaali ülemaailmsel kongressil, iseloomustades poliitilist olukorda, ütles ta: «Ainult saksa proletaarlaste revolutsiooniline võitlus võib takistada Saksamaa kiskumist antandi imperialistliku, Nõukogude Venemaa vastase sõja verisesse keerisesse.»

Clara tunnetas õigeaegselt seda kurjakuulutavat osa, mida fašism mängis üldise rahu ohustamisel. Mure ja ärevusega jälgis ta fašismi pealetungi Itaalias ja Saksamaal, nimetades seda mõisnike ja börsimagnaatide «viimaseks arjergardiks». Kogu Saksamaal voolasid fašistide ridadesse mitte ainult igasugused pankrotti jäänud tegelased, seiklejad, avantüristid, vaid ka sotsiaaldemokraatia liidrite häbistavast reetmisest pettunud töölised. Vaevalt oli lahinguväljadel kustunud viimase lasu kaja, kui fašistid hakkasid uuesti unistama sõjast ja revanšist, täpselt samuti nagu saksa mõisnikud, terasekuningad ja börsimagnaadidki, kes pidasid fašiste kõige sobivamaks tööriistaks oma alatute plaanide teostamisel. Sellepärast nad siis turgutasidki Saksamaa Natsionaalsotsialistlikku Töölisparteid tohutu suurte rahasummadega. Juba 1923. aasta aprillis Reini-Vestfaali tehasekomiteede konverentsil kõlas Clara Zetkini vali hoiatushääl. Ta soovitas kõikidele töölistele maailmavaate ja parteilise kuuluvuse erinevused kõrvale jätta ja ühiselt ähvardava ohu vastu võidelda. «Fašism tähendab inimkonnale ohtu sattuda uue maailmasõja keerisesse, mis oma ulatuse ja oma metsikuse poolest jätab kaugele maha need ju'mused, alatused ja kuriteod, mida me elasime üle imperialistliku maailmasõja ajal.

Mitte mingit nõrkuse avaldust, mitte mingeid järeleandmisi! On tarvis otsekohe otsustavalt fašismi vastu võitlusse astuda. Siin ei ole kaalul mitte ainult visa ja pikaajalise võitlusega kättevõidetud tagasihoidlikud saavutused, vaid elu ise. Fašismivastane võitlus on äärmiselt vajalik. Kui teie ei löö vaenlast, siis lööb vaenlane teid, ja lööb surmavalt.

Kõigi kutsealade, kõigisse poliitilistesse ja ametiühingu

vooludesse kuuluvad, kõigi sotsiaalsete ja usuliste veendumustega mehed ja naised, ühinege võitluseks fašismi ja sõjaohu vastu!»

Töölised, naised, noorsugu — kõik nad kuulsid hästi Clara hüüet, kuid ei võtnud veel tõsiselt ta hoiatusi ja ta üleskutset kõigile töötajatele võidelda üksmeelselt fašismi vastu.

Sel ajal vaheldus kodanlikus Weimari vabariigis üks valitsus teise järel. Iga uus valimiskampaania nõudis tohutuid summasid. Kes siis maksis kinni veel väikesearvulise ja võrdlemisi vaese fašistliku partei küllaltki kalliks mineva valimiskampaania? See oli üheks küsimuseks, mille Clara alati töölistele esitas. Ja teadlikud proletaarlased leidsid õige vastuse: kapitalistid on need, kes finantseerivad natside parteid ja soetavad sellega endile Hitleri, fašistide «füüreri» näol kuuleka käsilase. Miilestki hoolimata paljastas Clara avalikkuse ees pruunide jõukude tõelise ülesande, mis seisnes selles, et «äärmiste vahenditega» kaitsta kapitalismi kommunistide ja revolutsiooni eest, sest kommunistlik partei Ernst Thälmanni juhtimisel tugevnes hämmastava kiirusega ja avaldas saksa töölistele üha suuremat mõju. Töölised nägid iga aastaga üha selgemini, kuidas sotsiaaldemokraatia juhid, astudes sobingusse klassivaenlasega, reetsid Saksa revolutsiooni ministrikohtade ja auametite näol saadavate juudaseeklite eest. Aga Saksa parlament? Naeruväärne jututuba — ja muud midagi! Isegi poliitilistes küsimustes kogenematud inimesed ei võtnud seda sageli enam tõsiselt. Kogu Saksamaal levisid pahaendelised sümptoomid, mis kuulutasid surmaohu lähenemist. Kuid vaatamata sellele ei süvenenud töötajad veel Clara ühtse rinde üleskutsesse, millest ta, juba raskesti haige olles, lakkamatult oma leegitsevates artiklites ja brošüürides kirjutas, kuigi kogu Saksamaal loitsid kurjakuulutavad ended.

Üha uued elanikkonna kihid sattusid fašistlike ninameeste õnge, alistusid nende väärõpetusele, mis oli osavalt sotsiaalse demagoogiaga vürtsitatud. Kruppide ja Stinnesite[1] kaitse all lubasid natsistid endale kõige jultunumaid provokatsioone mõlema töölispartei poolehoidjate suhtes.

---

[1] Krupp ja Stinnes — saksa suurtööstured. Nende nimed said sõjast rikastuvate rasketööstuse tuusade sünonüümiks.

Saalidele ja koosolekuruumidele, mis kuulusid nendele parteidele, tungisid kallale ohjeldamatud SA ja SS [1] jõugud, pruuni ja musta vormirõivastusse riietatud mõrtsukad peksid metsikult töölisi, sotsiaaldemokraate ja kommuniste. Aga kuidas karistas neid kuritegusid võimudele kuulekas kohus? Ta ilmutas kõrgemalt poolt ettekirjutatud leebust, kui ta vahetevahel fašistliku inimrämpsu kohtulikule vastutusele võttis, et luua illusioone kohtulikust karistamisest.

Need häbistavad sündmused tuli aastates Claral üle elada kaugel kodumaast, Nõukogude Liidus viibides. Ajakirjanduse ja seltsimeeste jutustuste kaudu tutvus ta ka nende võltsloosungitega, mida saksa fašistid riigipäeva valimiste eel levitasid. Riigipäeva valimised pidid toimuma 31. juulil 1932. aastal. Fašistid kinnitasid töölistele, et likvideerivad tööpuuduse ja vähendavad makse — ühesõnaga lubasid paradiisi maa peale tuua. Neil momentidel, kui valu veidi nõrgenes, küsis raskesti haige Clara endalt sageli, miks jookseb selline hulk sakslasi seotud silmadega otse oma timukate käte vahele. Kas siis neid ei pane imestama asjaolu, et natsistid said võimaluse selles valimiskampaanias massidele raadio- ja hulgaliste «neutraalsete» ajalehtede kaudu mõju avaldada, et nende käsutusse on ootamatult sattunud parimad trükikojad ning suurimad ja parimad koosolekusaalid? Sellise tohutu ulatusega valimiskampaania neelas ju miljoneid. Kes neid annetas? Ainult osa saksa rahvast suvatses mõelda sellele, milliseist allikaist võivad need Hitleri, Göringi ja Goebbelsi taolised rahatud avantüristid tohutuid summasid hankida. Ainult vähesed, eelkõige kommunistid, lahendasid mõistatuse: Hitlerit finatseerivad rasketööstu rid! Kommunistid kõnelesid kõikjal sellest, hoiatades pruuni ohu eest, nagu seda juba ammu tegi haigusega voodi külge aheldatud vana Clara Zetkin. Ja siiski õnnestus fašistidel 1932. aasta 31. juulil hankida miljoneid hääli. Katastroof lähenes.

---

[1] SA ja SS — fašistlikud rünnakrühmad ja Hitleri ihukaitseväe salgad.

Äsja oli Clara Zetkin saanud seitsmekümne viie aastaseks. Näis, nagu hakkaks ta raske, pingeline elu tasapisi kustuma. Clara ei tõusnud enam voodist. Siin, oma teisel kodumaal, Nõukogude Liidus, sai ta vapustava teate fašistide edust riigipäeva valimistel.

Clara silmad ütlesid üles, ta jäi peaaegu pimedaks. Ta võis süüa ainult vedelat toitu. Kuid ta mõistus oli endiselt selge ja ergas. Voodi külge aheldatuna, palus ta iga päev, et talle ajalehti loetaks. Eriti huvitasid teda teated fašistide liikumisest Saksamaal. Pruunide hordide edu valimistel oli talle suureks pettumuseks ja tegi ta väga murelikuks. Talle jutustati, kui mehiselt võitlevad saksa kommunistid oma Teddy [1] juhtimisel. Kuid kahjuks pole veel suudetud likvideerida lõhet sotsiaaldemokraatide, parteitute tööliste ja katoliiklikku tsentrumiparteisse kuuluvate tööliste vahel ja pole veel loodud saksa proletariaadi ühisrinnet. Saksa töölisi ähvardavad aga kohutavad õnnetused, kui nad ühtsuse puudumisest nõrgestatuna lasevad fašistidel võimu haarata.

Kodumaal toimuvate sündmuste tõttu tekkinud sisemine rahutus ei lasknud Clarat enam voodis olla. Ta tõusis. Kui nõrgaks ja viletsaks ta oli jäänud!... Ja just nimelt nüüd pani aeg ta õlule väga raske, võib-olla viimase ta elus, suure katsumuse proletariaadi teenimise nimel. 30. augustil 1932. aastal tuleb kokku äsja valitud riigipäev. Vastavalt traditsioonile oli riigipäeva vanima saadiku ülesandeks avada parlamendi istungid. Kõige vanemaks saadikuks oli aga Clara Zetkin. Murelikult küsis ta endalt, kas tal jätkub selleks raskeks teekonnaks jõudu. Kas suudab ta esimehe kohustega toime tulla? Üks oli elatanud naisele selge: mitte mingil juhul ei keeldu ta oma kohuse täitmisest riigipäeva ametlikul avamisel. Ta peab selle avama... See tähendas Clarale klassiteadliku proletariaadi nimel kuulutada halastamatu sõda natsionaalsotsialistidele ning hoiatada saksa rahvast ja kogu maailma fašismi eest, teise, kirjeldamatult kohutavama maailmasõja eest, mis sammub fašistide kannul!

Clara oli niivõrd nõrk, et arstid pidasid sõitu tema tervisele hukutavaks. Mitte ainult arstid, vaid ka sõbrad püüd-

[1] Nii nimetasid saksa töölised Ernst Thälmanni.

sid teda veenda, et ta selle reisi tegemata jätaks. «Kuid ta ees oli ülesanne,» kirjutas Fritz Heckert [1] oma mälestustes Clara Zetkinist, «kiskuda mask kodanlikult parlamendilt, kes ainult kuidagiviisi varjas rahvahulkade eest fašistlikku diktatuuri, ning paisata talle näkku revolutsioonilise proletariaadi ja selle avangardi, meie partei sõjakuulutus.» See erakordse tähtsusega ülesanne tuli täita, maksku see kas või elu. See oli Clarale täiesti selge ja sellepärast ta ei kaalunud kaua. Ta jättis tähele panemata kõik heast südamest tulevad hoiatused. Tuksus tal ju veel süda sees, voolas ta soontes ometi veri — tähendab, ta pidi oma vannet täitma: viimse hingetõmbeni oma üritust teenima.

Saksamaal alustasid kodanlikud ja sotsiaaldemokraatlikud ajalehed Clara Zetkini metsikut tagakiusamist. Mis? Sel «Moskva palgalisel agendil» on jultumust Saksa Riigipäeva avada? Ajalehed külvasid Clara kõige alatuma sõimu ja laimuga üle, nad julgesid vana kommunisti isegi tapmisega ähvardada.

30. augustil 1932 koondusid kaitsepolitsei salgad hiiglasuure Riigipäevahoone juurde ja piirasid selle ümber. Tänavail võis näha ägedalt vaidlevate inimeste rühmi. Mis parteid moodustavad uue valitsuse? Kaua see valitsus püsib? Kas arenevad sündmused ülestõusuni ja lahinguteni? Tänavad olid tihedalt täis töölisi — mehi ja naisi. Paljud neist lootsid veel kord, võib-olla viimast korda näha «oma Clara» tuttavat nägu. Polnud veel teada, kas Clara üldse suutis seda reisi ette võtta. Kuid töölised tundsid oma Clarat. Nad olid surmkindlad, et ta avab riigipäeva ja õiendab nagu kord ja kohus pruuni katkuga arved.

Järk-järgult täitusid määratu suure saali kõik read, ei jäänud ühtki vaba kohta. Valitses pingeline vaikus. Saali kogu parempoolse osa võtsid enda alla Saksamaa Natsionaalsotsialistliku Töölispartei saadikud. Nagu sõdurid marssisid nad oma pruunides mundrites istungisaali.

Kell kolm päeval vaikis avaras saalis häältesumin. Kas Clara Zetkin tuleb? ... Seda ei teadnud isegi mitte saalis viibivad kommunistid. Seal avanesidki rasked eesriided juhataja tooli taga. Toetatuna kahest naisest tuli Clara

---

[1] Fritz Heckert (1884—1936) — Saksamaa Kommunistliku Partei silmapaistev tegelane ja üks Ernst Thälmanni lähimatest kaasvõitlejatest. Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee liige.

vaevaliselt tribüünile. Kõlavad hüüded katkestasid surmavaikuse. Kommunistid tervitasid oma vana seltsimeest koimekordse hüüdega «Rot Front!». Clara asus juhataja kohale. Peale kommunistide olid kõikide saadikute näod sünged, rahulolematud või rõhutatult ükskõiksed. Clara Zetkin avas istungi, täites kõik formaalsused. Nii mõnedki saadikud-sotsiaaldemokraadid tundsid end sel momendil nii, nagu oleksid neil sipelgad põues: Clara Zetkin, kes oli vanemusõiguse alusel juhatajaks, näis neile südametunnistuse kehastusena. Kõik saadikud, välja arvatud kommunistlik fraktsioon, lohutasid end mõttega, et Clara piirdub ainult parlamendi avamise formaalsustega.

Ränk eksitus! Elatanud naine tõusis juhatajatoolilt. Tema ees oli kõne konspekt, igaks juhuks, kui ta kaotab mõttelõnga. Et ta ei suutnud enam tähti eraldada — oli ta ju peaaegu täiesti pimedaks jäänud, — seisis ta kõrval seltsimees, kes pidi Clarat vajaduse korral abistama. Clara hingas sügavasti sisse...

Oma kustuvate silmadega vaatas Clara, vana, hallipäine äravaevatud naine, kuulajaid, kes olid enamuses ta vaenlased. Ta surus maha sisemise erutuse, mis teda täna tugevamini kui tavaliselt suurte esinemiste eel haaras. Seejärel hakkas ta rääkima.

Sageli tuli tal õhust puudus — süda tuksus väga nõrgalt, — kuid Clara hoidis ennast vaos: ta arvestas iga hingetõmmet. Tal pidi kuni kõne lõpuni jõudu jätkuma. Ja ta tahe saavutas võidu jõuetu keha üle. Nagu varemaltki, kõlas ka nüüd ta hääl nooruslikult ja kirglikult. Clara suutis nii hästi oma hääle üle valitseda, et see täitis kogu tohutu suure saali. See hääl kuulus inimesele, kes oli harjunud suure auditooriumi ees kõnelema. Riigipäeva istungisaalis valitses sügav vaikus. Vaikisid isegi pruunid bandiidid, kuigi mõni minut tagasi kavatsesid nad mürgeldama hakata. Ainult üks natsist, joomar Ley, rikkus rumala vahelehüüdega pingelist vaikust, milles mehed ja naised Clarat kuulasid. Vahelehüüe kadus sellesse kui kivike sügavasse vette. Jäid ainult elatanud naise hoiatavad sõnad...

Nüüd, kus läbinisti pehkinud Weimari vabariik oli iga minut kokku varisemas, kutsus Clara Zetkin veel kord saksa töölisi üles fašismi maha suruma ja omaenda korda kehtestama. Ta osutas ka vaenlastele: nad istuvad juba mürgiselt muiates riigipäeval, kannustatud saapad jalas,

ning on valmis saksa rahvast ja kogu maailma hukatusse kiskuma. Nendele heitis Clara Zetkin näkku sõnad, mida Wilhelm Pieck nimetas revolutsionääri unustamatuteks sõnadeks:

«Momendi nõue on kõigi töötajate ühisrinne, selleks et kukutada fašism ja sellega säilitada orjastatute ja ekspluateeritavate organisatsioonide jõud ja võimsus ning isegi nende füüsiline eksisteerimine. Selle pakilise ajaloolise paratamatuse ees peavad kõik takistavad ja eraldavad poliitilised, ametiühingulised, usulised ja maailmavaatelised lahkhelid kaugele tagaplaanile jääma. Kõik, keda ähvardab oht, kõik, kes kannatavad, liitugu üheks fašismivastaseks rindeks, ja selle esindajad valitsusse! Organisatsioon, oma eesmärkide selge tunnetamine fašismivastases võitluses — see on kriiside, imperialistlike sõdade ja nende tekkimise põhjuste — kapitalistliku tootmisviisi vastu võitlemise ühisrinde lähimaks hädavajalikuks eelduseks!»

Oma kõne lõpul teatas Clara Zetkin saalisviibijatele, et ta suurimaks sooviks on elada selle päevani, millal tema kui vanim saadik võiks avada esimese Saksamaa tööliste ja talupoegade saadikute esindusorgani istungi... Nende sõnadega lõpetas Clara oma kõne, oma viimase suure esinemise. Ainult vahel takerdus ta veidi, — siis, kui ta süda kippus seisma jääma. Ja nii polnudki ta kõrval seisva seltsimehe abi tarvis. «See oli,» kirjutas hiljem Fritz Heckert, «suurepärane kõne, raudse loogika ja revolutsioonilise kirglikkuse tõeline pärl.»

Pärast Clara Zetkini erutavat esinemist ja süüdistavaid sõnu istusid paljud sotsiaaldemokraadid rõhutult ja häbistatult oma kohtadel. Isegi natsistid ei seganud vaikust. Seda valjemini kõlasid tribüünidelt kommunistide ja tööliste saadikute kiiduavaldused. Need panid kogu Riigipäevahoone värisema. Kõlasid pidulikud «Internatsionaali» helid. Selle surematu hümni sõnad kõlasid kui saadikute-kommunistide ja kõigi nende, kes andsid oma hääle kommunistide poolt, vanne jätkata võitlust, kuni fašistlikud bandiidid riigipäevalt minema kihutatakse ja nad oma koletute kuritegude eest tööliste ja talupoegade kohtu ette astuvad.

Clara Zetkinil jätkus veel jõudu Nõukogude Liitu tagasipöördumiseks, kuid ta tundis, et ta nõrkus kasvab. Ent ta mõistus oli endiselt selge ja ergas. Ning jälle voodis lamades töötas ta, püüdes ikka veel täita ülesandeid, mis tulenesid ta hulgalistest kohustustest. Kui Clara tervis muutus paremaks ja ta võis lühikeseks ajaks voodist tõusta, hakkas ta jalamaid ühiskondlikust elust osa võtma ja külastas isegi niisuguseid koosolekuid, mis otseselt ta töösse ei puutunud.

Clara esinemisest riigipäeval olid möödunud mõned nädalad. 1932. aasta oktoobris tähistas Nõukogudemaa pealinn nimeka prantsuse kirjaniku Henri Barbusse'i Moskvas viibimist. Nõukogude Kirjanike Liit korraldas külalise auks vastuvõtu. «Tõlk pingutas end tublisti,» jutustas Mihhail Koltsov, «esitades Pariisi külalisele moskvalaste arvamusi, moskvalastele Barbusse'i vastuseid. Ja äkki ilmus uksele tuttav armas nägu. Kõhnenenud hallipäine Clara tuli aeglaselt, raskelt kepile toetudes laua juurde. Teda toetati, pandi istuma, talle anti lilli, rõõmustati ta tuleku üle, imetleti ta väsimatust... Ei, sellest oli veel vähe! Jõudnud vaevalt hinge tõmmata, palus Clara sõna, ta tõusis toolilt — kõnelda on vaja seistes! — ja pidas suurepärases prantsuse keeles tormilise, leegitseva kõne kirjanduse tähtsusest klassivõitluses, kirjanike osast revolutsioonis, prantsuse kirjanikest — materialistidest.» Ta väsimatu hing sundis teda vaatamata raskele haigusele esinema kõnega kirjanike ees seisvatest ülesannetest.

Viimast korda esines Clara avalikult Arhangelskojes, Moskva lähedal, kus ta elas. See toimus 8. märtsil 1933. a. eriti piduliku ja rõõmsa sündmuse puhul. Nõukogude valitsus oli juba kord, 1927. aastal, suurt proletariaadi ürituse eest võitlejat kõrgelt hinnanud: Kliment Jefremovitš Vorošilov kinnitas ta tagasihoidlikule kleidile Punalipu ordeni. Nüüd, 8. märtsil, rahvusvahelisel naistepäeval, sai ta veel kõrgema autasu — Lenini ordeni.

Clarale meenus Kopenhaageni kongress, kus otsustati lugeda 8. märts rahvusvaheliseks naistepäevaks. Palju sündmusi oli selle aja jooksul toimunud — Saksamaa töölised ei võinud just edusammudega kiidelda, kuid nende vennad Nõukogude Liidus saavutasid seda, mida tahtsid. Saksamaal võidutses fašism. Põlevast Riigipäevahoonest

kõrgele tõusvad tulekeeled teatasid maailmale koletislike kuritegude ajastu saabumist. Saksa proletariaadil seisid ees rasked ja verised lahingud. Kuid Clara tundis tööliste revolutsioonilisi jõude. Nad suudavad vastu panna, nad võidavad, pealegi pole nad nüüd enam üksi — nõukogude rahvas abistab neid.

Oma viimased elukuud veetis Clara Arhangelskojes, ühes Moskva-lähedases sanatooriumis. Vastavalt ilmale lebas ta kas toas või terrassil. Ta oli endiselt väsimatu: palus, et talle ette loetaks, dikteeris artikleid. Ise ta enam ei näinud. Kord juhtus temaga isegi selline lugu, et omateada oli ta mitu lehekülge täis kirjutanud, märkamata, et ta täitesulepeast oli tint otsa lõppenud. Sõbrad pidid talle ütlema, et ta näeb asjata vaeva. «Mul on väga halb olla,» kaebas ta vahel. Aga kui valu vaibus, oli ta jälle ergas ja nõudis, et teda informeeritaks üksikasjalikult kõigist poliitilistest sündmustest. Ta mälu oli ikka veel suurepärane. Lamades voodis, tsiteeris ta sageli ajaviiteks peast katkendeid suurte kirjanike Goethe, Shakespeare'i, Voltaire'i teostest, igaühte autori emakeeles. Kui aga Saksamaalt saabusid sõbrad, siis pidid nad otsekohe jutustama, kuidas on lood kodumaal. Ühte sellist külaskäiku kirjeldas Clara Zetkini vana võitluskaaslane Fritz Heckert järgmiselt:

«... Kui ma saabusin, tegeles ta parajasti dikteerimisega. Mul tuli tund aega oodata. Kuid varsti palus ta mind kutsuda ja enne kui ma jõudsin nagu kord ja kohus tervitada, pidin samas läbi lugema ta äsja lõpetatud töö — kas kõik selles on õige ja hea. See oli üleskutse Revolutsionääride Abistamise Rahvusvahelise Ühingu heaks läbiviidava kirjandusnädala kohta... Mõnede töösse tehtud täiendustega nõustus Clara otsekohe, ja mis oli talle iseloomulik — ta tänas südamest nõuannete eest. Kuid mõningad märkused kui mittevajalikud ja üleskutse mõttekäiku segavad lükkas ta otsustavalt tagasi. Clara tahtis, et see, millest ta rääkis ja kirjutas, oleks olnud terviklik asi.» Kogu oma viha valas ta sotsiaaldemokraatia juhtidele. Ta nimetas neid nurjatuteks ja ütles Heckertile: «Kurjategijad, mis nad küll saksa töölistega on teinud!»

Kuid kõige rohkem tundis ta muret partei pärast. Kas partei on ikka küllalt tugev, et fašistlikule terrorile vastu seista? Mõeldes sellest, esitas ta Fritz Heckertile küsimuse:

«Kas suudate te ka nüüd, kui nad meie kalli Teddy vanglasse heitsid, üksteisega hästi läbi saada?» Ja Clara oli õnnelik, kui Heckert talle kinnitas, et partei on seesmiselt terve ja ühtne.

See kinnitus rahustas täielikult Clarat, kuid ta tahtis ju ise ja pidigi midagi kasulikku töölisklassi ühtsuse heaks tegema. Raskesti haige Clara dikteeris üleskutse: «Alates 1933. aasta 3. märtsist vaevleb Ernst Thälmann fašistlikus piinakambris!» Kogu maailma töörahvas ei tohi sellega leppida. Clara Zetkin nõudis vabadust Thälmannile ja kõigile vanglatesse heidetud fašismiohvritele. Oma viimase artikli lõpetas ta sõnadega:

«Vaadake Saksamaale, kus surev kapitalism otsib läheneva tormi eest pääsu fašismis. Fašism kehtestas barbaarse korra, mis oma metsikuste poolest ületab isegi keskaja koledused... Solidaarsus võitlejatega ja fašismiohvrite igakülgne abistamine on praegu kõige tähtsam...»

Nii, püüdes tööga nõrkust ja valu ületada, lähenes Clara oma viimase võitluse tunnile — surmatunnile. 19. juunil 1933 olid mõlemad pojad ja miniad ta haigevoodi juures. Kas Clara tundis, et nüüd «liikus asi haua poole», nagu ta sageli oma lõppu nimetas? Clarat vaevas õhupuudus. Ta viidi parki. Siin oli tal kergem hingata ja ta tahtis jälle dikteerida.[1] Kuid tal ei olnud enam jõudu...

Öösel puhkes tugev äike. Raske, lämmatav õhk takistas veelgi enam Clara hingamist. Ta kustuvas teadvuses elustus minevik: ta mõtles oma kõige armsamale sõbratarile ja kõige ustavamale võitluskaaslasele Rosa Luxemburgile. Tema nimega huultel kustus Clara Zetkin vaikselt 20. juuni hommikul.

MATUSED

1933. aasta 21. juunil liikus otsatu inimeste vool aeglaselt ja pidulikult Moskva Ametiühingute Maja sammassaali poole, et ära saata lahkunut. Enam kui 400 000 meest ja naist tahtsid veel kord näha suurepärast vanainimese nägu, mis oli neile nii sageli heatahtlikult ja emalikult vastu naeratanud. Kõigist Nõukogude Liidu nurkadest saa-

[1] Artiklit «II Internatsionaal «füüreri» jalge ees» alustas Clara Zetkin Arhangelskojes 18. juunil 1933. Clara surma tõttu jäi artikkel lõpetamata.

busid delegatsioonid, eriti suurearvulised olid need töötuskeskustest. Läbisegi kõlasid paljud võõrkeeled: mitmesuguste maade kommunistid olid sõitnud Moskvasse, et avaldada viimast austust suurele sotsialismi eest võitlejale.

22. juunil 1933 seisid poodiumil, kus asus urn Clara Zetkini põrmuga, auvalves Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee Presiidiumi liikmed. Saksa kommuniste esindas Fritz Heckert.

Kõlasid leinamarsi helid. Seltsimehed tõstsid kanderaami urniga õlale ja kandsid selle Punasele väljakule. Sajad tuhanded nõukogude inimesed ja paljud välismaa kommunistid sammusid leinavaikuses Clara Zetkini põrmu järel. Clara kauaaegne kaasvõitleja, jaapani kommunist [1], avas leinamiitingu. Saksa tööliste nimel võttis järelehüüdeks sõna Fritz Heckert. Tema järel esinenud N. K. Krupskaja ütles, et Lenin «armastas Claraga avameelselt kõnelda». Paljude maade kommunistid rääkisid Clara Zetkini võitlusvaimust ja tõelise revolutsionääri suurepärastest omadustest.

Tagasihoidlikult riietatud naine ütles viimase järelehüüde väsimatule naiste võrdõiguslikkuse eest võitlejale: «Meie, naistöölised, saabusime siia, et saata sind su viimasele teekonnale... Puhka rahus, kallis seltsimees Clara, meie viime sinu ürituse võiduka lõpuni... Sina näitasid meile teed õnnele, teed sotsialismile. Meie aitame oma õdesid, rajataguste maade naistöölisi. Me oleme alati valmis relvi haarama ja toetama neid võitluses töölisklassi vabastamise eest... Meie mõistsime sinu pikaajalise võitluse eesmärki, kartmatult võtsime kätte relvad ja läksime rindele! Puhka rahus, kallis seltsimees Clara!»

Nii rääkis seltsimees Bobrova, kangur, kes sai tänu oma teadmistele ja visale õppimisele siidikudumisvabriku direktoriks.

«Üritus, mille eest sa võitlesid, on kindlates kätes — puhka rahus, kallis seltsimees Clara!» Tundus, et need sõnad tõusid kõrgusse koos voogava leinamarsiga, mille helide saatel viidi urn põrmuga Kremli müüri juurde. Marmorplaat, millesse oli raiutud nimi ning sünni- ja surma-

---

[1] Sen Katajama (1859—1933) — rahvusvahelise **töölisliikumise** silmapaistev tegelane, Jaapani Kommunistliku Partei juht, Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee liige.

aasta, näitas, et siin, kõrvuti teiste silmapaistvate töölisklassi ürituse eest võitlejatega, puhkab Clara Zetkin.

Leinamarss lõppes. Võimsalt ja haaravalt kõlas «Internatsionaal». Ja selle hümni helide saatel, mis Clara Zetkinit kogu elu saatis, möödus 600 000 inimest sellest kohast, kus puhkab ta põrm, ja andsid sõnatu vande, et võitlusvaim ja ustavus töölisklassi üritusele, mis olid omased suurele naissotsialistile, on neile eeskujuks.

SISUKORD

Eessõna asemel 3
Lapsepõlv 5
Wiederaust Leipzigi 9
Õppeaastad 10
Mida teha? 12
Kohtumine Ossip Zetkiniga 15
Uued arusaamad 17
Kasvatajanna 18
Ossip peab lahkuma 20
«Punase Postmeistri» abiline 23
Murerikkad päevad 27
Poliitilise elu keerises 30
Esmakordselt kõnetoolis 33
Ossipi surm 37
Esirinnas 38
Tagasipöördumine kodumaale 42
Elu eesmärk 44
«Braavo, Clara!» 47
Toimetuses 50
Teed ja eesmärgid 53
Võitluskaaslane 58
Agitaator 63
Laste töö ja kodutööndus 68
Vene revolutsiooni eestvõitleja 73
Rahvaharidus 78
Äupäev 82
Suured sündmused 84
«Tulemärgid» 89
Pantrihüpe 92
Sõda sõjale! 96
Katastroof 101
Vastupanu 107
Lahkumine «Gleichheiti» juurest 113
Ma tahan võidelda seal, kus on elu 119
Tuleb uuesti otsast alata 125
Kommunistliku Internatsionaali ülesandel 129
Kõrgeima kohtu ees 132
«Rahvaülestõus» Gruusias 136
Vabastatud Kaukaasias 141

Naise vabastamine 145
Pruuni ohu vastu! 150
Kangelastegu 154
Viimased päevad 158
Matused 160

Ильберг Ганна
КЛАРА ЦЕТКИН

На эстонском языке
Оформление В. Варе
Эстонское Государственное
Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja I. Sõnajalg. Kunstiline toimetaja I. Torn. Tehniline toimetaja J. Pedari. Korrektorid L. Golberg ja E. Karus.

Ladumisele antud 1. IV 1961. Trükkimisele antud 18. V 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 10,25 + 6 kleebist. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 9,02. Arvutuspoognaid 10,07. Tiraaž 5000.

Tellimise nr.1281. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind 52 kop.

7—11

Biograafilises sarjas on
varem ilmunud:

S. Zweig — Magalhães
I. Gruzdev — Gorki

Edaspidi ilmuvad:

A. Morozov — Lomonossov
A. Dživelegov — Michelangelo
I. Kunin — Tšaikovski
B. Mogilevski — Metšnikov
A. Solovtsov — Chopin

52 kop.

A-23015